

LIVSFORMER I EN VERDEN UNDER FORANDRING

Sammenfattende redegørelse for forskningsdagsorden og
forskningsresultater i tilknytning til afhandlinger indleveret med
henblik på antagelse til bedømmelse for den filosofiske doktorgrad

Niels Jul Nielsen

Afdeling for Etnologi

Saxo-instituttet

Københavns Universitet

Juli 2021

Indhold

INDHOLD	1
OVERSIGT OVER AFHANDLINGER INDLEVERET MED HENBLIK PÅ ANTAGELSE TIL BEDØMMELSE FOR DEN FILOSOFISKE DOKTORGRAD	2
INTRODUKTION	3
DE INDLEVEREDE AFHANDLINGER OG FORMEN PÅ DEN SAMMENFATTENDE REDEGØRELSE	3
VOR TIDS TRANSFORMATION AF ARBEJDET, FAMILIEN OG STATEN – NOGLE AKTUELLE PARADOKSER	4
FORSKNINGSDAGSORDEN	7
EN ETNOLOGISK GRUNDPROBLEMATIK: PRAKSISSE I DERES SAMEKSISTENS	7
HØVEDBEGREBER OG -PRINCIPPER I STATS- OG LIVSFORMSTEORIEN	13
FORSKNINGSFELTER OG FORSKNINGSRISULTATER	17
FORSKNINGSRISULTATER – EN SAMMENFATNING	17
LØNARBEJDEREN SOM LIVSFORM	22
LØNARBEJDERE I EN FORANDRET VERDENSDORDEN	34
LIVSFORMERNES NEOKULTURATION UNDER VERDENSDØKONOMIENS OG STATSSYSTEMETS TRANSFORMATION	38
VIRKSOMHEDSPORTRÆTTER – EN INDGANG TIL SAMEKSISTENS AF LIVSFORMER I ET NEOKULTURATIONSPEKTIIV	43
KINA SOM 'DEN ANDEN'	48
LIVSFORMSPORTRÆTTER I FAMILIE-, ARBEJDSMARKEDS- OG STATSLIG KONTEKST SOM EN INDGANG TIL ET NEOKULTURATIONSPEKTIIV	52
SPECIFIKATION AF DISTINKTE EMBEDSLIVSFORMER	58
SAMMENFATNING OG PERSPEKTIVER	62
LITTERATUR	69
BILAG 1 MEDDELERE, OPTAGNE INTERVIEW, KNYTTET TIL AFHANDLINGERNE NR. 7-15	72

Oversigt over afhandlinger indleveret med henblik på antagelse til bedømmelse for den filosofiske doktorgrad

Med undtagelse af monografien (afhandling nr. 1) er alle afhandlinger (nr. 2-15) vedlagt den til nærværende sammenfattende redegørelse tilknyttede 'Samling af afhandlinger indleveret med henblik på antagelse til bedømmelse for den filosofiske doktorgrad'.

Monografi:

1. Jul Nielsen, N. (2004). *Mellem storpolitik og værkstedsgulv. Den danske arbejder – før, under og efter Den kolde krig*. Museum Tusulanums Forlag, 376 s.

Tidsskriftsartikler, hvoraf tre har en medforfatter:

2. Jul Nielsen, N. (2013). Grænseløse arbejdere. En diskussion af identitet og selvbevidsthed med udgangspunkt i polske migrantarbejdere. *Arbejderhistorie: tidskrift for historie, kultur og politik*, nr. 2, 44–60.
3. Jul Nielsen, N. (2015). Polishness as entrance ticket and barrier to an altered labour market in the Danish construction industry. *Work Organisation, Labour and Globalisation*, Vol. 9 (No. 1), 63–75.
4. Jul Nielsen, N. & Sandberg, M. (2014). Between social dumping and social protection: The challenge and re-negotiation of creating 'orderly working conditions' among Polish circular migrants in the Copenhagen area, Denmark. *Ethnologia Europaea*, 44:1, 23–37.
5. Jul Nielsen, N. & Rohde, S. L. K. (2018). 'Talenter' – mellem forventninger og praksis. Introduktion til studier af højtuddannede migranter. *Culture and History*, oktober (3), 4–26.
6. Jul Nielsen, N. & Jul Olsen, J. (2017). Flexicurity without Security. An Inquiry into the Danish Flexicurity Model in a Neoliberal Era. *Ethnologia Europaea*, 47:2, 40–56.

Kapitler skrevet af Niels Jul Nielsen til kommende udgivelse (sammen med Thomas Højrup)

Life-modes in a Changing World Order.

7. Introduction to the neoculturation of life-modes in a state system under transition, 59 ns.¹
8. Workers – principal preconditions, 47 ns.
9. Tempcon – from owner-driven to shareholder-based, 57 ns.
10. TechFac – global high-end supplier with one owner, 44 ns.
11. Farmers in processes of neoculturation, 24 ns.
12. Salling in China – China in Salling, 97 ns.
13. Workers' lives – family, work, and the social formation, 136 ns.
14. 'Eastern workers', 40 ns.
15. Executors of endurance and temporariness – owners, managers and public leaders, 168 ns.

Monografien, artiklerne og kapitlerne er nummereret efter den rækkefølge, i hvilken de behandles i redegørelsen for forskningsfelter og de tilknyttede forskningsresultater².

¹ Normalsider (ns.) er estimeret til 2400 enheder inklusive mellemrum.

² Dog med undtagelse af afhandling nr. 8, der omtales tidligt i redegørelsen.

Introduktion

De indleverede afhandlinger og formen på den sammenfattende redegørelse

Nærværende redegørelse er udarbejdet i tilknytning til indlevering af doktorafhandling med henblik på antagelse til bedømmelse for den filosofiske doktorgrad ved Det humanistiske Fakultet, Københavns Universitet. Redegørelsen er udarbejdet i overensstemmelse med Bekendtgørelse om doktorgrader, §5, der anfører følgende i de tilfælde, hvor flere afhandlinger tilsammen udgør en doktorafhandling: ”Består en doktorafhandling af flere afhandlinger, skal der tillige indgå en sammenfattende redegørelse for de forskningsresultater, forfatteren mener at have opnået” (BEK nr. 750 af 14/08/1996, Uddannelses- og Forskningsministeriet).

De indleverede 15 afhandlinger, nummereret 1-15, består af 3 dele: En monografi publiceret i 2004 (afhandling nr. 1), 5 artikler publiceret i årene 2013-18 (afhandlingerne nr. 2-6) og 9 bogkapitler fra et større værk, *Life-modes in a Changing World Order*, (afhandlingerne nr. 7-15). Jeg er eneforfatter på disse kapitler, der udgør omtrent halvdelen af det samlede værk, der er under udgivelse af mig selv og en medforfatter. En samlet oversigt over de 15 afhandlinger findes på side 2.

Redegørelsen har to primære fokuspunkter. Dels udfolder og begrunder jeg den forskningsdagsorden, der har været bærende gennem mit etnologiske virke og dermed på tværs af de indleverede afhandlinger. Dels præsenterer jeg de væsentligste temaer, jeg har arbejdet med, og de forskningsresultater jeg har opnået i forbindelse hermed.

Det er færdiggørelsen af kapitlerne til *Life-modes in a Changing World Order* (afhandlingerne nr. 7-15), der er anledning til, at doktorafhandlingen indleveres nu, og kapitlerne udgør hovedparten af det indleverede materiale. Værket er en udmøntning af forskningsprojektet *Livsformernes neokulturation under verdensøkonomiens og statsystemets transformation*, finansieret af Velux-fonden, 2013-20. Disse kapitler følger sig til mit arbejde over de foregående årtier med at forstå menneskelig praksis i nutidig og historisk belysning. Afhandlingerne, der er nummereret 1-6, repræsenterer udvalgte aspekter af dette arbejde i perioden 2004-2018.

Vor tids transformation af arbejdet, familien og staten – nogle aktuelle paradokser

I *Life-modes in a Changing World Order* – og dermed i nærværende sammenhæng afhandlingerne nr. 7-15 – er et centralt anliggende at udforske aktuelle og omdiskuterede forandringer i almindelige menneskers livsvilkår og hverdagsliv på arbejdsmarkedet og i familien, såvel som større samfundsmæssige og statslige transformationer. Disse forskningsfelter indskrives sig i en i offentligheden bredt tilstedeværende opmærksomhed på, hvad det er for en form for udvikling, der har præget de vestlige samfund siden ophøret af Den kolde krig. Som afslutning på denne introduktion skal der derfor peges på nogle markante paradokser i de forståelser af udviklingen, der gør sig gældende i dag, for dermed at anslå den bredere kontekst, min aktuelle forskning taler ind i.

For hvordan skal vi forstå de forskellige former for liv, der leves i nutidens samfund? Er det såkaldte 'klassesamfund', der karakteriserede det 20. århundrede, i dag blevet erstattet af en så gennemgribende opløsning, at det kun giver mening at tale om en ekstrem individualisme; om evigt fluktuerende livsstile, der svinger i takt med skiftende forbrugsmuligheder og med de nyeste trends på identitetsskabende sociale medier? En sådan opfattelse er udbredt, men den står ikke alene. I såvel debat- som forskningslitteratur tales der også om 'klassernes' vedvarende betydning, om 'negativ social arv' og om at klasseforskelle måske i virkeligheden igen bliver mere signifikante (fx Olsen, 2021; Carrier et al., 2015).

Hvis det sidste er mere retvisende end det første, har disse klasser så været under afvikling i en periode og vender nu tilbage? Og hvis dét er tilfældet, er klasserne så de samme som tidligere? Hvem er i givet fald 'arbejderen' i dag; og hvem 'kapitalisten', 'bonden' eller 'husmanden'? Har velfærdsudvikling og centralisering trods alt betydet, at det giver mest mening at tale om en stor bred middelklasse, der blot differentieres ved at folk ligger forskelligt på skalaer for uddannelse, løn og indflydelse? Eller udgør forskellene i vores måder at leve på ved nærmere eftersyn andet og mere end blot en differentiering i adgangen til gode jobs og lønninger? Interessen for forskellige *arbejdsliv* vedrører på den ene side en udforskning af, hvordan og hvorfor forskellige måder at ernære sig på og forskellige former for produktionsliv bliver fremherskende i skiftende kulturhistoriske perioder, og på den anden side en udforskning af de forskellige opfattelser af, hvad der anses for at være attraktivt arbejde, hvad der er 'det gode arbejdsliv'.

Arbejdslivet står imidlertid ikke alene. Det er uløseligt forbundet med *familien*, den del af livet, der ikke direkte vedrører tilknytningen til arbejdsmarkedet. Gælder det ligeledes, når vi kigger på familier i dag, at de skal betragtes som flygtige og amorfe størrelser, der kan tage nærmest en hvilken som helst form, så længe der blot – som i Danmarks Statistisk kriterier – er tale om en eller flere personer på samme adresse og med visse indbyrdes relationer (Danmarks Statistik, u.å.)?

Giver det overhovedet mening at tænke 'familie' konsekvent i relation til den øvrige del af livet, således som vi gerne gør det, når vi analyserer tidligere tiders sociale gruppers familiepraksis, deres forskelligartede udgaver af 'det gode familieliv'? Fx landbofamiliernes tætte integration af hushold og familie og manglende skel mellem produktions- og reproduktionssfære; eller borgerskabets skarpe distinktion mellem den hjemlige intimsfære og de økonomiske aktiviteter på markedet samt høje prioritering af at videreføre de særlige værdier til børnene, der kunne borge for at livsværk og familieformue blev bevaret inden for slægten. Hvis kvalitativt forskellige måder at sikre sig sit livsgrundlag på i dag er afløst af konstante forandringer, er måske også familieformerne først og fremmest præget af et flow, hvor familiebånd ikke er meget andet end omskiftelige relationer, der ikke rummer en nødvendig varighed?

Flyttes fokus fra individplanet på arbejdsmarkedet og i familien til en overordnet statslig sammenhæng rejser der sig lignende spørgsmål. Hvordan skal vi forstå 'stater' i en globaliseret verden? Er de i gang med at blive udfaset af kulturhistorien? Er den aktuelle genopblussen af protektionisme, handelskrige og forstærkning af gamle grænser udtryk for midlertidige 'tilbageskridt'; en kortvarig tilbagevenden til den måde borgere og politikere i tidligere tider orienterede sig inden for statslige afgrænsninger? Vil globaliseringen og kosmopolitismen (fx Giddens & Beck, 2006) uvægerligt i det lange løb sejre over tilbøjeligheden til at tænke snævert nationalt; skal vi dybest set betragtes som verdensborgere med horisontale grænseoverskridende relationer til hinanden snarere end som statsborgere lukket inde i vertikale nationalstatslige containere?

Eller forholder det sig helt anderledes? Er stater umulige at komme af med, og er de dermed kulturhistorisk signifikante hele tiden og har været det også i 'transnationalismens' (fx Schiller et al., 1992) tidsalder efter 1990? En sådan forståelse udfordrer billedet af grænseafviklende globalisering og (neo)liberalisering og står i modsætning til den udbredte opfattelse af at markedet er blevet den primære drivkraft under verdens gang. Er det i virkeligheden sådan, at staterne gennem 1990erne og 2000erne blot blev *manifesteret* i transnationale gevandter, men uden dermed at være mindre betydningsfulde? I så

fald er de merkantilistiske tendenser, der præger nutidens fokus på økonomisk samhandel, blot den ene side af en vedvarende dialektik mellem åbenhed og lukkethed med staterne som de primære aktører – en dialektik præget af brydninger, der er relateret til hvad forskellige grupper af borgere anser for vigtigt og har held til at sætte på den inden- og udenrigspolitiske dagsorden.

Markante nutidige eksempler på en sådan sammenhæng er valget af Donald Trump som amerikansk præsident i 2016 og Brexit samme år. Begge fænomener kan dårligt forstås uden et blik for, hvordan bestemte måder at drive en stat på betinges af, at de er forankrede i bestemte dele af befolkningen; i disse tilfælde ikke mindst i en 'arbejderklasse', der i stigende grad siden 1990erne har følt sig marginaliseret under indtryk af (måder at drive stat på, der involverede) åbne grænser for både indvandrende arbejdskraft og udflyttende produktion (Jul Nielsen, 2016a). Sådanne tendenser er imidlertid aldrig entydige og de vil altid brydes med deres modsætning. I tilknytning til de nævnte eksempler, er det karakteristisk, at andre grupper er blevet mobiliseret i en modreaktion – eksempelvis vidensarbejdere, investorer og virksomhedsejere – fordi disse anser transnational mobilitet for at være vital for *deres* fortsatte trivsel. Måske kan det give en dybere forståelse af såvel individplanet som de brede samfundsmæssige og statslige sammenhænge, hvis man konsekvent undersøger, hvordan borgernes måder at leve og indrette sig på er knyttet sammen med staternes liv?

Hvis man i kulturstudier inddrager 'staten' som central for forståelsen af de forskellige former for liv, der udforskes, skal det imidlertid ikke blot være som en anonym rammebetingelse, men som en konkret daglig realitet. Staten udgøres dels af politikere, forankret i samfundets forskellige sociale grupper og kæmpende om, hvilken strategi, der skal lægges for fremtiden (med alt hvad dette indebærer i form af konkret politik), dels af et embedsværk, der skal sikre at politik udvikles, administreres og implementeres på måder, der sikrer at den sociale sammenhængskraft er tilstrækkelig til at staten kan bestå; i øvrigt et arbejde, som i dag involverer udstrakt borgerinddragelse og medvirken af private aktører. Der er her tale om en uhyre kompleks opgave, der skal forbinde overordnede strategiske målsætninger, der så vidt muligt leder en stat i én retning, med en heterogen befolkning, hvis interesser peger i forskelligartede og ofte uforenelige retninger. Der er med andre ord heller ikke enighed om, hvad der er statens 'gode liv'.

Brydninger, paradokser og spørgsmål som de ovenstående står centralt i min aktuelle forskning, som den kommer til udtryk i værket *Life-modes in a Changing World Order*, og dermed i afhandlingerne nr. 7-15. Jeg vender tilbage til disse senere i denne redegørelse.

Forskningsdagsorden

I det følgende udfolder jeg den forskningsdagsorden, der primært har drevet mit etnologiske virke fra 1990'erne til i dag. Denne forskningsdagsorden kredser om en grundproblematik i etnologien, nemlig hvordan man kan forstå menneskelig praksis som en sameksistens af forskellige måder at leve på. Jeg redegør dels for, hvordan denne erkendelsesinteresse er rundet af den klassiske etnologi, dels for min tilgangsvinkel i form af den etnologiske stats- og livsformsteori, som er afgørende for den sammenhæng, der er mellem de indleverede afhandlinger. Hernæst præsenteres nogle hovedbegreber og -principper knyttet til stats- og livsformsteorien, som det er væsentligt at være fortrolig med før den efterfølgende redegørelse for forskningsfelter og -resultater.

En etnologisk grundproblematik: praksisser i deres sameksistens

Som en kerne i den etnologiske videnskab ligger en interesse for at forstå menneskelig praksis. En sådan forståelse indebærer dels en indsigt i den materielle side af den menneskelige væren – den 'plejende omgang' med de til enhver tid værende materielle betingelser, dels en indsigt i måden, hvorpå denne praksis er forbundet med en særlig forestillingsverden – man kan tale om den ideologiske side af menneskelig væren. Et særkende for etnologien er det endvidere at forstå, hvordan social praksis altid er i flertal; praksisser er forskellige. Hertil kan ydermere føjes den centrale pointe, at praksisser også ofte er indbyrdes forbundne, og at de dermed indgår i større helheder, der konstituerer deres sameksistens.

På forskellig vis og i mere eller mindre programmatisk form er denne forskningsinteresse blevet fremført og karakteriseret af forskere, der må betragtes som fremtrædende eksponenter for en etnologisk videnskabelig praksis. Det er relevant at drage nogle af disse ind her, fordi de bidrager til at indkredse den forskningsproblematik, som det følgende hviler på.

Den svenske etnolog, Sigurd Erixon (1888-1968), professor ved Nordiska Museet i Stockholm 1934-55, giver tidligt en karakteristik af etnologiens hovedfokus, som de fleste etnologer vil anse for at være rammende. I bogen *Svenske Folkliv* (1938) beskriver Erixon etnologiens formål på følgende måde,

Vad etnologen vill, är [...] framför allt att nå fram till att kunna särskilja och karakterisera de olika grupperna i samhället [...] Den riktar sig med samma intresse till alla samhällsklasser och verksamhetsformer... [lika viktig har blivit] utforskningen av samhället i dess helhet och därmed också alla de därtill hörande samhällsgruppernas egenart och begåvning [...] och i samband därmed [...] också studiet av den samverkan vari de olika grupperna stå till varandra [...] [för] folklivsforskningen [gäller att] lära känna, fastställa och historiskt förklara [...] folkets verksamhetsformer och karaktär liksom de olika däri ingående folkgruppernas insatser och mentalitet (Erixon, 1938, s. 14f).

Etnologien – eller folklivsforskningen, som Erixon också betegner disciplinen – er ikke tidsmæssigt eller geografisk afgrænset, den er ”på samme gång nutidsanalys som historisk forskning och är lika mycket en nationell som internationell vetenskap” (ibid.). Også disse karakteristika vil de fleste etnologer kunne enes om, og det har gennemgående været almindeligt at fremhæve etnologiens særlige opmærksomhed på ’seje strukturer’ og ’la longue durée’ (efter den franske Analles-skole) fremfor på angiveligt mere overfladiske begivenheder, der kontinuerligt indtræffer gennem historien (Damsholt & Jespersen, 2014).

Erixon er opmærksom på, at der findes mange andre specialvidenskaber, der beskæftiger sig med mennesket og dets ”kulturelle funktioner”, hvad enten disse ”ægna sig åt religionens, kyrkans, rättens, litteraturens, konstens, statens, statskickens, eller speciellt forntidens historia...”. Særkendet for etnologien er imidlertid, at alene denne har *livsførelsen* som sit primære objekt. Han taler om ”själva livsföringen och den kombination och det samspel av egenskaper, färdigheter och verksamheter, som i skiftande gestaltning framträda inom skilda livsmiljöer, geografiska områden och tider” (Erixon, 1938, s. 264f). Den afsluttende del af dette sidste citat har siden fået status som et nærmest uomgængeligt krav til etnologen, der vil begribe kulturelle fænomener kontekstuel: de skal relateres til *tiden*, til *rummet* og til *det sociale miljø*. I en anden sammenhæng, i 3-binds værket *Skultuna Bruks Historia*, taler Erixon om ”livsformernas rytmer”, og knytter hermed implicit – dog uden yderligere at udfolde denne distinktion – procesbegrebet ’livsførelse’ til et formbegreb, ’livsform’ (Erixon, 1935, s. 542; Møllgaard, 2010).

To af Erixons arvtagere, de svenske etnologer Mats Hellspong (1940-) og Orvar Löfgren (1943-), sidstnævnte mangeårig underviser ved etnologi i Danmark og nuværende æresprofessor ved faget, har til deres bog *Land och Stad* fra 1972 tilføjet undertitlen *Svenska samhällen och livsformer från medeltid till nutid*.

Undertitlen er en tydelig indikation på forfatterens interesse for at forstå såvel, hvordan forskellige sociale praksisser er indbyrdes forbundne, som at de står i et forhold til forskellige samfundsmæssige helheder. Bogen indeholder ingen egentlig bestemmelse af, hvad der konstituerer en livsform, og det er nok karakteristisk, at bogens anden del – der komplementerer den første, som i overensstemmelse med bogens undertitel er kaldt *Sambällsformer* – ikke, trods undertitlen, er benævnt *Livsformer*, men *Social organisation*. Tilsyneladende opfattes 'social organisation' (husholdsstruktur, familie, kønsroller, arbejdsliv, omgangsformer m.m.) som en mere lettilgængelig og umiddelbart indlysende størrelse end 'livsform'.

Den danske etnolog, Bjarne Stoklund (1928-2013), professor ved Europæisk Etnologi 1971-1996, peger i 1979 ligeledes på, at etnologiens opgave er studiet af forskellige former for social praksis i deres sameksistens. Han taler om studiet af "de forskellige befolkningskategoriers livsvilkår og levevis", som skal beskrives, analyseres og forklares i "såvel nutidige som historiske samfund". Ej heller han foretager en nærmere bestemmelse af, hvad der konstituerer 'befolkningskategorierne' (eller 'livsformerne' som han også betegner de forskellige praksisser i artiklen) (Stoklund, 1979, s. 87, 118f).

Sammenhængen mellem en given levevis og livsvilkår fremstår hos flere som central – som et ekko af Erixons måde at henlede opmærksomheden på livsførings betingelser i tid, rum og socialt miljø. Men et relevant spørgsmål at rejse er naturligvis, hvor megen indsigt der i sig selv opnås ved at pege på denne sammenhæng. *Livsvilkår* kan for så vidt være hvad som helst: alt fra klimaforhold til folkestemning, arbejdsløn, boligforhold eller alt muligt andet. Det, der er vigtige livsvilkår for den ene praksis, er det ikke nødvendigvis for den anden. Ligeledes er det vigtigt at være opmærksom på, at fælles vilkår ikke nødvendigvis udmunder i samme levevis; kulturhistorien bringer vedvarende vidnesbyrd om, at vilkår 'læses' vidt forskelligt, afhængigt af hvilken forestillingsverden eller hvilket begrebsunivers, jf. Erixons 'mentalitet', der møder dem.

Det skal kort indskydes, at Erixons blik for en bredere samfundsmæssig kontekst i efterkrigstiden i nogen grad viger for et mere snævert fokus på elementstudier i den skandinaviske etnologi (i Danmark betegnes faget *Materiel Folkekultur* fra grundlæggelsen i 1959 indtil 1970), men nok så vigtigt er det, at inspiration fra angelsaksisk, især funktionalistisk, antropologi bidrager til, at der vedvarende er etnologer, der fastholder interessen for at lede efter vilkår og sammenhænge i et helhedsperspektiv. Én måde hvorpå dette gøres er, som i ovenstående *Land och Stad*, at se på hushold og social organisation. En anden, at kortlægge netværk af fx økonomiske og sociale relationer og ad den vej indkredse

kulturelle grupperinger, som det gøres i den svenske etnolog Börje Hanssens disputats *Österlen* (Hanssen, 1952). En tredje, hvor dog helhedsbetragtningen kommer noget i baggrunden, at se de forskellige kulturelle former som et aggregat af menneskelige valg i vedvarende generative processer (Barth, 1966, 1967).

I tilknytning til indflydelsen fra antropologi, og i øvrigt samfundsvidenskab, der kommer til at præge 1970ernes danske etnologi, ligger det lige for at etnologien også forholder sig til en marxistisk orienteret samfundsanalyse, der vinder indpas i de fleste human- og samfundsvidenskabelige discipliner i denne periode. Denne har et fokus på såvel sameksistensen af forskellige sociale grupper – kaldet klasser – som på, hvordan denne sameksistens kan forekomme i forskellige epoker, der er baseret på skiftende produktionsmåder. Den marxistiske inspiration får i dansk etnologi sin egen udformning med Thomas Højrup's lancering af livsformsteorien i bogen *Det glemte folk* (1983). Teorien bygger på en althusseriansk marxisme, hvor produktionsmåder ses som sameksisterende i skiftende dominansforhold – frem for som afløsende hinanden i en lang udviklingskæde. Produktionsmådernes sameksistens udgør en helhed: samfundsformationen. Højrup inspireres af klassebegrebet i udviklingen af en række begreber for 'livsformer', der hver især er logisk forbundne til en produktionsmåde og udgør dennes eksistensbetingelser; lige som livsformerne selv henter deres eksistensbetingelser i produktionsmåderne.

I denne tænkning, der bygges op om begrebernes indbyrdes bestemmelse af hinanden, ligger der således en bestræbelse på systematisk at udpege, hvilke bestemte vilkår, der er nødvendige for de forskellige produktionsmåder og livsformer. Forståelsen af hvordan forskellige praksisser kan sameksistere i en helhed fordrer, at differentieringen af befolkningen får, med Højrup's ord, "en logisk nødvendig og konsekvent karakter". Hvordan en sådan stringens kan opnås, beskrives på følgende måde,

... [der fordres] en udforskning og konstruktion af de former for levevis, samfundsstrukturen forudsætter som nødvendige for sin egen eksistens. Forudsætter samfundsstrukturen fundamentalt forskellige former for praksis og ideologier, vil det også være muligt at konstruere disse som forskellige livsformer, der stiller hver deres forskellige krav til det omgivende samfund. Bygges livsformerne fra grunden af op i gensidige betingelsesforhold til særlige strukturtræk i samfundet, udpeger de så at sige deres nødvendige eksistensbetingelser, som med lige så stor nødvendighed må forsvares,

hvis de pågældende livsformer skal kunne opretholde deres eksistens (Højrup, 1984, s. 196).

En livsform ses i denne begrebsliggørelse som et kulturelt hele bestående af de to førnævnte indbyrdes forbundne sider, en materiel og en ideologisk, en skelnen som også genkendes fra Erixons oprindelige distinktion mellem ”folkgruppernas insatser och mentalitet”. Den materielle side udgøres af subjektets formålsrettede praksis, den ideologiske af et distinkt idéunivers og verdensbillede (Højrup, 1983, s. 32).

Arbejdet med at se på forskellige former for praksis i den danske – og udenlandske – etnologi foretages selvsagt på flere forskellige måder også i årtierne efter 1980erne. Selv er jeg gennem årene i stigende grad blevet optaget af den særlige analyse- og syntesemåde, som livsformsbegreberne tilbyder.

Livsformsbegreberne indbyrdes forskellighed udgør en nøgle til at arbejde med sammenhængen mellem levevis og livsvilkår, som samtidig udforsker hvordan og hvorfor det, der udgør vigtige vilkår for en bestemt livsform, kan være uden nævneværdig betydning for en anden; eller for den sags skyld repræsentere en vital trussel, som i tilfældet med åbne grænser i eksemplerne med pro-Brexit- og pro-Trump-arbejdere ovenfor. Arbejdet med at udforske de mulige former for sameksistens mellem forskelligartede praksisser giver dels en forpligtelse på at tænke en bredere helhed ind i billedet, når en bestemt ’livsførelse’ er i fokus, dels giver det mulighed for at forstå kulturel forandring. I de løbende brydninger mellem livsformerne danner og omdanner de også hinandens betingelser, hvilket leder til det centrale procesbegreb: *neokulturation*. Neokulturation henviser til, hvordan en empirisk realiseret livsform evner at fastholde, omtænke, forny eller tilkæmpe sig sine nødvendige eksistensbetingelser i forbindelse med, at disse undergår forandring. Når virksomhedsejeren oplever, at markedet for hendes produkter smuldrer på grund af billigere alternativer, skal hun bringe nye midler i spil, hvis hun skal fastholde sin praksis. Virksomheden skal måske udflyttes, der skal måske appelleres til brancheorganisation og politikere om tiltag over for ublu metoder fra udenlandske konkurrenter, medarbejderstaben skal måske geares til en bedre performance eller profileringen af virksomhedens produkter skal skærpes gennem markedsføring. Alle livsformer er involveret i neokulturation under indtryk af vilkår, der ændres, men ’vilkår’ er altså ikke forstået som en entydig størrelse. Her kan begrebsapparatet indikere hvilke specifikke forhold, der bliver centrale for livsførelsen, afhængig af hvilken livsform der er tale om.

Som nævnt er etableringen af livsformsteorien forbundet med en marxistisk produktionsmåde- og klassetænkning. Og i forlængelse af den althusserianske inspiration, men i modsætning til megen

marxistisk klasseanalyse, udvikles den som en ikke-empiristisk begrebsstruktur. Hverken begreberne om produktionsmåder eller begreberne om livsformer gør hævde på empirisk eksistens (som andet end begreber). De er udviklet som principper for at kunne se praksis som varig: hvad skal der til for at en bestemt livsform med sine særlige krav til, hvad livet fordrer – det vil sige *sine* distinkte vilkår – får opfyldt sine eksistensbetingelser, og hvad kræver en bestemt produktionsmåde for *sin* vedvarende reproduktion?

Med livsformsteorien gives der således et bud på, hvordan der kan tænkes ikke blot i forskellige sociale praksisser – der begrebsliggøres som distinkte livsformer – men også på, hvordan der kan arbejdes systematisk med deres indbyrdes forbundethed og med de gensidige betingelsesforhold, der måtte herske imellem dem. Med blikket for denne sameksistens (vekslende gennem kulturhistorien) ligger der også implicit en bestræbelse på – med inspiration fra Althusser's begreb om 'samfundsformation' – at forstå samfundet som en form for helhed; indikeret allerede i undertitlen til ovennævnt værk, *Det Glemte Folk: Livsformer og centraldirigering* (min understregning). Uanset hvilken særlig tematik man arbejder med, tænkes denne helhed hele tiden implicit at være til stede.

Denne særlige måde at arbejde med sameksistens af forskellige sociale praksisser i en helhed har som nævnt spillet en stor rolle for mit eget virke som etnolog. I konkrete undersøgelser dykkes der selvsagt ned i afgrænsede tematikker og der bliver fokuseret på detailspørgsmål, men bevidstheden om at de er taget ud af (en forståelse af) en større helhed spiller en rolle for måden at behandle dem på. Tænkningens insisteren på altid at have en helhed for øje finder jeg frugtbar og nyttig. Det siger sig selv, at udforskningen af særlige problematikker også kan udfordre den gældende forståelse af helheden (Jul Nielsen, 2021).

Når jeg gennem en lang årrække har fundet det udviklende at arbejde med denne analyse- og syntesemåde, skyldes det endvidere, at der med udgangspunktet i produktionsmåderne ligger en bestræbelse på at få fat i selve subsistensgrundlaget for samfundene; en dimension, der ikke mindst i dag under indtryk af klimakrisen forekommer at være nærmest uomgængelig. Kulturelle fænomener er selvsagt mangfoldige, hvis ikke uendelige. Imidlertid kan blikket for det nødvendige materielle grundlag for de menneskelige samfund være en måde at selektere i mangfoldigheden og samtidig have en vished for, at der er tale om aspekter af uomgængelig karakter. Bestræbelsen på at lede efter 'nødvendighed' ligger også under forståelsen af livsformerne som udgørende livsduelige former for praksis, selv forbundne med produktionsmåderne i et gensidigt betingelsesforhold. Der er således – ideelt set – et

fokus på selve grundlaget for samfundenes og livsformernes vedvarende eksistens. Hermed ikke være sagt, at det eneste af interesse i en kulturanalyse er det bærende og blivende i samfundene. Men det er væsentligt at have et blik for, hvilke former for praksis, der udviser en (naturligvis altid relativ) varighed, og hvilke der er mere flygtige, alene af den grund at forståelsen af, hvilke praksisformer der trives i bestemte perioder, også giver en indsigt i hvilke, der ikke gør det og er marginaliserede. Og begge dele er centrale, hvis man skal få greb om den kulturhistoriske udvikling, og indsigt i, hvordan samfund kan 'drives' på måder, der muliggør brydningsfuld sameksistens af forskelligartede praksisser under former som sikrer samfundenes fortsatte sammenhængskraft og overlevelsesdygtighed – eller mislykkes i dette forehavende.

Hovedbegreber og -principper i stats- og livsformsteorien

Dette er ikke stedet for en nærmere udfoldning af stats- og livsformsteoriens begrebsstruktur (Højrup, 1983, 1995), men for den videre læsning er det relevant helt kort at opridse (begreberne for) den kapitalistiske og den enkle vareproduktionsmåde tillige med deres tilknyttede (begreber for) livsformer. Dette fordi disse gør sig gældende i vores samtid og er centrale for min forskning. Som følge heraf, refereres der til dem i det følgende.

I sin enkleste form betinges den kapitalistiske produktionsmåde af to livsformer: den produktive kapitalist og lønarbejderen, der sælger sin tid, som er til kapitalistens disposition, mod at opnå en løn der er tilstrækkelig til at oppebære tilværelsen. Denne relation mellem kapitalist og lønarbejder konstituerer skabelsen af merværdi. Den produktive kapitalist bidrager såvel med kapital som med den nødvendige ekspertise til at drive virksomheden, både ledelse og teknisk viden. Kapitalen er på dette begrebslige specifikationsstrin bundet til en given virksomhed, fordi den er knyttet til den produktive kapitalist selv.

For at kunne forstå de virksomhedsformer, hvor kapitalen flyder frit mellem virksomheder, er livsformsbegrebet om den produktive kapitalist derfor specificeret ud i to andre livsformer: en investorslivsform og en karrierelivsform (Højrup, 1995, s. 115). Investorslivsformen konstitueres af muligheden for og evnerne til at eftersøge og flytte sin kapital til forretningsområder, der giver højst mulig profit. Den rummer friheden og evnen til strategisk at investere og udvikle kapital. Karrierelivsformen impliceres med nødvendighed af investorslivsformen, som ikke bidrager med de

tekniske eller ledelsesmæssige krav, der er nødvendige for en virksomheds løbende reproduktion. Karrierelivsformen bidrager med den særlige ekspertise – fx inden for teknisk viden, salg, distribution, personaleledelse, marketing, osv. – som sikrer virksomheden sin 'edge'; det vil sige det konkurrencemæssige forspring, der er nødvendigt for fortsat at være overlevelsedygtig på markedet. Teoretisk defineres denne form for 'arbejde' som *unicitet*, der i sin kerne er udefineret, og som er distinkt fra lønarbejderens *prædefinerede* arbejde. Til gengæld for denne unicitet oppebærer den karriereorienterede en attraktiv og individualiseret gage – i kontrast til lønarbejdernes tarifbaserede løn – og skal desuden have betingelser for fortsatte udviklingsmuligheder stillet til rådighed; dette er selve forudsætningen for at kunne forny uniciteten, der er forældet i det øjeblik, den er lanceret. Det er karakteristisk for den kapitalistiske produktionsmåde på dette specifikationstrin, at virksomheden alene er et middel for de implicerede parter. Lønarbejderne søger andre steder hen, hvis løn- og arbejdsvilkår er bedre her, karrierefolk forsvinder, hvis mulighederne for karriereudvikling er mere attraktive på en anden virksomhed, og investorerne trækker deres kapital ud, hvis profitmulighederne kan øges andre steder.

Denne status af virksomheden som et rent middel udgør en principiel distinktion i forhold til den enkle vareproduktionsmåde. Denne produktionsmåde fordrer kun én livsform for sin overlevelse: den selverhvervendes livsform. Den selverhvervende besidder såvel produktionsapparat som produktionsproces. Som følge heraf er virksomheden ikke blot et middel, men i sig selv det mål, der skal sikre livsformens vedvarende reproduktion. En empirisk følge af denne principielle forskel er, at virksomheder, der kan forstås i termer af enkel vareproduktion og den selverhvervendes livsform, ofte vil være mere konjunkturresistente end kapitalistisk baserede virksomheder. Familielandbruget, cykelsmeden, shawarmabaren, hjemmesidedesignervirksomheden, damefrisøren osv. drejer ikke nøglen om, fordi løn, karrieremuligheder eller indtjeningspotentiale er mere fordelagtig et andet sted. Logikken er en anden, fordi virksomheden er et middel, der samtidig er sit eget mål.

Virkelighedens verden er selvsagt præget af sammensatte former. Eksempelvis finder man lønansatte på et familielandbrug, som vil indgå i gårdens arbejde ud fra en anden logik end landmandsfamilien. På kapitalistiske virksomheder kan interesser brydes mellem eksempelvis ejerlederen – måske forståelig som produktiv kapitalist – og investorer, der ikke ønsker 'nødvendige' (ud fra en målsætning om maksimal profit) bånd på deres kapital. Livsformsbegreberne er ikke spejl af virkeligheden, men begreber for forskellige former for livsduelige praksisser, der netop vedvarende brydes, men på distinkte måder fordi mål og midler er forskellige. Det er følgelig heller ikke sikkert, at enkeltindivider

'realiserer' ét bestemt livsformsbegreb. De flestes praksis vil være sammensat af træk fra flere livsformer; her kan imidlertid uforeneligheden mellem forskellige livsformstræk være en måde at arbejde med de modsætninger, der rummes i den enkelte, og over tid viser det sig ofte, at én livsform er dominerende. Man kan tænke på fx folk i 'karrierepositioner', drevet af høj løn og stort råderum, som med tiden sander, at forudsætningen for at fastholde disse goder, nemlig den vedvarende produktion og reproduktion af unicitet, ikke er en tilstrækkelig stor drivkraft i dem, og at den derfor kun kan opfyldes med alt for store omkostninger. Trods ansættelsen i en 'karrierestilling' er det derfor ikke nødvendigvis de særlige mål/middel-relationer, som karakteriserer karrierelivsformens 'gode liv', der er dominerende i deres praksis.

Begreberne er således ikke selv 'ting' i verden, men de peger på empiriske forhold, som kan underkastes analyse. Livsformsteorien udsprang som nævnt af klasseanalysen, al den stund også denne støttede sig til en produktionsmådeanalyse; livsformerne er begrebsligt bestemt i deres gensidige betingelsesforhold til produktionsmåderne. Men en livsform forstås ikke som en samfundsgruppe; 'lønarbejderlivsformen' er ikke en samling af lønarbejdende individer, således som en gængs klasseanalyse gerne anskuer 'arbejderklassen'. Livsformerne er begreber, der, gennem indbyrdes bestemmelser, betinger hinanden – deres værdi afgøres i spørgsmålet om, hvorvidt de er hensigtsmæssige til at se og fortolke empiriske forhold med. Men de er ikke selv empiriske kategoriseringer.

Skellet mellem (ideelt set) rent teoretiske begreber og 'virkelighedens verden' giver mulighed for at empiriske undersøgelser kan 'yde modstand' til begreberne og vice versa, og i den forstand betinger den teoretiske og den analytiske praksis gensidigt hinanden i den fortsatte teoriudvikling. Eksempelvis afstedkom interessen for den empirisk lokaliserede, men teoretisk set uudviklede, term 'centraldirigering' – der i de første livsformsanalyser blev undersøgt konkret i form af regulativer, planlægning og forvaltningstiltag – et egentligt begrebsudviklende arbejde, som radikalt ændrede teorien som helhed. Dette teoretiske arbejde betød, at begrebet om et 'statssubjekt' vandt indpas som en grundlæggende forudsætning for såvel produktionsmåder som livsformer; et forhold jeg vender tilbage til nedenfor. I forlængelse heraf skal det endvidere fremhæves, at der i sammenhæng med denne udforskning af statsbegrebet kom et øget fokus på, at også 'helhederne' må forstås i en flerhed i form af statssystemet, og en flerhed, der er under konstant forandring. Dette fokus på hvordan praksisser på 'mikroniveau' ikke blot er forbundne med hinanden, men også med praksisser på 'makroniveau' i komplekse og gensidige betingelsesforhold, har været en central del af forskningen inden for det, der siden 1990'erne får betegnelsen *stats- og livsformsteorien*.

På baggrund af min egen forskning og den parallelle udvikling af teorien, kan min forskningsagenda i dag spidsformuleres til udforskningen af *sameksistens af forskellige sociale praksisser i foranderlige helheder*. Hvordan denne målsætning håndteres i mit nuværende etnologiske virke, og hvordan en sådan interesse for helheder udfordres – og altid er blevet udfordret – fra postmoderne side, er udfoldet i introduktionskapitlet (afhandling nr. 7) til værket *Life-modes in a Changing World Order*, som jeg senere vender tilbage til.

Forskningsfelter og forskningsresultater

Den røde tråd i min forskningspraksis er udmøntet gennem en udforskning af forskellige temaer, der har haft forskellig vægtning over de seneste tre årtier. I det følgende præsenteres disse forskningsfelter mere udførligt og danner afsæt for min præsentation af de forskningsresultater, jeg mener at have opnået undervejs. Betegnelsen 'resultater' klinger lidt uvant i en humanistisk forskers øren, hvor det er mere almindeligt at tale om fx 'indsigter i betydende sammenhænge', men jeg følger her begrebsbrugen i ovennævnte Bekendtgørelse om doktorgrader, §5.

For overskuelighedens skyld fremdrager og sammenfatter jeg nedenfor indledningsvist i helt kort form de væsentligste af forskningsresultaterne i de forskellige afhandlinger. I den forbindelse skal det understreges, at de resultater, jeg peger på, i nogle tilfælde ligger i tæt forlængelse af, og går i dialog med, hvad andre forskere har fremdraget; og at de nødvendige diskussioner om sådanne eventuelle sammenhænge naturligvis tages i de konkrete afhandlinger, det drejer sig om. Efter denne sammenfatning følger en udfoldet og kontekstualiseret redegørelse for forskningsfelterne og de opnåede resultater. Det primære materialegrundlag i alle afhandlinger er etableret gennem etnografisk feltarbejde, især i form af interviews og observationsstudier. I afhandling nr. 1 er der desuden gjort udstrakt brug af arkivalisk materiale.

Forskningsresultater – en sammenfatning

Afhandling nr. 1; resultater knyttet især til arbejderlivsformens relation til statssubjektet gennem 1900-tallet:

- En bekræftelse af tesen om, at arbejderbefolkningens eksistensvilkår er uadskillelige fra statssubjektets eksistenskamp, og at Den kolde krigs bipolarere orden placerede arbejdere i en politisk nøglerolle samt at dette var af afgørende betydning for udviklingen af velfærdssamfundet.
- En bekræftelse af, at begrebet om lønarbejdermonopolisering er det bærende princip i en lønarbejderlivsform og derfor er primært i forhold til politisk tilhørsforhold og erklærede ideologiske målsætninger; samt at dette var afgørende for, at interpellationen (herom senere) gennem 1900-tallet af en ellers potentielt samfundsomstyrtende befolkningsgruppe var

succesfuld. Dette trods et meget dybt gab mellem livet på arbejdspladserne og arbejderbevægelsens top.

- Etablering af tese om, at 'arbejderklassens' nøglerolle mister sit grundlag med ophøret af Den kolde krig, og at dette er afgørende for den delvise afvikling af den hidtidige form for monopolisering baseret på meget klare grænser mellem fag, mellem arbejde og fri tid og mellem nationale og udenlandske arbejdere.
- En dokumentation af dels at der – tæt knyttet til tabet af indflydelse – sættes en ny dagsorden med forventning om, at lønarbejdere indstiller sig på en markant øget fleksibilitet og omstillingsparathed, dels at denne nye dagsorden misforstås, når den anskues fra karrierelivsformens perspektiv, der forstår den som en udvikling mod 'det gode arbejde'.

Afhandlingerne nr. 2-6; resultater knyttet især til lønarbejderlivsformens ændrede eksistensbetingelser efter ophøret af Den kolde krig, særligt i relation til arbejdskraftens fri bevægelighed:

- Påvisning af, at perioden efter ca. 1990 – præget af åbning af grænser, globalisering og liberalisering – repræsenterer en særlig udfordring for lønarbejderlivsformen som, jf. begrebet om lønarbejdermonopolisering, er afhængig af grænsesætning mellem arbejdere.
- Påvisning af, at brydninger arbejder imellem – som er et grundlæggende vilkår for lønarbejderlivsformens levedygtighed – får en helt ny dimension, når arbejdere fra forskellige nationale arbejdsmarkedskontekster bringes sammen.
- Påvisning af, hvordan etnicitet og nationalt tilhørsforhold i modsætning til under Den kolde krig bliver en udbredt monopoliseringsstrategi.
- Påvisning af, hvordan den erklærede enighed blandt danske arbejdsmarkedsorganisationer på såvel arbejder- som arbejdsgiverside om at migrantarbejdere er velkomne så længe de arbejder fuldstændig 'på danske vilkår', i praksis ikke nødvendigvis efterleves, selv når udenlandske arbejdere på konkrete arbejdspladser ansættes efter indgåede aftaler.
- Udredning af, hvordan dette paradoks kan forstås som en hensigtsmæssig måde – i en meget prekær balanceakt – at integrere migrantarbejdere i et formaliseret arbejdsmarkedssystem, som de ellers ville søge at omgå, fordi en realisering af løn- og arbejdsvilkår helt på lige fod med danske arbejdere ville gøre dem mindre attraktive i danske arbejdsgiveres øjne; med andre ord en måde, hvorpå man kan fastholde 'ordnede' forhold på nye vilkår og begrænse den forringelse af løn- og arbejdsvilkår blandt visse grupper af lønarbejdere, som er en nærmest uundgåelig følge af den fri bevægelighed.

- En påvisning af, hvordan migrantarbejders strategier relateret til deres familie er afgørende for den form for lønarbejderpraksis, som de etablerer i forhold til nationale arbejdere. Hvis det er hensigten at etablere sig som familie i et land som Danmark vil der ikke være samme motivation til at skille sig ud fra nationale arbejdere som værende – lidt – billigere, fordi man skal kunne imødekomme et dansk udgiftsniveau.
- Begyndende kvalificering af den principielle pointe, at forskellige varianter af en livsform (ligesom forskellige livsformer) sætter betingelser for hinanden; som det eksempelvis sker når migrantarbejdere sætter midler i værk (fx ved at være parate til at finde sig i mere end danskere) for at opretholde deres praksis, hvorved de ændrer vilkårene for danske arbejdere, der må opdyrke en særlig 'dansk' lønarbejderpraksis (fx ved at understrege at man har særlige evner for at tænke selvstændigt og tage ansvar) for at forblive attraktive.

Afhandlingerne nr. 7-15; resultater knyttet især til den foranderlige sameksistens af forskellige livsformer (og disses variationer) og livsformernes relation til statssubjekter, der ligeledes ses i deres foranderlige sameksistens:

- Centralt i afhandlingerne 7-15 står bestræbelsen på at forstå 'hverdagslivet' – hvad enten i familien eller på arbejdsmarkedet – også i relation til 'staten', det vil sige i forhold til den kontekst, der i sidste instans betinger det. Globaliseringen og den neoliberale politiske økonomi, der vinder frem fra især 1990, kan således ses som et middel i statssubjekternes egen praksis (som over de senere år har fremmanet den økonomiske liberalismes protektionistiske negation) tæt knyttet til østblokkens, og planøkonomiernes, sammenbrud.
- Med udviklingen efter 1990 skifter den politiske prioritering (udtrykt i livsformstermer) fra lønarbejderlivsformen til ikke mindst karrierelivsformen (foruden til kapitalist- og investorlivsformen); manifesteret bl.a. ved at innovation, kreativitet, personlig indikation og livslang læring kommer i fokus.
- Påvisning af, hvor differentieret og brydningsfuld (også) karrierelivsformen er. Det primære middel til at fastholde praksissen som duelig – at levere unicitet og konstant forny denne – kan antage vidt forskellige former; former som sætter nye vilkår for andre karrierefolk (og for andre livsformer). Når eksempelvis en personaleleder, der som sin unicitet leverer exceptionelt udgiftsbesparende personalehåndtering, kan det afgørende forringe vilkårene for en anden specialist, der måske mister en fast stab af underordnede til at drive sin særlige kompetence som produktudvikler.

- Påvisning af, hvordan sådanne forskellige midler, bragt i spil af folk, der kan forstås med karrierelivsformsbegreber, sætter vilkår for ejere af kapitalistiske virksomheder, der måske selv er differentieret i forskellige prioriteringer (eksempelvis mellem ejerledere og investorer). Nogle går måske efter den langsigtede – og dyre – produktudvikling, andre efter den hurtige gevinst.
- Påvisning af – i forlængelse af ovenstående – hvordan forskellige ejerstrategier på deres side giver betingelser for forskellige former for 'unicitetsproducenter' (det vil sige ansatte, der kan forstås med karrierelivsformsbegreber).
- En begrebslig udvikling af karrierelivsformsbegrebet i form af en specifikation af tre variationer, forstået som tre – nødvendige – dimensioner af produktudvikling; henholdsvis en disruptiv, en manager- og en effektuerende dimension.
- En påvisning af, at disse dimensioner alle er nødvendige og derfor skal inddrages i en konkret analyse af unicitetsskabelse inden for produktudvikling samt – som en følge af, at dimensionerne ikke blot står i modsætning til hinanden, men også betinger hinanden – at de kan give en forståelse af de meget forskellige former unicitetsproduktion tager og hvor forskelligartede 'persontyper' denne kræver.
- Et metodisk resultat angår muligheden for gennem 'virksomhedsportrætter' af konkrete kapitalistiske virksomheder og 'deres' (det vil sige de forskellige involverede livsformspraksissers) måde at navigere gennem skiftende betingelser over flere årtier, at give en forståelse af kapitalismens udvikling ind i en liberaliseret verdensorden. Dette med særligt fokus på hvilke strategier, der kan bringes i spil i forhold til en neoliberal politisk økonomi og en globaliseret handel, det vil sige hvilke forskellige midler, der kan sættes i værk for at sikre 'overlevelse'. Og på, hvordan de involverede livsformer selv bestræber sig på – gennem neokulturationsprocesser – at få indflydelse på vilkårene.
- Et tilsvarende metodisk resultat vedrører brugen af 'livsformsportrætter', hvor det analyseres, hvordan hverdagslivet skabes i krydspunktet mellem familie, arbejde og stat, og hvilke nye skridt der blandt de nutidige meddelere er taget i forhold til forældregenerationen for at fastholde basale livsvilkår og -prioriteringer. Konkrete familiers historiske baggrund, måder at indrette sig på og opfattelse af 'det gode liv' fungerer hermed som prisme til at pege på, hvordan livsformer neokulturerer under indtryk af den store forandringsproces, der har kendetegnet det sidste halve århundrede (i det indleverede materiale handler det først og fremmest om lønarbejderlivsformen). Det undersøges, hvordan der både mellem familierne, inden for familierne og nogle gange hos den enkelte person er modsætningsfulde ideer om, hvordan det gode familieliv er, og hvordan det kan gå i spænd med arbejdslivet. Med brug af

Hegels begreb om familien som en særlig social relation, gives der et bud på, hvorfor kernefamilien er så livsdygtig som den er – samtidig med, at der har været en markant forandring i kønsrollemønstret.

- Ligesom kapitalistisk organiserede virksomheder forvalter de foranderlige vilkår, der følger af en globaliseret økonomi, på helt forskellige måder, er det tilfældet for virksomhed, der kan forstås som enkel vareproduktion. Gennem portrætter af to landbrugsbedrifter, dokumenteres det, hvordan de midler, der kan bringes i spil når enkle vareproducenter leder efter de rette greb til at bevare deres konkurrenceevne, kan være af fundamentalt forskellig karakter. Igen har de iværksatte midler afgørende indflydelse på vilkårene for de øvrige involverede livsformer; i de to konkrete tilfælde er der tale om migrantarbejdere fra Østeuropa, der indgår i bedrifterne på to helt forskellige måder.
- Som et tredje metodisk resultat kan peges på, at inddragelsen af Kina er en måde at arbejde med konkrete manifestationer af 'globaliseringen'. Bl.a. bliver det tydeliggjort, hvordan det er med til at betinge mulighedsrummet for andre statssubjekter, når et statssubjekt som Kina sætter bestemte midler i værk, blandt andet i form af at lade markedskræfterne råde på udvalgte områder.
- Det påvises, at der er en komplementaritet mellem, hvordan praksisser blandt kinesiske lønarbejdere, karrierefolk og ejere – betinget af den kinesiske stats suverænitetssarbejde, der delvist har erstattet planøkonomien med (en særlig form for) markedsökonomi – har indflydelse på neokulturationsprocesserne blandt danske lønarbejdere, karrierefolk og ejere.
- I bestræbelsen på konsekvent at kunne integrere 'statssubjektet' i etnologiske analyser er der udviklet specifikke begreber, der kan håndtere den interpellation, der er en uadskillelig del af levedygtige samfund. Konkret er dette gjort gennem en videreudvikling af et begreb for en embedslivsform – forstået som den praksis, der 'driver staten'.
- Der er foretaget en specifikation af det almene begreb om en embedslivsform i tre distinkte – modsætningsfulde, men sammenhængende – dimensioner, der begrebsligt skal rumme såvel det, at en livsduelig stat, for at kunne opnå anerkendelse fra andre statssubjekter, skal kunne forme én vilje, samtidig med, at den skal kunne håndtere partikulære livsforms- og subjektive interesser, der går i diverse og ofte modsætningsfulde retninger.
- De tre dimensioner konstituerer henholdsvis en politik-udviklende, en operationaliserende og en politik-implementerende variant af embedslivsformen. Begreberne repræsenterer ikke konkrete personer eller funktioner, men netop nødvendige og modsætningsfyldte *dimensioner* af embedsværket, der brydes og skal bringes i samklang, uanset af hvem og hvordan dette sikres.

Det påvises gennem analyser af konkrete forvaltningsprocesser på udvalgte områder, bl.a. i forbindelse med regional udvikling, at disse begreber giver blik for de centrale modsætninger og brydninger (ofte manifesteret gennem kontroverser mellem forskellige personalegrupper og imellem niveauer af det forvaltningsmæssige hierarki), der er involveret, når interesser, der ellers peger i forskelligartede retninger skal underordnes en fælles vilje.

Ovennævnte resultater er udmøntet af min forskningspraksis over de seneste tre årtier, hvor de er skabt som svar på presserende spørgsmål knyttet til min grundlæggende interesse i at forstå sameksistens af forskellige praksisser i foranderlige helheder. Over de følgende sider udfoldes og begrundes denne kontekst omkring forskningsresultaterne.

Lønarbejderen som livsform

Fra 1990'erne og de følgende årtier blev min primære forskningsgenstand arbejderkultur og arbejdsliv i både en historisk og nutidig kontekst (Adersen & Jul Nielsen, 2005; Jul Nielsen, 1994b, 1994a, 1997, 1998, 2000, 2001b, 2001a, 2002, 2004, 2013a, 2013b, 2014, 2015, 2016b, 2017a, 2017b; Jul Nielsen & Sandberg, 2014; Jul Olsen & Jul Nielsen, 2017; L. L. Pedersen et al., 1993). Jeg skal i brede termer ride op, hvad baggrunden var herfor, fordi det har spillet en afgørende rolle for den forskning, jeg siden har foretaget. Omkring 1990 havde der i en lang årrække udfoldet sig en både empirisk og teoretisk rig forskningsdebat i det danske etnologiske miljø – i dialog med også udenlandske historikere og etnologer – centreret om ruralt baserede sociale praksisser: især husmænd og gårdmænd. Interessen gik på, hvordan disse befolkningsgrupper havde udfoldet sig og måtte forstås både i tidligere historiske perioder og i en nutidig sammenhæng. Studier af industri- og arbejderkultur foregik hovedsageligt på andre fag, især historie og sociologi, med andre faglige indgange og ofte med en ret udpræget politisk farvning; uden dog at billedet skal forsimples. Der fandtes både mere klassisk arbejderbevægelsehistorie og fra 1980'erne et stigende fokus på dagligliv og hverdags erfaringer i familie- og arbejdssammenhæng. Det var imidlertid karakteristisk, at forskellige tematikker blev behandlet løsrevet fra hinanden i forskellige forskningsmiljøer. Enten var det bevægelsens udvikling eller også var det 'hverdagslivets' historie, der var i fokus.

Jeg redegør nærmere for denne videnshistoriske side af arbejderkulturen som forskningsfelt i kapitlet *Workers – principal preconditions (afhandling nr. 8) i Life-modes in a Changing World Order*.

Centralt i dette kapitel står en kritik af postmodernismens analytiske svar på, hvordan man bør takle den uomtvistelige kulturelle kompleksitet og heterogenitet, der præger 'arbejderklassen'. På et grundlæggende plan gælder denne kritik naturligvis ikke blot studiet af arbejdere; hvad enten forstået som 'klasse', andre former for kategoriseringer eller som blot og bart enkeltindivider. Der er tale om en principiel diskussion af, hvordan man skelner de fundamentale træk, der konstituerer en praksis som overlevelsesdygtig, fra en i udgangspunktet uendelig mængde af karakteristika.

Der lå med andre ord en arbejdsmark, der vedrørte en af samfundets bærende praksisser, og som – ud fra en etnologisk betragtningsmåde – i vidt omfang var uopdyrket. Her blev jeg først og fremmest fanget af den udfordring at få den etnologiske indsigt i hverdagserfaringer og kompleksitet forbundet med den mere udifferentierede, men uomtvisteligt relevante, beskæftigelse med arbejderbefolkningen som en 'klasse', der opnår samfundsmæssig anerkendelse over en trediveårig periode op mod år 1900. Værdifuld erfaring med at 'rekonstruere' fortidige industrielle livssammenhænge med forskellige sameksisterende sociale grupper havde jeg desuden fået gennem et årelangt arbejde som studentermedhjælp i forbindelse med etableringen af den permanente udstilling *Industriens vugge*, om den tidlige industri lokaliseret ved møllestederne (Jul Nielsen, 1994b; Jul Nielsen & Pedersen, 1992; L. L. Pedersen et al., 1993) langs Mølleåen nord for København. Især fabrikssamfundet i Brede – kobber- og messingværk under enevældens merkantilisme, senere klædefabrik i en industriel og liberal tidsalder – blev underkastet grundige studier af produktions- og arbejdsprocesser med hovedvægt på relationerne mellem forskellige faggrupper og ikke mindst, i årtierne omkring 1900, mellem de ansatte og den patriarkalsk prægede fabriksdirektør. Kendskab til arbejdet med utrykt arkivalisk materiale havde jeg i forvejen fra arbejdet med mit kandidatspeciale om en oplysningstidspræst og hans etnografi om sine sognebørn i et 1700-tals landsogn i Nordsjælland (Jul Nielsen, 1992, 1994a).

Erfaringerne fra arbejdet med fabrikssamfund i den tidlige industrialisering lagde kimen til struktureringen af det ph.d.-projekt jeg udarbejdede i perioden 1995-1998. Ved at afgrænse min felt til en enkelt virksomhed – Danmarks største virksomhed gennem mere end et århundrede, Burmeister & Wain (B&W) – i perioden fra 1840erne til 1920, kunne der skabes én form for meningsfuld helhed inden for hvilken sameksistensen af praksisser kunne undersøges i dybden i et mikroperspektiv over mere end et halvt århundrede. Interessen for relationerne mellem arbejderne indbyrdes og mellem arbejdere og ledelse kunne dermed analyseres på tværs af flere historiske tidsskel samtidig med, at den produktionsmæssige kontekst kunne holdes nogenlunde konstant. Studiet strakte sig således fra en tid før der overhovedet herskede en etableret forståelse af lønarbejderen som en særskilt social praksis

betinget af bestemte vilkår for sin overlevelse, over en begyndende subjektivering og 'klassesdannelse' omkring 1870, indtil den endelige institutionalisering af forholdet mellem arbejdsmarkedets parter omkring 1900 (formaliseret ved Septemberforliget 1899). Denne formalisering indebar en samfundsmæssig anerkendelse af arbejdere som særskilt social praksis, hvis eksistens er betinget af en ret til (det, man teoretisk kan karakterisere som) at monopolisere salg af arbejde.

Det ene af ph.d.-afhandlingens hovedresultater var, at der trods den enhedsdannelse, hvor arbejdere bliver etableret som en art kollektivt subjekt, er tale om en social praksis, der er gennemgribende præget af en indre differentiering. Og vel at mærke at denne differentiering ikke skal ses som et udtryk for en endnu ikke tilendebragt enhedsdannelse betinget af eksempelvis 'falsk bevidsthed', men som et grundvilkår ved en praksis, der ganske vist er betinget af at stå sammen som en enhed overfor modparten, arbejdsgiveren, men altid i *afgrænsede* grupper, der i kraft af deres eksklusivitet kan skabe en relativ fremgang i deres løn- og andre vilkår. Tilfældet ville, at de indsigter det historiske studie gav og de teser, der løbende blev dannet, kunne efterprøves på nutidigt materiale i stor skala, eftersom ph.d.-forløbet blev afbrudt i to omgange af, at jeg foretog to etnologiske undersøgelser, baseret på nutidigt feltarbejde, på først bryggeriet Tuborg i 1995 og siden B&Ws skibsværft i 1996. I begge tilfælde var anledningen, at virksomhederne drejede nøglen om, og at der blev rejst penge til at produktionen og arbejdslivene i efterkrigsperioden kunne dokumenteres etnologisk (Jul Nielsen, 1997; Adsersen & Jul Nielsen, 2005). Det andet hovedresultat af ph.d.-projektet angik relationen mellem lønarbejdere og ledelse og her gav mikrostudiet blik for, at den form for patriarkalisme, der manifesterede sig i 1800-tallets sidste årtier – på B&W såvel som på mange andre større virksomheder nationalt som internationalt – og som normalt bliver betragtet som et førindustrielt levn, snarere skal forstås nærmest helt modsat, nemlig som i dialektisk forstand *betinget* af den gryende socialistiske vækkelse, der fremmanede en ledelsesstil med stærk betoning af fabriksherrens personligt prægede forpligtelse over for sine undergivne, der skulle virke som et bolværk mod at vækkelsen slog rod (se også Jul Nielsen, 2000). Ph.d.-afhandlingen forsvaredes i 1999 og blev tildelt Arbejderhistorieprisen samme år.

Det er værd at bemærke, at jeg ved påbegyndelsen af ph.d.-projektet ikke tænkte specifikt i livsformsteoretiske termer. Jeg havde et brændende ønske om at komme tæt på de allermest nære og dagligdags sammenhænge på en stor industriarbejdsplads, og jeg havde en forestilling om – i høj grad inspireret af Börje Hanssens førnævnte fremgangsmåde i bogen *Österlen* – at en tilstrækkelig grundig og systematisk etablering af empirisk materiale ud fra alt, hvad der var tilgængeligt i en mangfoldighed af kildegrupper, ville få de relevante mønstre i arbejdspladsens hverdagsliv og relationer til at åbenbare sig.

Først siden sandede jeg, at uagtet vigtigheden af en sådan åben, 'altfavnende' og eksplorativ tilgang til felten, så er den kun et første skridt. Jeg fik indblik i sammenhænge, som var nye og ukendte (såsom en tidlig etablering af faglige klubber, syge- og andre sociale foreninger helt ned på værkstedsniveau; at B&W faktisk allerede i 1898, det vil sige et år før Septemberforliget, lavede en aftale med arbejderne, der fordrede arbejdernes organisering og involverede en anerkendelse af de organisationer, ledelsen ellers havde bekæmpet med alle midler indtil da; at de patriarkalske tiltag tog kraftigt til i en periode omkring 1870; at der på værkstederne var eksorbitante lønforskelle, som blev fastholdt trods 'bevidstgørelsen', se også Jul Nielsen, 2013), men det var først ved det komplementerende begrebslige arbejde, at det modsætningsfulde materiale kunne forstås som en meningsfuld sammenhæng. Jeg erkendte, at man, så at sige, ikke kan kortlægge sig til en relevant kontekst, endsige til hvilke sammenhænge, der er centrale. Eksempelvis blev det som nævnt til fulde bekræftet, at 'arbejderklassen' var en betydelig mere sammensat og brydningsfuld størrelse, end den klassiske litteratur havde indikeret – hvilket var et tema, der allerede var fremherskende i de faglige debatter. Min konklusion blev imidlertid, at det kun var gennem det begrebslige arbejde med lønarbejdermonopoler, at det blev muligt at overkomme de selvmodsigelser, der lå såvel i den klassiske marxistiske forståelse – som implicit måtte læse en 'falsk bevidsthed' ind i den manglende forening af arbejdere på tværs af skel – som i ovennævnte fremvoksende postmodernistiske forståelse, som groft sagt blot pegede på mangfoldighed og mangel på vedvarende sammenhæng som et grundvilkår ved menneskelig væren (som nævnt behandles disse spørgsmål indgående i en af de indleverede afhandlinger, kapitlet *Workers – principal preconditions*, afhandling nr. 8). Jeg drog den lære, at en egentlig forståelse af modsætninger og brydninger får man kun, hvis de kan rummes i en og samme begrebsstruktur, der konstituerer den helhed, hvori de indgår som nødvendige dele. I modsat fald står de dybest set uforklaret tilbage.

Jeg bevægede mig her ind i en hegelsk tankegang, men uden at være det mindste bevidst om det. Hegel var ikke en del af det etnologiske pensum, jeg havde været igennem. Dette særlige blik skyldtes snarere det hegelske grundlag, som Marx og Althusser – trods deres opgør med dele af Hegels tænkning – var formet af og som blev bragt videre gennem livsformsanalysen. Hos Hegel står ikke blot modsætninger og brydninger centralt, men også den helhed, de kan ses som værende en del af; ligesom det er tilfældet i stats- og livsformsteorien. "Det sande er det hele" skriver Hegel i *Åndens fænomenologi* (1807) (Hegel, 2010, s. 15). Han ligner de enkelte og umiddelbart modsigelsesfulde dele i en helhed med en plantevækst,

Knoppen forsvinder, når blomsten folder sig ud – ja, man kunne sige, at knoppen bliver modsagt af blomsten. Men når frugten modnes, er det den, der fremtræder som plantens sandhed, mens det nu er blomsten, der erklæres for en illusion. Disse former er ikke blot forskellige fra hinanden, men fortrænger hinanden, eftersom de ikke kan forliges. Imidlertid betyder deres flydende natur også, at de bliver momenter i en organisk enhed, hvor de ikke blot ikke er i modstrid med hinanden, men hvor den ene form er fuldt så vigtig som den anden – og det er nu først denne fælles nødvendighed, der udgør helhedens liv. (Hegel, 2010, s. 4)

Lignelsen med en vækst er velegnet til at illustrere, at modsigelser ophæves, når de ses i helhedens perspektiv, men giver jo samtidig et billede af harmoni og forudbestemthed, som kan forekomme misvisende i en kulturvidenskab. Det er som bekendt heller ikke det, der ligger i den hegelske tankegang, der gennemgribende er optaget af at forstå modsætninger. Som det bestemmes senere i samme værk – i kapitlet der omhandler et så umiddelbart troskyldigt fænomen som dannelse af selvbevidsthed (ibid., s. 119-158) – er den anerkendelse mellem viljer, der er tale om, når selvbevidsthed dannes, ifølge Hegel en kamp på liv og død. Selvbevidsthedens væsen er således ikke blot væren, eller en egenskab ved mennesket som sådan, men dannet i et socialt forhold, hvor jeget anerkender den anden som en modpart, der selv anerkender jeget som modpart i en gensidighed. Ikke desto mindre skal de potentielt fatale modsætninger imidlertid stadig søges forstået i en større helhed ('ånden' i Hegels særlige sprogbrug), "denne absolutte substans, enheden af de forskellige uafhængige selvbevidstheder, der i indbyrdes modsætning hver for sig besidder den fulde og hele frihed" (ibid., s. 126). Som jeg vender tilbage til nedenfor, kommer begrebet om anerkendelse til at spille en afgørende rolle i stats- og livsformsteorien.³

Med ph.d.-projektet og de to undersøgelser af (afviklingen af) to store nutidige industriarbejdspladser havde jeg fået etableret en forståelse af såvel etableringen af en social praksis (eller, om man vil, en

³ Jeg skal understrege, at min måde at gøre brug af hegelsk tankegods er af pragmatisk karakter. Jeg prætenderer således ingenlunde at rumme Hegels tænkning i sit fulde omfang. I den forbindelse er det værd at bemærke, at jeg gennemgående gør brug af termen helhed i to betydninger. Dels refererer den til det forhold, at vi som kulturforskere altid i vores analyser etablerer en form for kontekst omkring vores undersøgelser. For mit vedkommende drejer det sig eksempelvis om at lade en bestemt virksomhed udgøre rammen omkring et studie af forskellige sociale praksisser i deres sameksistens; eller tage udgangspunkt i en families verden og søge indsigt i, hvad der skal til for at enderne kan mødes i puslespillet af arbejde, opdragelse, pasning af hjemmet og sociale aktiviteter. I begge tilfælde skal der naturligvis redegøres for, hvorfor netop disse helheder udgør et relevant felt, som det er meningsfuldt at etablere som en midlertidig konstellation, nødvendig for at kunne foretage en analyse. Dels bruges termen i en mere strikt begrebslig forstand, nemlig til at granske, hvilken helhed, der til syvende og sidst betinger de praksisformer, der udforskes.

livsforms fødsel som anerkendt på liv-og-død) i slutningen af 1800-tallet som af konturerne af dens begyndende opløsning (eller i hvert fald grundlæggende forandring) hundrede år senere, hvor globalisering, åbne grænser, arbejdsmigration og vigende legitimitet til lønarbejdernes kollektive repræsentation via arbejdsmarkedsorganisationerne markant udfordrede en lønarbejderlivsform. Således gav ph.d.-afhandlingen – ud over indsigt i værkstedsliv, produktion, alliancer og brydninger – en mere principiel indsigt i, at det på ingen måde er en selvfølge, at der er de nødvendige betingelser til stede for en lønarbejderlivsform. Før 1870 var det ikke tilfældet og fra 1990erne ændres betingelserne dramatisk og rejser spørgsmål om i hvilken forstand, livsformen fortsat kan ses som en duelig eksistensmåde.

Ethvert livsformsbegreb implicerer sine egne økonomiske og politisk-juridiske betingelser i samfundet, der peger ud over livsformen selv. Dette forhold gør det centralt at inddrage vilkårene for, at disse betingelser overhovedet er til stede. Som nævnt ovenfor, var den teoretiske behandling af dette perspektiv – at livsformer (såvel som produktionsmåder) hviler på nogle forudsætninger, der sættes uden for dem selv – blevet væsentligt udviklet fra slutningen af 1980erne og gennem 1990erne. 'Staten', som i livsformsteoriens begyndelse spillede en relativt inferior rolle, havde i den efterfølgende periode været genstand for dybgående studier. Enkelt sagt: hvor det er produktionsmåderne med deres komplementære livsformer, der udgør indgangsbegrebet til begrebsstrukturen i den tidlige livsformsteori – dvs. anses for 'determinerende i sidste instans' i overensstemmelse med den althusserianske tradition – forandres perspektivet nu fundamentalt, således at 'statssubjektets' overlevelse anses for i sidste instans at være afgørende for alle andre praksisser. Også denne teoretiske indsigt – først og fremmest baseret på Hegels anerkendelsesbegreb og den tyske krigsteoretiker Carl von Clausewitz' arbejde med krigens begreb – skal kun helt kort opridses her (se især Boserup, 1986 og Højrup, 1995; ræsonnementerne udfoldes desuden lidt mere i *Introduction to the neo-culturation of life-modes in a state system under transition* (afhandling nr. 7)): For overhovedet at kunne tænke samfund, der indbyrdes afgrænser sig over for hinanden, kræves der en subjektivitet, der rummer den kvalitet, at den kan forme en vilje, der kan forsvares og dermed opnå anerkendelse som suveræn vilje fra andre tilsvarende subjekter. Hermed etableres 'staten' som et begreb, forstået som et selvforsvarende subjekt. Det fra Clausewitz' krigsteori udledte teorem, at forsvar, alt andet lige, er en stærkere form for krigsførelse end angreb, giver den teoretiske forklaring på at kloden vedblivende vil være opsplittet i statssubjekter, der afgrænser sig i forhold til hinanden; en verdensstat vil aldrig opstå, idet et angreb altid på et tidspunkt vil møde en defensiv, der er så dyb, at den ikke kan overvindes.

Forsvarsevne og det 'suverænitetssarbejde', der vedvarende skal foretages såvel udadtil som indadtil for at forblive en anerkendt vilje i verden, bliver, som følge af den centrale vægt lagt på anerkendelseskampen mellem selvforsvarende statssubjekter, en central del af den etnologiske helhedsforståelse. Hvad angår livsformerne må de, for overhovedet at være sikret deres nødvendige eksistensbetingelser, blive anset for at være så vitale for statssubjektets resursegrundlag, at dette prioriterer beskyttelsen af de krav, den enkelte livsform stiller til sin eksistens. For lønarbejdere gælder det fx helt grundlæggende retten til at monopolisere salget af arbejdstid, således som det blev sikret i dannelsesperioden i slutningen af 1800-tallet. Teoriudviklingen indebærer, at der etableres en grundlæggende distinktion mellem to former for subjektivitet: 'selvforsvarende subjekter' ('statssubjekter', 'suveræne subjekter'; empirisk set alt fra horden til den moderne stat) og 'afhængige subjekter' (både partikulære subjekter såsom bestemte lønarbejdere, virksomheder, kapitalejere osv. og korporative subjekter såsom faglige organisationer, NGO'er, folkelige bevægelser osv.). Med inspirationen fra Hegels tanker om selvbevidst subjektivitet – der skabes i mødet mellem viljer – kommer anerkendelsesforhold og subjektiveringsprocesser til at stå centralt både i det teoretiske arbejde og i de empiriske analyser. I modsætning til den opdyrkning af begrebet 'identitet' (Hall & Du Gay, 2000), der også præger 1990'erne (og som i øvrigt i nogen grad repræsenterer et opgør med at tænke i 'klasser', der i denne periode anses for at være for snævert tænkt i forhold til mangfoldigheden af måder at identificere sig på), lægges der således vægt på den individuelle subjektivitets forankring i et overlevelsesdygtigt statssubjekt.

I den nuværende udgave af stats- og livsformsteorien – en begrebsstruktur, der jo altid vil være under udvikling – er der således peget på det teoretiske begreb statssubjektet, som den helhed der må have primat; som det subjekt, der ultimativt varetager sit eget forsvar og afkræver andre stater sin anerkendelse. Tankegangen er, enkelt formuleret, at uden et statssubjekts evne til at forblive en anerkendt vilje i verden er der ikke noget samfund som virksomheder, familier, kommuner og diverse andre former for social praksis kan eksistere i. Afhængige subjekter indgår ganske vist i et *gensidigt* betingelsesforhold til statssubjektet, hvis forsvarsevne ikke er mulig uden en for denne tilstrækkelig indre legitimitet og social sammenhængskraft, men forholdet er *asymmetrisk*. Det er i sidste instans de sociale praksisser, der formår at overbevise om deres nødvendighed for statssubjektets overlevelse, der selv bliver sikret betingelserne for deres egen varighed; forudsat, naturligvis, at der er tale om et overlevelsesdygtigt statssubjekt, hvilket selvsagt ikke kan tages for givet. For den helhed, som statssubjektet udgør, er jo selv betinget – af anerkendelse fra andre statssubjekter (som i form af statssystemet udgør en ny helhed på et mere overordnet niveau) – og statssubjektet skal vedvarende

have, eller overbevise om, en så tilstrækkelig forsvarsstyrke, at andre statssubjekter ikke opfatter det som en del af den viljesløse natur, som de kan indlemme, som et rent objekt, under deres eget suverænitetsdomæne. Denne grundbetingelse, er ræsonnementet, må ligge under de mange forskellige måder vi lever og indretter os på, og den udgør en vigtig nøgle til at forstå disse livsmønstre i deres sameksistens, som de har udviklet sig gennem kulturhistorien.

Det er vigtigt at understrege, at det ikke nødvendigvis er initieret 'ovenfra', når 'afhængige subjekter' opnår den nødvendige anerkendelse fra et 'statssubjekt'; anerkendelsen kan lige så vel være tilkæmpet 'nedefra'. Det er eksempelvis det, der er tilfældet i slutningen af 1800-tallet, hvor lønarbejdere slår sig sammen for at sikre sig bedre livsvilkår. En samling, der i udgangspunktet bekæmpes konsekvent fra myndighedernes side (selv om den i sig selv er et resultat af statsmagtens opløsning af laugene, der tidligere lagde sig beskyttende om den enkeltes tilværelse). Den vedvarende kamp, parallelt med udskillelsen af bevægelsens mere radikale elementer, fører over nogle årtier til, at myndighederne fundamentalt ændrer deres opfattelse af situationen, så arbejdere til sidst opnår anerkendelse som et kollektivt subjekt – og hermed til, at betingelserne, i teoretisk forstand, for en lønarbejderlivsform skabes.

Det teoretiske perspektivskift i stats- og livsformsteorien, hvor det konstituerende for en stat er evnen til at forsvare sig som en vilje i verden, indebærer, at staten – fremfor alene at blive betraget 'indefra' som en overbygning på samfundets klasseinteresser – bliver selve forudsætningen for disse interessers trivsel i en stats indre. Staternes indre kan således betragtes som kampplads for forskellige livsformsinteressers kamp om at blive anset for at være afgørende for statens resursegrundlag i forhold til at opretholde sin forsvarsevne overfor andre statssubjekters udenrigspolitiske viljesudøvelse. 'Interpellationen' – med en term fra Althusser – bliver her et centralt begreb. Interpellation henviser i stats- og livsformsteorien til det vedvarende dannelsesarbejde, der sikrer den nødvendige sammenhængskraft mellem livsformerne og den selvbevidsthed i befolkningen, der i sidste ende sikrer, at borgerne står sammen bag statssubjektet, bag den udformede politiske vilje (Højrup & Christensen, 2007); også selv om der er tale om demokratier, hvor den herskende opfattelse er, at folk selv bestemmer og ikke er underlagt en stat, men tværtimod gør brug af denne som deres eget redskab.

Denne teoriudvikling anfægtede ikke egentlig de indsigter, der var opnået, og de konklusioner, jeg havde draget i mit hidtidige arbejde med den tidligere arbejderkultur og -bevægelse, men den gav mulighed for en dybere forståelse af de betingelser som livsformerne overhovedet hviler på – i mit

tilfælde lønarbejderlivsformen: I hvilken forstand var denne livsforms trivsel betinget af sin evne til at fremstå som nødvendig for statssubjektets egen trivsel, for statens suverænitetsbevarelse? Her fandt jeg anledning til at bevæge mig dybere ned i analysen af lønarbejderlivsformen som mulig praksis.

Relationen mellem det teoretiske arbejde med begrebsstrukturen og empiriske analyser går imidlertid ikke kun én vej. Den indsigt jeg i ph.d.-afhandlingen havde fået i komplekse brydninger og en markant og vedvarende indre differentiering blandt arbejdere – selv på en virksomhed som B&W, der almindeligvis betragtes som bestående af en homogen og markant gruppe af politisk bevidste, samordnede og aktive folk – skal jo også kunne rummes i de af begrebsstrukturen udpegede nødvendige relationer. Sådanne empiriske indsigter skal gerne berige blikket for de komplekse måder, hvorpå et statssubjekt kan sikre sin legitimitet i forhold til sine borgere; og da ikke mindst når det ellers, som i mit tilfælde, drejer sig om en potentielt samfundsomvæltende social praksis.

Hvor jeg således i min ph.d.-afhandling først og fremmest havde anskuet lønarbejdere som livsform 'indefra' og 'nedefra' forekom det nu oplagt i mit videre forskningsarbejde at drage nytte af den teoretiske videreudvikling og anskue livsformen 'oppefra' og 'udefra'. Men vigtigt var det, at dette nye blik ikke blot skulle adderes til det hidtidige, men udvikles og beriges med de hidtil opnåede indsigter om arbejderkulturen som en social praksis præget af såvel enhedsdannelse som en vedvarende – og uomgængelig – indre differentiering. For at kunne bevare forbindelsen til en dagligdags arbejdspraksis – frem for alene at operere med den formaliserede del af arbejderbevægelsen på et organisatorisk niveau – fastholdt jeg B&W som den empiriske case, men nu i en senere periode: fra mellemkrigstiden til nutiden. Hovedvægten blev lagt på de brydningsfulde skel i forhold til statssubjektets anerkendelseskamp: 1930ernes krise præget af en mobilisering på de politiske yderfløje såvel internationalt som indenlands, efterkrigstidens bipolære verdensorden, hvor såvel øst som vest bejlede til arbejderbefolkningens gunst, og endelig østblokkens sammenbrud, der markerede en – i hvert fald foreløbig – afslutning på den strategiske nøglerolle 'arbejderklassen' havde spillet for statssubjektet gennem næsten et århundrede. Forskningsprojektet blev til omkring årtusindeskiftet som en del af det af Statens Humanistiske Forskningsråd støttede projekt *Livsformer og velfærdsstat ved en korsvej? Et kulturbistorisk og kulturteoretisk bidrag* (med Thomas Højrup som PI). Jeg publicerede det i 2004 i form af monografien *Mellem storpolitik og værkstedsgulv. Den danske arbejder – før, under og efter Den kolde krig (afhandling nr. 1)*, som er den kronologisk set tidligste af de afhandlinger, der indleveres til bedømmelse her. Jeg blev i forbindelse med udarbejdelsen af forskningsprojektet og bogen frikøbt fra

Københavns Bymuseum, nu Københavns Museum, hvor jeg var ansat som museumsinspektør 1999-2009.

Fra denne bog skal følgende hovedresultater fremhæves: Hvor 'arbejderklassens' styrke såvel som dens status som en markant politisk faktor gennem det 20. århundrede hidtil var blevet set som først og fremmest betinget af en selvgroet bevægelse indefra og nedefra, blev det med blikket for suverænitetsskampe i statssystemet tydeligt i hvor stort et omfang denne status og den store politiske indflydelse var betinget af storpolitiske relationer. Under Den kolde krig blev dét at vinde arbejdernes gunst slet og ret betragtet som et forsvarsmiddel på linje med det militære forsvar; fordi det modsatte kunne betyde en nedbrydning af samfundet indefra foranstaltet af de indenlandske kommunister (tilligemed andre revolutionære kræfter), der stod stærkt på mange arbejdspladser og som samtidig havde nære relationer til Moskva. I en dansk sammenhæng gjaldt det ikke mindst på en virksomhed som B&W. Helt tydeligt blev denne nøglerolle manifesteret ved en NATO-konference afholdt i København i 1953, hvor det meste af opmærksomheden var henledt på det civile suverænitetsarbejde, alt overvejende i relation til 'arbejdere'; 'the role of labor in world affairs has become a key factor', som det hed. Den strategiske tankegang var, at der i de vestlige lande skulle drages omsorg for en gennemgribende opmærksomhed på forholdene for den brede arbejderbefolkning for at hindre, at den vendte sig mod staten og blev spillet i hænderne på modparten i Øst. I teoretiske termer: der var en udstrakt overensstemmelse med statssubjektets suverænitetsarbejde – hvad enten anskuet bredt som den vestlige alliance eller snævert som nationalstaten Danmark – og lønarbejderlivsformens trivsel, og følgelig blev denne livsforms gunstige eksistensbetingelser en markant politisk prioritering. Denne sammenhæng havde selvsagt videre implikationer og vedrørte hele velfærdsstatsopbygningen som for alvor tog fart i efterkrigstiden.

Med perspektivet også fra værkstedsgulvet kunne jeg samtidig vise, at kampen for at sikre folkelig klangbund for (det, der blev anset for at være) statssubjektets interesser, vedvarende var vanskelig og konstant brydningsfuld. At 'arbejderklassen' skulle fravige sin radikale politiske retorik, der var velegnet til at lægge pres på modparten og skabe forbedrede løn- og arbejdsvilkår, var det nærmest umuligt at opnå gehør for under krisen i 1930erne og i årtierne efter 2. Verdenskrig. I Danmark – som i andre vesteuropæiske lande – havde den kommunistiske fløj, og senere andre venstreradikale grupper, blandt arbejderne gunstige muligheder for mobilisering, fordi der var så dybe modsætninger i retorikken fra Socialdemokratiet, der på den ene side godtgjorde, at arbejderinteresser havde førsteprioritet, samtidig med at man, på den anden side, vedvarende opfordrede til løntilbageholdenhed for det fælles bedste

skyld (og desuden at partiet, på det sikkerhedspolitiske område, efterhånden lagde sig lige i kølvandet på verdens største kapitalistiske magt, USA). Ræsonnementet fra det regeringsbærende partis perspektiv var, at partikulære livsformsinteresser skulle underordnes statssubjektets suverænitetens arbejde, fordi dette var betingelsen for overhovedet at kunne bevare samfundets eksistens (og dermed også den helt grundlæggende forudsætning for at kunne leve et liv som arbejder).

Med mikrostudiet af en konkret virksomheds arbejdere som en integreret del af forskningsprojektet kunne jeg afdække, hvor komplekst dette spil var. Med et fokus på såvel storpolitik som værkstedsgulv var en betydelig opmærksomhed viet til interpellationsspørgsmålet, der var særligt prekært for en befolkningsgruppe, der af mange – både internt og eksternt – blev betragtet som potentielt revolutionær. Hovedspørgsmål var derfor, hvordan man fra statssubjektets side kunne skabe et indblik i arbejderbefolkningens selvforståelse, med hvilke virkemidler man sikrede sig indflydelse på dannelsen af denne selvforståelse, og hvordan dannelsesbestræbelser 'ovenfra' virkede i mødet med livsformsniveauet, manifesteret som dagligdagen på arbejdspladsen.

Mine analyser blotlagde, at en meget stor del af arbejderne bakkede op om kommunistiske kolleger som tillidsmænd og på andre tillidsposter. Men det kunne også konkluderes, at dette først og fremmest skyldtes, at de kommunistiske arbejdere var overordentlig effektive, når det gjaldt om at lægge pres på ledelsen og skabe politisk opmærksomhed på arbejderens forhold. Til gengæld kunne det – bredt set – konkluderes, at opbakningen til kommunisterne ikke gjaldt den kommunistiske sag som sådan; og efter Sovjetunionens invasion i Ungarn i 1956 røg kommunister i stort tal ud af bestyrelserne for værkstedsklubberne. Det blev med andre ord tydeligt, at den radikale retorik – velkendt ikke mindst på en arbejdsplads som B&W – og forfægtelsen af en intention om at skabe et socialistisk samfund snarere måtte anskues som et livsformsbetinget *middel* til effektivt at skabe opmærksomhed om sin sag og få forbedret løn- og arbejdsvilkår – livsformens reproduktionsbetingelser – end som det *mål*, den fremstod som. Et middel, der ovenikøbet på paradoksal vis konsoliderede samfundets kapitalistiske grundlag.

Et afledt resultat i indsigt i suverænitetens betydning for lønarbejderlivsformens vilkår var, at der kunne gives et kritisk blik på den udbredte opfattelse, at arbejdere over en kam tidligere var mere solidariske og i dag er blevet indfanget af en fremherskende individualisme. Både mit studie af 1800-tallets og 1900-tallets arbejderkultur åbenbarede i udstrakt grad kampe for snævre eksklusive interesser, individuelle hensyn om man vil, på bekostning af en bred og ubestemt 'solidaritet'. Selve

monopoliseringen af salget af arbejde fordrer eksklusivitet, så det kunne der gives en teoretisk, nødvendig, begrundelse for. Men samtidig viste studierne også, at det i den lange periode, hvor 'arbejderklassen' kunne spille en strategisk nøglerolle – for så vidt siden omkring 1900, men med en særlig styrke under Den kolde krig, hvor den ydre fjende i en periode blev sammenfaldende med den indre – var hensigtsmæssigt at optræde kollektivt, som 'klasse'. Det var simpelthen et effektivt middel til at forbedre sine betingelser som livsform.

Den principielle sammenhæng mellem statssubjekt og livsformsbetingelser bekræftes af udviklingen efter Østblokkens sammenbrud. Med bortfaldet af den socialistiske modpart til 'Vesten' svinder også 'arbejderklassens' trusselspotentialer. Dermed åbnes der for, at 'arbejderen' indgår i suverænitetensarbejdet på en ny måde. Den kapitalistiske produktionsmåde er fortsat den dominerende i et land som Danmark – som i de øvrige vestlige lande – så der skal også fremover sikres betingelser for en lønarbejderlivsform. Man behøver imidlertid ikke at tage de hensyn, der skulle tages tidligere. Hvor arbejdere tidligere kunne håndhæve klare grænser mellem fag og mellem arbejde og fritid, bliver der nu en forventning og stilles krav om langt større fleksibilitet og omstillingsparathed, karakteristika, der på et fundamentalt plan er i modstrid med lønarbejderlivsformens overlevelseshensyn: at man kan monopolisere afgrænsede arbejdsområder, så man ikke risikerer at blive underbudt af andre udbydere af samme vare.

Årtierne siden 1990 har således i høj grad været præget af at holde en sådan potentiel vilkårlighed i livssituationen for døren – ultimativt udviklende sig til egentlig prekarisering – i en arbejderlivsformens neokulturationskamp. Menige arbejdere ude på virksomhederne, de faglige organisationer, embedsmænd og politikere skal finde nye måder, hvorpå – teoretisk sagt – lønarbejderlivsformen fortsat kan blive anset for at udgøre en vital del af statssubjektets midler. Hvordan denne kamp har set ud efter årtusindeskiftet, vender jeg tilbage til senere. For nærværende skal der blot knyttes en enkelt kommentar mere til det nye tidsskel omkring 1990, hvad angår lønarbejderlivsformen, som identificeres i *Mellem storpolitik og værkstedsgulv*, konkret i kapitlet *Arbejder i en ny verdensorden – de seneste årtier* (Jul Nielsen, 2004, s. 333–352). Jeg har i bogen overvejende fortolket overgangen set fra lønarbejderlivsformens eget perspektiv. Fortolkningen falder anderledes ud, hvis man ser den fra – hvad man kan se som – karrierelivsformens perspektiv. Som jeg diskuterer i nævnte kapitel, var det almindeligt blandt arbejdslivsforskere i begyndelsen af 1990'erne at se kravene til fleksibilitet mm. som realiseringen af en mere moderne form for arbejde, betegnet som eksempelvis Det Gode Arbejde og Det Udviklende Arbejde, der blev betragtet som en art frisætning fra det 'klassiske' lønarbejde. Jeg

problematiserer i diskussionen denne forståelse, som jeg anser for at være udtryk for en livsformscentrisme. Det er begrebsverdenen fra karrierelivsformen (hvor engagement i arbejdet, personlig udvikling og muligheden for at skabe og genskabe unicitet er drivkraften), som appliceres på lønarbejderlivsformen. Herved hævdes det implicit af arbejdslivsforskerne, at lønarbejdere har haft en misforstået opfattelse af, hvad attraktivt arbejde er. På sin vis manifesteres der på denne måde en ny udgave af arbejdere som ofre for 'falsk bevidsthed'; nu ikke, som tidligere, i form af en fraværende bevidsthed om arbejderklassens mission (om at omstyrte det kapitalistiske samfund, fordi dette ville være i overensstemmelse med dens 'objektive klasseinteresse'), men i form af en uudviklet forståelse af, at et 'godt arbejde' er et, der er båret af ens personlige engagement og hvor man selv tager ansvar og initiativ.

Lønarbejdere i en forandret verdensorden

Bogen *Mellem storpolitik og værkstedsgulv* runder af med lønarbejderlivsformens udfordrede status i forbindelse med, at verdensordenen er under markant omdannelse. For at vende tilbage til mit udgangspunkt i sameksistensen af praksisser i foranderlige helheder, kan man således tale om, at 'helheden' undergår en grundlæggende forandring med afslutningen på Den kolde krig og de forskydninger i statssystemet denne afstedkommer. Perioden efter 1990 præges af en tiltagende globalisering, åbne grænser, en forstærket liberalisering (betegnet neoliberalisering), og en begyndende omdannelse af en velfærdsstat som den danske i retning af, hvad der er blevet kaldt en konkurrencestat (Pedersen, 2013). Det er livsformernes vilkår og neokulturation i forbindelse med denne transformation, der er hovedgenstanden i *Life-modes in a Changing World Order*, men førend blikket vendes mod dette værk, skal det omtales, hvordan jeg op til og sideløbende med at dette projekt blev sat i søen og gik i gang, greb det mere snævre fokus på lønarbejderlivsformen i 'den nye verdensorden' an og de indsigter, der blev resultatet heraf.

Jeg refererer i det følgende primært til de fem tidsskriftsartikler, tre af dem skrevet sammen med en kollega, der her er indleveret til bedømmelse for den filosofiske doktorgrad. Disse artikler tager alle fat på de udfordringer for lønarbejderlivsformen, der er en konsekvens af ændringer på arbejdsmarkedet, som følger af (mere) åbne grænser, dels i form af øget risiko for at arbejdspladser outsources eller offshores, dels i form af potentielt øget konkurrence fra migrantarbejdere. Hvad angår den kollektive repræsentation har de tidligere stærke arbejderorganisationer siden 1990'erne mistet en del af deres

indflydelse og skal kæmpe for at fastholde deres legitimitet. Konkurrerende fagforeninger har fået stadig gunstigere vilkår, og den tidligere udbredte enighed om nødvendigheden af at være organiseret er vigende og fører til faldende organisationsprocenter, der gør det vanskeligere at hævde en særlig ret til at tale på vegne af store arbejdergrupper.

Artiklen *Grænseløse arbejdere – en diskussion af identitet og selvbevidsthed med udgangspunkt i polske migrantarbejdere (afhandling nr. 2)* fastholder blikket fra de tidligere studier på skabelsen af en særlig selvbevidsthed knyttet til en bestemt livsform og de mange brydninger involveret heri. Efter EU's udvidelse mod øst i 2004 indlemmes 10 nye stater i unionen, heraf 8 fra den tidligere østblok, hvilket åbner adgang for arbejdere herfra til de vesteuropæiske arbejdsmarkeder. Det er i Danmark en udbredt opfattelse, at de såkaldte 'østarbejdere', som de ofte bliver omtalt, mangler den særlige arbejderbevidsthed, som danske arbejdere har opbygget (om end denne jo langt fra var entydig, jf. ovenfor) over mere end et århundrede. Fagforeninger i de tidligere østbloklande havde under kommunismen været en del af statsapparatet og nød meget lille legitimitet blandt arbejdere som uafhængige interesseorganisationer, der kunne tale deres sag. Ligesom i de tidligere undersøgelser forsøger jeg i artiklen, hvor materialegrundlaget består af feltarbejde blandt polske arbejdere på danske arbejdspladser og i Polen, at kvalificere og nuancere denne opfattelse ved at tage udgangspunkt i, hvad der egentlig er hensigtsmæssigt for den enkelte i forhold til, hvad en lønarbejderlivsform udpeger som mål og midler. Med brug af Hegels begreber om dannelse af selvbevidsthed – efter en kritisk diskussion af identitetsbegrebet, som det havde vundet hævd siden 1990'erne – diskuteres det i artiklen, om ikke de valg og fravalg de polske arbejdere tager i forhold til det formaliserede arbejdsmarked og arbejdsmarkedssystem kan bero på forskellige måder, selvbevidst, at opnå den nødvendige (midlertidige) monopolisering på deres udbud af arbejde. Polakkerne søger at sikre sig 'ordnede forhold' ved på den ene eller anden måde at undgå at blive underlagt for stor en vilkårlighed i deres livsbetingelser. Målet er det samme, men midlerne de iværksætter er forskellige blandt andet på grund af divergerende omstændigheder i deres situation. Nogle polakker fravælger eksempelvis fagforeningsmedlemskab ud fra den betragtning, at det vil umuliggøre fastholdelse af deres arbejdsmarkedstilknytning eller fordi deres monopolisering er baseret på certificeringer og formidles gennem bureauer; andre vælger medlemskab til, men det er for dem afgørende, at fagforeningerne udviser den fleksibilitet, der gør det muligt stadig at fremstå som attraktiv over for arbejdsgiveren. Uden kendskab til dansk sprog og arbejdskultur er polakkerne i udgangspunktet stillet ringere end danskere, og de kan derfor have en interesse i – hvor paradoksalt det end lyder – at acceptere lavere løn og ringere arbejdsvilkår, fordi de på den måde fremstår som billigere end danske arbejdere; det kan

være det, der skal til for overhovedet at blive ansat. I denne sammenhæng diskuteres det i artiklen også, hvordan 'polskhed' (når arbejderne, som i dette tilfælde, er polakker) kommer til at spille en forskellig rolle afhængig af konteksten, som henholdsvis noget, der fremhæves som et særligt aktiv (karakteriseret ved stor arbejdssevne og udstrakt fleksibilitet), som en spændetrøje (fordi det umuliggør at blive betragtet på lige fod med de nationale arbejdere, hvilket er vigtigt hvis man forsøger at etablere sig med hele familien i Danmark) eller som noget, der stort set ingen betydning har, fordi monopoliseringen ene og alene er baseret på formelle certificeringer.

Det paradoks, at fagforeningsmedlemskab i nogle tilfælde kun er attraktivt for migrantarbejdere, hvis der gives en smule køb på den fuldstændige ligebehandling med danske arbejdere, tages op i artiklen *Polishness as entrance ticket and barrier to an altered labour market (afhandling nr. 3*, se også Jul Nielsen, 2014). Der er fra politisk og organisatorisk side – på både lønmodtager- og arbejdsgiverside – enighed om, at udenlandske arbejdere er velkomne på det danske arbejdsmarked, men kun hvis de er i landet 'på danske vilkår'. Artiklen blotlægger det paradoks, at der ikke desto mindre – stik imod de officielle udmeldinger fra arbejdsmarkedets parter – kan konstateres en forskelsbehandling også på det regulerede arbejdsmarked. Det konkluderes, at denne forskelsbehandling, i en yderst prekær balance, kan være hensigtsmæssig for de involverede parter, fordi den sikrer at migrantarbejdere ikke fravælger fagforeningerne (eftersom de stadig kan fremstå som attraktive af de ovennævnte grunde), hvilket dermed kan være medvirkende til at begrænse væksten i et sort arbejdsmarked helt uden for de formelle organisationers kontrol. Det siger imidlertid sig selv, at den særlige 'hensyntagen' til at migrantarbejdere kan udgøre et monopol, der gør dem attraktive, fordi de i den ene eller anden forstand er billigere for arbejdsgiveren, ikke må fremstå – eller rodfæste sig – som en egentlig nationalt baseret forskelsbehandling. De forskellige ordninger, der i praksis er i brug (i artiklen nævnes eksempelvis, hvordan der defineres bestemte arbejdsområder – som så varetages af polske sjak – til en lavere ydelse), må være midlertidige og ikke hindre muligheden for arbejderne til at kunne bevæge sig ind i andre ordninger med mere gunstige vilkår. Og hvordan der frem for alt – set i helhedens perspektiv – skal være en organisatorisk og politisk opmærksomhed på, at resultatet af sådanne fleksible måder at forvalte sameksistensen af danske og udenlandske arbejdere ikke på langt sigt bliver dumping af lønninger og andre arbejdsvilkår.

En af grundene til at 'østarbejdernes' tilgang til det danske arbejdsmarked adskiller sig fra de nationale lønarbejdere er, at hjemlandenes lavere lønniveau kan gøre selv danske lønninger nederst på lønskalaen attraktive. En anden grund er den anderledes rolle familien spiller i en migrantsammenhæng. I artiklen

Between Social Dumping and Social Protection (afhandling nr. 4) underkastes særligt den familiemæssige sammenhæng for migrantarbejderne en analyse. Blandt hovedresultaterne er betydningen af at se migrantarbejdere, også når de agerer som enkeltindivider på et udenlandsk arbejdsmarked, som led i et bredere familiemæssigt projekt. Eksempelvis må en partners eventuelle beskæftigelse i hjemlandet drages ind i ligningen for at forstå prioriteringer og valg i forhold til migrantarbejderens praksis i udlandet: skal migranten stå for hele indtjeningen, er stabilitet i indkomsten afgørende, mens større omskiftelighed bedre kan accepteres, hvis familiens indtjening allerede er sikret til et vist niveau i hjemlandet. Ved at inddrage familieperspektivet bliver det også tydeligt, hvordan den ofte langvarige adskillelse mellem familiemedlemmer kan blive kulturelt meningsfuld, hvis fraværet kan kompenseres af en øget materiel standard og særligt eftertragtede forbrugsgoder, som så i familiens meningsunivers tilskrives netop den indtjening, der beror på det fraværende familiemedlems arbejde i udlandet. Endelig peges der igen på, at det er helt afgørende for migranternes indstilling og tilknytning til det danske arbejdsmarked, hvorvidt hele familien er draget afsted sammen; hvis dét er tilfældet, skal man som familie leve med betydeligt højere danske leveomkostninger, og det skaber et nærmest uomgængeligt behov for at opnå lønninger på niveau med nationale arbejdere, som pendlende migranter ikke nødvendigvis deler.

Familiedimensionen spiller også en fremtrædende rolle i de diskussioner, der præsenteres i ***'Talenter' – mellem forventninger og praksis. Introduktion til studier af højtuddannede migranter (afhandling nr. 5)***. Artiklen er udarbejdet som en introduktion til fire studenterprojektbaserede analyser af højtuddannede migranter, såkaldte 'talenter', som stater i dag i stor indbyrdes konkurrence kæmper om at tiltrække for at styrke deres resursegrundlag i den globale økonomi. Perspektivet udvides dermed til migranter, der ikke nødvendigvis kan forstås med begrebet for en lønarbejderlivsform, men måske mere hensigtsmæssigt med et karrierelivsformsbegreb. De i alt fem artikler blev publiceret som et særnummer af tidsskriftet *Culture and History*, beroende på Saxo-instituttet, og var baseret på et kandidatkursus. Der skal peges på to hovedresultater herfra. Dels repræsenterer familien en særlig udfordring i karrieresammenhæng, hvor der kæmpes om at tiltrække de lyseste hoveder. Ofte skal der fra virksomhedernes side foretages særlige foranstaltninger for at sikre, at familien som helhed føler sig tilpas i den udenlandske sammenhæng, eventuelt gennem særlige ægtefælleprogrammer. Dels er det tydeligt, at den neoliberale dagsorden, der præger megen politisk retorik i disse år, har gjort efterspørgslen efter 'talent' nærmest til en truisme. Selv migranter, der efterspørger velafgrænset og prædefineret arbejde (det vil sige mennesker, der som oftest mest hensigtsmæssigt skal forstås med begrebet for en lønarbejderlivsform), skal italesætte sig som 'talenter' for at indpasse sig i forhold til

særlige ordninger, fx 'talentprogrammer', der muliggør arbejde i Danmark. Således bliver det igen tydeligt, hvordan det, der kan ses som et neokulturationsarbejde med at skabe, bedre eller forny betingelserne for sin livsformspraksis, skal indpasses i den særlige form som suverænitetetsarbejdet tager i en bestemt periode, for at øge muligheden for at nyde fremme.

At den politiske prioritering har bevæget sig i retning af at fremhæve og kultivere karakteristika, der knytter sig til en karrierelivsform, er relateret til den parallelt vigende opmærksomhed på de betingelser, der er centrale for en lønarbejderlivsform. I artiklen *Flexicurity without Security. An Inquiry into the Danish Flexicurity Model in a Neoliberal Era* (afhandling nr. 6) diskuteres den kulturhistoriske baggrund for denne forskydning. Termen 'flexicurity' stammer fra 1990'erne, men den karakteriserer for så vidt den danske form for arbejdsmarkedsregulering, som den udvikles gennem det 20. århundrede: præget af stor autonomi for arbejdsmarkedets parter, en kombination af en let adgang til at hyre og fyre folk og et veludviklet socialt sikkerhedsnet. Flexicurity bliver et dansk brand, der inspirerer også EU's arbejdsmarkedspolitik, men som det konstateres i artiklen, er det først og fremmest den fleksible dimension af 'den danske model', der nyder fremme, ligesom der også i en dansk sammenhæng er en betragtelig forringelse af modellens sikkerhedsdimension. Den generelle udvikling mod deregulering, decentralisering og større usikkerhed på arbejdsmarkedet, bliver gerne 'forklaret' med neoliberalismens succes fra 1990'erne og frem, men artiklen graver et spadestik dybere og spørger, ved at inddrage forsvarsperspektivet fra den etnologiske stats- og livformsteori, til selve baggrunden for, at de liberale kræfter – i modsætning til tidligere i det 20. århundrede – nu får held til at sætte dagsordenen. Argumentet er således, at det ikke er fyldestgørende alene at tale om en diskursiv vending beroende på en vilkårlig fremvækst af en ny ideologi, men at der er tale om en forskydning i hele statssystemet, der fremelsker ændrede former for praksis på bekostning af dem, der tidligere har kunnet gøre sig gældende.

Livsformernes neokulturation under verdensøkonomiens og statssystemets transformation

I projektet *Livsformernes neokulturation under verdensøkonomiens og statssystemets transformation*, finansieret af Velux-fonden (med Thomas Højrup som PI), som vi fik midler til at påbegynde i 2013, tages der for alvor livtag med, i et helhedsperspektiv, at udforske sameksistensen af livsformer og sammenhængen

mellem subjektivitet, livsformer og stat. Med et gennemgående fokus på neokulturation er der tillige en gennemgribende prioritering af at udforske det processuelle og transformative, hvad angår såvel dele som helheder.

Det værk, der er under udgivelse baseret på dette projekt – *Life-modes in a Changing World Order* – analyserer på den ene side, hvordan (det vi kan forstå som) nutidens livsformer medvirker aktivt til at forandre den verden, vi kender, under indtryk af betingelser, der hele tiden ændrer sig. På den anden side, hvordan grundlæggende forskellige livsformer sameksisterer på modsætningsfyldte måder, hvis udforskning giver en dybere forståelse af, hvordan og hvorfor nogle marginaliseres eller søges omformet, mens andre favoriseres og begunstiges af skiftende politiske dagsordener.

Trods det at produktions-, arbejds-, familie- og samfundsliv, som skitseret indledningsvis, i dag forekommer at være præget af evigt omskiftelige forandringsprocesser, er det tesen, at der er tale om andet og mere end nærmest tilfældige relationer, der opstår og opløses i et stadigt flow og som dermed fundamentalt set unddrager sig forklaring. Tankegangen er, at det må være muligt at forstå vores egen samtid som et komplekst, men struktureret, hele på samme måde som vi mener at kunne begribe, hvorledes tidligere tiders samfundsformer og måder at leve på har udgjort sammenhængende helheder. Ikke for at forsimple, men for til stadighed at udforske kompleksiteten og dens mulige former.

Værket udforsker med afsæt i videnskabelige grundbegreber som praksis, produktionsmåde, livsformer, stat og transformation (neokulturation) et omfattende etnografisk feltmateriale etableret (primært) i perioden 2013-2016. Feltarbejdet er først og fremmest foretaget i Danmark, og især fra den region, hvor det lignende projekt, der førte til bogen *Det glemte folk* blev udført omkring 1980. Optegnelser, især i form af interviews og observationer, herunder fotografering⁴, er foretaget blandt familier, på virksomheder og hos myndigheder – hvor muligt med et sammenfald af personer fra de forskellige 'arenaer' – og giver indblik i ikke alene hvilke liv, der leves i dag, men også hvordan disse har undergået gennemgribende forandring over de foregående årtier. Som bilag vedlagt denne redegørelse er en oversigt over de meddelere, med hvem, der er optaget interviews under optegnelserne.

⁴ Der er indsat fotografier i nogle af de indleverede afhandlinger, der skal udgøre kapitler i den endnu ikke publicerede *Life-modes in a Changing World Order*. I tilfælde af offentliggørelse af disse kapitler skal genkendelige personer enten give tilladelse til brug af billederne eller de skal anonymiseres. Med mindre andet er angivet er fotografierne taget af mig.

Forandringerne på helt lokalt plan og i almindelige menneskers hverdagsliv er konsekvent set i sammenhæng med den danske stats skiftende vilkår og konstante arbejde med at forblive en betydningsfuld og anerkendt enhed i det internationale statssystem. Analyserne giver således et indblik i, hvordan en skandinavisk velfærdsstat har dannet ramme om samfundets forskellige praksisformer i spændingsfeltet mellem indre og ydre brydninger gennem næsten et halvt århundrede. Den globale dimension, der er afgørende for, hvilke statsformer og livsformer der er bæredygtige i det statssystem, som er under forandring, belyses konkret med Kinas udvikling og betydning. Dels i meget direkte forstand, hvor fx feltarbejde er foretaget på virksomheder, der både har afdelinger i Danmark og i Kina. Dels i form af en perspektivering til den kinesiske statsform, der – trods en kapitalistisk markedsøkonomi – udgør et alternativ til den danske, og vestlige, måde at 'drive' produktion, samfund og stat på. Et alternativ, der sætter betingelser for os i vores verden og som i disse år fremtvinger eksempelvis protektionistiske tiltag, der igen har store konsekvenser for samfundets forskellige livsformer og hverdagsliv.

For mit eget vedkommende er der tale om en betydelig udvidelse af den empiriske forskningsgenstand: fra primært at have berørt forskellige aspekter af arbejderkultur, herunder de politiske og statslige dimensioner, til at inkludere også det, der i stats- og livsformsteoriens terminologi kaldes den selverhvervendes livsform, karrierelivsformen, den produktive kapitalists livsform og en investorellivsform. Familiedimensionen spiller desuden en betydelig rolle i de fleste af de analyser, jeg har foretaget.

Hvad angår udforskningen af, hvordan staten manifesteres i forskellige kontekster, er der dertil foretaget en større udredning af, hvad der betegnes som en embedslivsform. Formålet med denne begrebsudvikling, der bygger videre på tidligere bestræbelser på at udvikle denne livsform begrebsligt, er at blive bedre til, gennem studier af de praksisser der 'driver' staten, at nærme sig en mere konkret forståelse af statsdimensionen; så man undgår at den fremstår som en anonym – og analytisk uforpligtende – 'rammebetingelse'. Helhedsperspektivet og forståelsen af, hvad helheden indebærer, befordres af denne udvidelse af felten. Det samme er hensigten med den systematiske og omfangsrige inddragelse af livsformer og stat i en kinesisk kontekst; som nævnt i form af både at anskue Kina i sig selv, som et billede på en alternativ statsform og dens vedvarende suverænitetensarbejde, og i form af at undersøge udvalgte relationer mellem Kina og Danmark for dermed at få en konkret indsigt i de vilkår to statssubjekter og deres forbundne livsformer gensidigt sætter for hinandens praksis(er).

Som tidligere omtalt bliver dette forskningsprojekts intentioner og grundlæggende idé fyldigt behandlet i det udførlige introducerende kapitel, *Introduction to the neoculturation of life-modes in a state system under transition (afhandling nr. 7)*, der indleder værket. Den særlige anskuelsesmåde, der er forbundet med stats- og livsformsteoriens perspektiv, bliver præsenteret og anskuelsesmåden bliver diskuteret i forhold til andre tilgangsvinkler, først og fremmest af postmodernistisk tilsnit. Som sådan kan kapitlet ses som en positionering i forhold til dominerende forskningsretninger, der også – som vi – er optaget af at forstå sameksistens af sociale forskelle i historisk belysning. Kapitlet tager afsæt i postmodernismens berettigede kritik af modernismens historiefilosofiske tro på en menneskets bestemmelse, hvad enten denne udgøres af Kants fornuftsbaserede verdensimperium, Hegels absolutte ånd, Marx's klasseløse samfund eller noget helt fjerde. Kapitlet forholder sig imidlertid grundlæggende kritisk over for den generelle postmodernistiske tendens – trods de mange udgaver som postmodernistiske analysemåder findes i – til at overføre opfattelsen af den manglende retning i den menneskelige udvikling til det videnskabelige arbejde. Ét er at historien ikke realiserer en historiefilosofisk 'masterplan', men det betyder ikke, argumenteres det, at den er kontingent. Samfund kan ikke udvikle sig i en hvilken som helst retning. Den videnskabelige udfordring består i at udforske ad hvilke veje, det er muligt for samfund at udvikle sig, og i hvad betingelserne er for deres realisering. Der argumenteres for, at dette fordrer et begrebsligt arbejde med, hvad der såvel på statsligt som samfundsmæssigt plan kræves for at samfund overhovedet er overlevelsedygtige: med hvilke former for produktion, med hvilke former for social praksis, med hvilke former for indretning? Dette grundlæggende syn går igennem kapitlets diskussion af alternative anskuelsesmåder, der er relateret til de temaer, som står centralt i *Life-modes in a Changing World Order*.

Kulturhistorisk transformation er et sådant tema. Konkret diskuteres forståelsen af den forandringsproces præget af globalisering og økonomisk liberalisering, der for alvor tager fart fra omkring 1990, og som ledsages af en afvikling af en (form for) 'velfærdsstat' til fordel for en 'konkurrencestat', hvor markedet, i modsætning til i den keynesianske æra, anses for at blive den primære drivende kraft under samfundets udvikling. Der argumenteres for, at denne transformation først og fremmest er relateret til de forandringer i anerkendelseskampe i det internationale statsystem, der er knyttet til afviklingen af Den kolde krig og østblokkens sammenbrud. I nær sammenhæng hermed diskuteres det betimelige opgør med 'metodisk nationalisme' (fx Schiller et al., 1992), der finder sted gennem 1990erne. *Life-modes in a Changing World Order* repræsenterer selv et sådant opbrud; forskningsdesignet i de første livsformsstudier, der udkrystalliseredes i 1983 i bogen *Det glemte folk*, betød at nationalstaten i udstrakt grad fremstod som den relevante og tilstrækkelige ramme omkring

analyserne. Samtidig argumenteres der imidlertid for, at det ikke bringer forskningen meget videre, hvis den 'metodologiske nationalisme' erstattes af en 'metodologisk transnationalisme' – hvis ikke blot og bar relationisme (Holbraad & Pedersen, 2017; Strathern, 1991) – uden blik for stat(subjekt)ers afgørende betydning for samfundenes øvrige praksisformer.

Samfundets forskellige praksisser udgør selvsagt et helt centralt felt i kultur- og samfundsvidenskaberne generelt, ligesom det er tilfældet i *Life-modes in a Changing World Order*, som jo ikke mindst er interesseret i 'almindelige menneskers' mangefacetterede hverdagsliv – på arbejdet, i familien, i lokalsamfundet og i staten. Givet den manglende konsensus om, hvad studiet af social praksis egentlig indebærer, diskuteres i kapitlet forskellige, men ikke nødvendigvis sammenhængende, måder, hvorpå denne erkendelsesinteresse er søgt opfyldt. Én udgave udgøres af tesen om, at øget individualisering over de seneste årtier har opløst tidligere mere integrerede sociale grupper eller 'klasser'. Individualiseringstesen (Beck & Beck-Gernsheim, 2002) afvises i kapitlet som en hensigtsmæssig begrebslig figur. Der argumenteres for, at den ikke bibringer en egentlig forklaringskraft til at forstå social sammensathed, idet den blot forankrer sociale forhold i individuelle valg: hos Beck og Beck-Gernsheim tales der om 'do-it-yourself'-biografier, hos Zygmunt Bauman om flygtige 'peg communities', som den enkelte hænger sine skiftende relationer op på (Dervin, 2016, s. 18).

Andre udgaver af studiet af social praksis repræsenteres af den række af 'vendinger', der har præget kulturforskningen siden 1990erne: såsom den sproglige, den materielle, den spatiale, den affektive eller den performative vending. Selv om det ikke er til at komme uden om, at sådanne forskelligartede aspekter spiller en rolle for socialt liv – og mange mange flere kunne inddrages – diskuteres det i introduktionskapitlet, om det er en brugbar metode til at opnå en helhedsforståelse for social sammensathed at forankre forklaringerne i sådanne skiftende 'faktorer', når de forskellige begreber ikke rummer nogen indre sammenhæng og er bestemt uafhængigt af hinanden; og at det dermed også kun er en skinløsning at pege på deres kombinerede betydning, fx som 'throwntogetherness' eller 'assemblage' (Massey, 2005; Latour, 2005).

Dette introduktionskapitel, såvel som de øvrige kapitler, jeg også er eneforfatter på, indgår som nævnt i det her indleverede materiale, og i nærværende redegørelse vil ræsonnementerne fra introduktionskapitlet ikke blive yderligere uddybet. Sammenfattende kan det siges, at kapitlet argumenterer for hensigtsmæssigheden af den fremgangsmåde, der også er beskrevet oven for, nemlig at arbejde med en – ideelt set – rent begrebslig struktur, opbygget af begreber i deres indbyrdes

bestemmelse. Som redskab kan en sådan begrebsstruktur 'udfordre' bredt anlagte empiriske studier og give blik også for forhold, der ikke nødvendigvis træder synligt frem; og den kan selv skærpes, hvis mødet med empirien peger på modsigelser, der ikke kan gives en tilfredsstillende forklaring (såsom når arbejdere ikke realiserede deres ellers – ifølge den klassisk marxistiske begrebsstruktur – 'objektive' bestemmelse om verdensomspændende solidaritet som middel til at kollektivisere produktionsmidlerne). I det følgende vil de vigtigste resultater fra analyserne i de øvrige kapitler, jeg har stået for, blive gennemgået.

Virksomhedsportrætter – en indgang til sameksistens af livsformer i et neokulturationsperspektiv

Produktionsmåder og livsformer er to sider af samme begrebsstruktur. Analyser af udvalgte virksomheder er én måde at arbejde med såvel produktionsmåde- som livsformsdimensionen. Ved at se konkrete virksomheder gennem en udviklingsperiode, får man indsigt i, hvordan skiftende betingelser for virksomhedsdrift vedvarende nødvendiggør nye tiltag fra de involverede livsformers perspektiv. Topmanagere udstikker nye kurser, investorer trækker i bestemte retninger, produktionsarbejdere bestræber sig på at forblive attraktive trods muligheden for at flytte virksomheden til steder på kloden med lavere produktionsomkostninger. Med en konkret virksomhed som analytisk prisme kan man opnå indsigt i, hvordan forskellige livsformer, med deres hver for sig distinkte mål/middel-tænkning, skaber vilkår for hinanden på såvel modsætningsfulde som komplementære måder. Når ledelsen søger at få en virksomhed til at overleve på et globalt konkurrencepræget marked ved at koncentrere sig om virksomhedens 'kernekompetencer', giver det gode vilkår for karriereorienterede medarbejdere, der har deres unikke kvaliteter på netop dette eller tilgrænsende områder, mens det modsatte kan være tilfældet for andre karrierefolk, specialiseret i at levere unicitet på andre felter; eller for produktionsarbejdere, der ser deres arbejdsområde blive outsourcet eller offshored. Men ingen af de involverede er passive deltagere i 'udviklingen'. Ud fra hver deres perspektiv kæmper (det vi begrebsligt kan forstå som) de forskellige livsformer for at vilkår, der er vigtige for deres overlevelse, fastholdes eller forbedres, og i disse processer af neokulturation skal de søge at vise, hvordan deres kampe kan være hensigtsmæssige midler for andre livsformers tilsvarende neokulturationskampe. Således kan jeg demonstrere gennem analyserne, hvordan danske lønarbejdere – trods en udfordret situation, hvor de potentielt overflødiggøres, fordi de kan erstattes af andre arbejdere, andre steder i verden – søger at kultivere en særlig 'dansk' lønarbejderkultur præget af fleksibilitet, produktions(og kapital-)hensyn. En sådan

kultivering kan fra topledelsens perspektiv få arbejderne til at fremstå som duelige midler i dennes (eventuelle) egen bestræbelse på at bevare virksomheden på danske hænder; og kan igen bruges som argument over for investorer, der ville være fristet til at gøre sig uafhængig af høje danske lønomkostninger ved at afvikle produktionen i Danmark.

Sådanne processer af indbyrdes relationer i et transformativt perspektiv er selvsagt uhyre komplekse; livsformsbegreberne er én måde at forsøge at forstå, at de hverken er vilkårlige og kan udvikle sig i en hvilken som helst retning, eller kan reduceres til ét bestemt rationale – såsom 'globalisering', 'rationalisering', 'individualisering' el.lign. De repræsenterer én måde, hvorpå man kan arbejde med *hvilke* modsætninger, det er, der er de afgørende, når forskellige praksisser sameksisterer på brydningsfulde måder.

Der er i forskningsprojektet lavet optegnelser på en halv snes virksomheder, og analyser herfra inddrages undervejs i værket parallelt med en udforskning af forskellige familier, der har tilknytning til virksomhederne som produktionsarbejdere, specialister, managere eller ledelse. For at arbejde yderligere med sameksistensen af livsformer i en virksomhedssammenhæng har jeg imidlertid i to selvstændige kapitler, *Tempcon – from owner-driven to shareholder-based (afhandling nr. 9)* og *TechFac – global high-end supplier with one owner (afhandling nr. 10)*, i en mere udfoldet form, analyseret to forskellige virksomheder, hver med deres præg og hver med deres særlige måde at udgøre en livsdygtig økonomisk enhed på.⁵ For sammenlignelighedens skyld er der valgt virksomheder, der begge er grundlagt årtier før de forandringer, der sætter ind omkring 1990, således at det i begge tilfælde kan konstateres, hvordan virksomhederne navigerer for at holde sig oven vande under 'globaliseringen'. Samtidig adskiller de to virksomheder sig også grundlæggende, hvilket giver mulighed for indsigt i forskelligartede livsformspraksisser. Den ene baserer sin eksistens på relativt enkle industriprodukter, den anden på højteknologi. Virksomhederne adskiller sig endvidere ved, at den førstnævnte – efter at have været båret af en enerådende ejerleder gennem 30 år – får en bred ejerkreds; den børsintroduceres omkring årtusindeskiftet og har siden gennemlevet en højst turbulent periode med skiftende ejerskab, opkøb af kapitalfonde m.m. Den sidstnævnte derimod – trods sin milliardomsætning og globale tilstedeværelse – er fortsat eneejet. Jeg viser gennem analyserne, hvordan disse forskelle giver højst forskellige vilkår for de involverede livsformer. På industrivirksomheden skal stadig nye målsætninger sat af skiftende ejere honoreres, mens teknologivirksomheden prioriterer langsigtet stræben efter

⁵ For god ordens skyld skal det nævnes, at afhandling nr. 8, *Workers – principal preconditions*, der ligger før disse to kapitler, er omtalt nederst på side 22f.

produktudvikling i dybden. I analyserne bruges den førstnævnte virksomhed først og fremmest til at belyse neokulturationsprocesser blandt lønarbejdere – om end stadig i deres sameksistens med de øvrige livsformer. Følgende hovedresultater skal fremhæves: For det første får bestræbelsen på at fastholde og bedre vilkårene for et lønarbejdermonopol, der tidligere manifesteredes på virksomheden i tilbagevendende småkonflikter med ledelsen, i dag nærmest det stik modsatte udtryk, hvor der er en stærk betoning af stor samarbejdsvilje og produktionsloyalitet. For det andet, og i forlængelse heraf, er der et nærmest totalt fravær af traditionel lønarbejderretorik, der betegnes som gammeldags – af de arbejdere, der sætter dagsorden i dag. For det tredje opfatter arbejderne sig som mere individuelt agerende end tidligere, ikke underlagt stive fagforeningsrammer og eksempelvis berettiget til individuel lønforhandling. Analysen illustrerer imidlertid samtidig det paradoks, at de fortsat ret gunstige danske løn- og arbejdsvilkår slet ikke forstås uden arbejdsmarkedsorganisationernes fortsatte indflydelse, der ligger som en ufravigelig forudsætning for 'individualiseringen'. Og i øvrigt, at den selvsamme kamp om at fastholde produktion i Danmark som findes på virksomhedsniveau, også finder sted på korporativt og politisk niveau.

I kapitlet om den højteknologiske virksomhed analyseres på den ene side, hvad man teoretisk kan se som en produktiv kapitalists livsform og de brydninger, der impliceres i modsætningen til en mere udpræget investorlivsforms krav til ubunden kapital. Hermed kan man fremstille ejerlederen, tæt knyttet til sin egen virksomhed, som alt andet end en utidssvarende udgave af kapitalismen, men som en praksis båret af distinkte ræsonnementer og prioriteringer. Jeg foretager desuden i kapitlet om denne virksomhed en grundlæggende specifikation af karrierelivsformsbegrebet. Karrierelivsformen er som nævnt teoretisk distinkt fra lønarbejderlivsformen, der baseres på salg af *prædefineret* arbejde, ved at levere *unicitet*. Unicitet udgøres af specielle og netop undefinerbare ydelser; hvad enten det drejer sig om produktudvikling, medarbejderhåndtering, salgsarbejde, marketing, kommunikation, ledelse, distribution, produktionsflow eller andet. I kapitlet bruges produktudviklingen, som er virksomhedens kernekompetence, som prisme til at udvikle unicitetsbegrebet i tre forskellige og indbyrdes betingende dimensioner: henholdsvis *disruptiv* unicitet, der sætter en helt ny dagsorden; *effektuerende* unicitet, der fører de nye målsætninger ud i livet og i denne proces, hvor tanker og ideer skal bringes til at fungere i forhold til en eksisterende praksis på et område, også justerer og tilpasser til de reelle muligheder; samt en *manager*-unicitet, der skaber betingelserne for og koordinerer mellem de to øvrige dimensioner og sørger for at akkumulere udkommet af dem. Begrebsspecifikationen er et middel til at nuancere hvad 'karrierearbejde' og 'karrierefolk' er og bruges i analysen bl.a. til at nå en dybere forståelse af de meget forskellige 'personstyper', der gerne præger en udviklingsvirksomhed: mønsterbryderne, der 'tænker ud

af boksen', 'nørderne' der opsluges af materien og går i dybden, og de relationsstærke managere, der kan formidle og koordinere mellem de øvrige potentielt yderst modsætningsfyldte dimensioner af udviklingsprocessen. Det er tesen, at disse dimensioner er til stede i enhver form for unicitetsproduktion relateret til produktudvikling, og spørgsmålet rejses om de måske udgør grundelementer i unicitetsproduktion som sådan. Det sidste afprøver jeg videre i *Life-modes in a Changing World Order* i et kapitel om karrierelivsformen, der ikke indleveres til bedømmelse her, idet jeg ikke er eneforfatter på det.

Ligesom arbejdet med at udvikle et begreb om lønarbejdermonopoler, illustrerer også bestræbelsen på at udvikle mere specificerede begreber for karrierelivsformen, at den teoretiske struktur ikke blot er et middel til at give indsigt i empiriske forhold. Den er også et mål i sig selv, hvor det analytiske arbejde med empiriske forhold medvirker til at identificere, hvis begreberne er utilstrækkelige til at give en tilfredsstillende indsigt. Den begrebslige videreudvikling giver efterfølgende analyser et nyt udgangspunkt, som disse så kan udfordre, videreudvikle eller forkaste i en vedvarende bestræbelse på at opnå den mest modsigelsesfrie begrebssammenhæng. Blandt de centrale resultater er således ikke blot nye forståelser af – i dette tilfælde – karrierefolk, men også en videreudvikling af den teoretiske struktur.

Hovedparten af de virksomheder, der indgår i undersøgelserne, er kapitalistiske, hvorved menes, at de bedst forstås som organiseret ud fra en logik, der er i overensstemmelse med den kapitalistiske produktionsmåde(s begreb). Et enkelt kapitel, *Farmers in processes of neoculturation (afhandling nr. 11)*, analyserer imidlertid to landbrugsbedrifter, der snarere må forstås i termer af enkel vareproduktionsmåde; og ejerne dermed forventeligt – men ikke nødvendigvis – forståelige med begreberne for den selverhvervendes livsform. Der er tale om to topmoderne virksomheder, der omsætter for et halvt hundrede millioner kroner om året. Som det er tilfældet generelt i landbruget, hvor de fleste landmænd kæmper med stor gæld, kræver virksomhed i den skala, at der er en klar forretningsprofil. Det er til gengæld ikke givet, i hvilken retning en sådan skal gå, og de to brug repræsenterer diametralt modsatte strategier. På den ene bedrift går gårdmandsparret efter at opnå de lavest mulige stykomkostninger gennem massefremstilling af gårdens produkt: mælk. På den anden bedrift er satsningen derimod at øge værdien af gårdens produkter, så de kan opnå en meget høj pris. Her er det kultivering af svinegener, der er kernen i produktionen, dels i form af ornesæd, dels i form af søer, der yder optimalt hvad angår fx fødedygtighed og pasning af grise. På basis af disse meget forskellige forretningsmodeller forsøger de to landmandspar at fastholde det vitale for den

selverhvervendes praksis: sin selvstændighed. I neokulturationstermer er det helt forskellige midler, de hver især iværksætter, for at nå dette mål.

Mælkebønderne investerer i større og mere effektivt produktionsudstyr og ensarter deres produkt mere og mere for at reducere stykomkostningerne og øge volumen mest muligt. Med EU's liberalisering af mælkekvoterne i 2015 kan de sælge lige så meget de vil, men analysen viser, at de også er blevet fanget i en logik af lavere og lavere priser, der igen fordrer en øget volumen, og deres indtægter forbliver beskedne. Drømmen om at kunne drosle ned og få et af deres tre børn til at overtage gården ser på den baggrund ikke realistisk ud. Hele bedriften beløber sig til næsten 100 millioner kroner; og trods den optimale stand som alting er holdt i, er det svært at få selv ambitiøse yngre landmænd til at tage over med den gældsætning, det vil indebære for dem.

Det andet gårdmandspar har sat andre midler i værk som led i deres neokulturation. Som analysen konkluderer, trækker parret på en århundredgammel tradition i dansk landbrug for, at man kan fastholde selvstændigheden som familiebedrift ved at involvere sig i kooperative løsninger. De er dybt involveret i et udviklingsprojekt, hvor andre landmænd som dem selv giver lidt køb på deres frihed til på egen hånd at sælge kultiveret genmateriale på et stærkt konkurrencepræget marked. I stedet udvikler de produktet i fællesskab, så man ikke konkurrerer indbyrdes, men til gengæld skaber et mere konkurrencedygtigt produkt internationalt. Det er bemærkelsesværdigt, hvordan den succesfulde andelsbevægelse i slutningen af 1900-tallet stadig er så levende et erfaringsmateriale i det danske landbomiljø, at man kan få opbakning til en sådan organisation. Kapitlet leverer således endnu et eksempel på, at etnologien er, med Erixons ord, ”på samme gang nutidsanalyse som historisk forskning” og at kulturmønstre, der tilsyneladende hører en fortid til, kan forefindes i dag. I en sådan dokumentation af en tilsyneladende gentagelse af kulturelle fænomener og former fra tidligere perioder af kulturhistorien, er det dog ikke gentagelsen i sig selv, der er den centrale analytiske pointe, men dette at kunne pege på *vilkårene* for kulturmønstrenes fortsatte levedygtighed. Der er ikke blot tale om ’seje strukturer’, der lever deres eget liv og som ind i mellem – når det er belejligt for at få en analyse til at falde på plads – kan inddrages som kausale faktorer; som en slags historiens ’longue durée’, der i sig selv betragtes som analytisk afklarende, fordi der kan peges på nutidige ligheder med noget fortidigt. I det givne eksempel er der tilsyneladende tale om 1800-tallets andelstanke omplantet til det 21. århundrede, men det er andelsprincippet forankring i *nutidige* landmandspraksisser, der er det afgørende at afklare. At man i Danmark har gjort noget tilsvarende før, er således ikke i sig selv en forklaring, men derimod hvordan det særlige organisatoriske setup kan baseres på de deltagende

landmandsfamilier historisk betingede tiltro til andelsprincippet – i hvert fald indtil videre – også i en ekstrem konkurrencepræget og global kontekst.

I forlængelse heraf er det værd at fremhæve den vifte af forskellige livsformer, der er nødvendige for udviklingsprojektet, og som hver især kan gøre brug af hinanden som midler til at opnå deres egne mål. Hele måden at gribe udfordringen an på kan kun lade sig gøre med bistand fra landbrugets interesseorganisation, der bidrager med teoretisk og organisatorisk knowhow leveret af folk forståelige med karrierelivsformsbegreber; folk, som på deres side kun kan opnå succes med deres engagement i dette udviklingsprojekt, fordi produktionsleddet består af dedikerede landmænd, der kæmper for deres familiegård. Analysen afdækker således igen, at 'globalisering' ikke blot er en udefrakommende rammebetingelse, men også et vilkår man i neokulturationsprocesser forholder sig aktivt til og i den forstand også kommer til at præge: nu skal andre spillere i den globale konkurrence forholde sig til, at der er kommet en dansk spiller med de nævnte karakteristika på markedet – én organisation udadtil, men indadtil baseret på en divers gruppe af samarbejdende landmandsfamilier, der hver især kæmper for deres egen familiegård uden krav til at forrentningen nødvendigvis svarer til alternative indtjeningsmuligheder.

Kina som 'den anden'

Skal der fremhæves ét forhold, der springer i øjnene i studiet af vores egen samtid sammenlignet med livsformsstudierne omkring 1980, er det den konstante tilstedeværelse af globale relationer, også i en lokal dansk kontekst. Det gælder på en bred vifte af områder: internationale markeder, krav og muligheder for fri bevægelighed knyttet til EU, diskussioner om outsourcing af produktion, udfordringer og muligheder knyttet til arbejdsmigration, nødvendigheden af at have internationalt udsyn, benchmarking, hvor stater måler sig i forhold til hinanden fx gennem rapporter om 'global competitiveness', osv. Under vores feltarbejde var ikke mindst én global aktør present i mange sammenhænge: Kina (behandlet i kapitlet, *Salling in China – China in Salling, afhandling nr. 12*). De virksomhedsejere, vi fik kontakt til, var optagede af såvel konkurrencen fra Kina, som de potentialer, der knyttede sig til billig produktion og et milliardstort marked; det lokale gymnasium udbød kinesisk som fag; kommune og erhvervsråd organiserede workshops, der introducerede til muligheder knyttet til Kina. I forskningsgruppen valgte vi derfor at lade Kina repræsentere den globale dimension i det lokale og nationale. Og som nævnt, dels i form af de direkte forbindelser, vi kunne konstatere konkret, dels i

form af det mere abstrakte alternativ, som den kinesiske statsform udgør i forhold til en stat som den danske. Som led i anerkendelseskampene i statssystemet sætter de forskellige statssubjekter deres midler i spil i det suverænitetssarbejde, der vedvarende pågår på både de indre og ydre linjer, og i den bestræbelse sikres som nævnt nogle produktionsmåder gode vilkår, nogle livsformer bliver fremmet på bekostning af andre og særlige former for 'sædelighed', samfundskultur, søges kultiveret. I disse processer – der kan anskues som statssubjekternes egen neokulturation – sætter staterne således nye vilkår for hinanden og for landenes produktion og sociale praksisser. Jeg har allerede redegjort for, hvordan eksempelvis danske arbejdere må forholde sig til potentielt billigere udenlandske kolleger ved at kultivere en – angiveligt – særlig 'dansk' lønarbejderkultur præget af større selvstændighed og ansvarlighed.

Kina er ikke tidligere blevet udforsket ud fra et stats- og livsformsteoretisk perspektiv, men de enorme forandringer, landet har gennemgået siden reformerne i slutningen af 1970'erne og Kinas store betydning for den øvrige verden er som bekendt et meget stort forskningsfelt. Også den ovennævnte individualiseringstese er almindelig som analytisk figur (se eksempelvis Hansen & Svarverud, 2010), idet udbredelsen af markedsøkonomien og etableringen af arbejdskraft som en vare betragtes som en 'frisættelse' af de kinesiske borgere i forhold til deres tidligere indlejring i givne organisatoriske og institutionelle strukturer. Som i vestlige sammenhænge er der noget umiddelbart genkendeligt ved at pege på en tiltagende individualisering. Mange kinesere vil selv kunne nikke genkendende til en sådan forståelse, når de sammenligner med det liv deres forældre og bedsteforældre har haft. I kapitlet afvises individualiseringstesen imidlertid igen som middel til at få andet end en første udpegning af nogle overfladiske træk ved det kinesiske samfunds udvikling, fordi der ikke gives nogle redskaber i denne tese til at udforske, hvilke *forskelligartede* former for liv, der kan leves i den kinesiske stat. Disse vil sikkert alle indeholde elementer af 'individualisering', hvis man ser på udviklingen over tid, men på helt forskellige måder, fordi individualitet hverken er noget entydigt eller kan være absolut. Forøgede 'individuelle' handlemuligheder (betinget af statsligt reformarbejde) forstås ikke på samme måde af alle; ganske vist repræsenterer de nogle nye midler, som mange kan gøre brug af, men de bruges ikke på entydige måder og ikke nødvendigvis med henblik på at opnå de samme mål. Livsformsbegreberne er en måde at arbejde med disse forskelle på, samtidig med, at det kan udforskes, hvordan de også skal forstås i den særlige helhed, der udgøres af den kinesiske stat. Trods det genkendelige med en markedsøkonomi, der domineres af en kapitalistisk produktionsmåde i sameksistens med enkel vareproduktionsmåde (tilligemed statslige virksomheder), så udfordres livsformsbegreberne på en

anden måde i den kinesiske sammenhæng, end vi kender det fra studier i danske og vestlige sammenhænge.

Det er en metodisk udfordring at få udfoldet både de konkrete relationer og forbindelser mellem en dansk og en kinesisk kontekst såvel som de mere principielle pointer knyttet til forskellene mellem respektive en vestlig, demokratisk statsform som den danske og den kinesiske etpartistat med sin statskapitalisme. Fremgangsmåden, vi har valgt, har været at følge – bl.a. – de to virksomheder, der er analyseret dybtgående i den danske sammenhæng, også i deres kinesiske aktiviteter. Begge er til stede i Kina, men drager forskellige lærer heraf. Deres grundproblematik er på den ene side at udnytte mulighederne i Kina – billig produktion, nærhed til et stort marked osv. – på den anden side at undgå at blive 'slugt' og ende som et rent middel for kinesiske kapitalister eller for den kinesiske stat i dennes vedvarende bestræbelse på at tiltrække og gerne overtage udenlandsk knowhow, der kan udvikle en kinesisk vidensøkonomi.

I analyserne viser jeg, hvordan de to virksomheder får helt forskellige erfaringer i Kina. Virksomheden, der laver relativt enkle industriprodukter, ender efter en årrække med stor indtjening på det kinesiske marked med at hænge på tabsgivende produktionsfaciliteter, der slår negativt tilbage på også den danske del af virksomheden, som kommer i dyb krise. Den videnstunge virksomhed derimod lykkes – i hvert fald indtil videre – med at opretholde den prekære balance mellem at overføre avanceret teknologisk know-how til kinesiske medarbejdere og samtidig undgå, at den allerdybeste viden, der er vital for virksomhedens overlevelse, bliver spillet den af hænde; kernekompetencerne er stadig forankret i den danske del af virksomheden.

Som nævnt er en væsentlig indsigt også, hvordan danske produktions- og vidensarbejdere i processer som disse står i en ret så direkte relation til deres kinesiske modparter – og hvordan de gensidigt sætter vilkår for hinanden. Som det er tilfældet med produktionsarbejderne, skaber de danske vidensarbejdere en særlig dansk udgave af karrierelivsformens basale livsbetingelse: at kunne producere – og reproducere – unicitet. De fremhæver, at rigtignok er kineserne dygtige, ikke sjældent ekstremt dygtige, men de mangler angiveligt en kvalitet, der dermed fremhæves som særlig central for fortsat succes med at kunne begå sig i den internationale konkurrence: villigheden til at videndele. De kinesiske specialister holder, ifølge deres danske kolleger, på deres viden. Det foreslås i analysen af disse brydninger, om ikke der her, snarere end en præcis udpegning af nogle nationalt bundne karaktertræk, er tale om, at

danskerne tvinges ud i en særlig selvforståelse – og praksis – i mødet med 'det andet'; eller eventuelt forstærker en forskel, der ellers i udgangspunktet ikke er markant.

Med baggrund i disse indsigter, rejses spørgsmålet også, om der faktisk kan findes belæg for sådanne forskelle som måske må begrundes med den meget forskelligartede familiemæssige kontekst, der er omkring danske respektive kinesiske vidensarbejdere. Som vores feltarbejde viser, er de kinesiske specialister – som i øvrigt produktionsarbejdere – typisk involveret i en mere forpligtende og bredere familiesammenhæng end danske. De har måske ægtefællen efterladt i fødeprovinsen, eller begge ægtefællerne er flyttet til en af storbyerne og forældrene passer deres børn i den by eller landsby, de kommer fra; der er sjældent tale om en individualiseret karriererejse på samme vis som i fx en dansk kontekst. Kinesernes karriere er et led i et udvidet familieprojekt, og forældrene har ofte bragt store ofre for at sikre dem uddannelse, ligesom de nu tager sig af deres børn. Her kan dét at holde på sin møjsommeligt optjente specialistviden, der kan give adgang til en rimelig attraktiv indtjening, forekomme at være en nødvendighed; også fordi specialisterne sjældent har en årelang tilknytning til en enkelt virksomhed.

I de analyser, hvor jeg flytter perspektivet til topmanagere og ejere, åbenbares flere signifikante brudflader. Danske og andre vestlige virksomhedsledere peger gerne på, hvordan relationerne til kinesiske samarbejdspartnere kræver mere end de primært kontraktlige forpligtelser, der typisk er involveret i et forretnings samarbejde i en vestlig kontekst. I vores undersøgelser tages denne problematik for alvor op gennem inddragelse af en tredje virksomhed med en dansk ejer, der har haft et årelangt samarbejde med en kinesisk ejerleder inden for samme branche. Analysen udfolder de ræsonnementer, der knytter sig til de to ledere, der i livsformstermer bedst forstås som 'produktive kapitalister'. Relationen mellem dem er fyldt med paradokser. De er naturligvis ikke kun samarbejdspartnere, men også konkurrenter; ikke desto mindre viser analyserne, at samarbejdet kun fungerer, hvis de oparbejder relationer, der konsekvent italesættes som 'familie', det vil sige som varige og uopsigelige bånd – selve negationen af markedets opsigelige kontrakter.

Ud over denne tvetydige dimension af noget familiemæssigt som noget, der skal være involveret i et forretnings samarbejde, er en udbredt erfaring blandt vestlige forretningsdrivende, at kinesiske kapitalister har, og skal have, tætte relationer til 'staten'. Vores feltarbejde viser, hvordan dette manifesteres af en allestedsnærværende fremhævelse af 'government', som noget der findes på alle niveauer, fra centralstyret i Beijing til den helt lokale distriktssammenhæng – ja, selv virksomhedernes

fagforening betragtes som en afdeling af 'government'. Selv om tætte bånd mellem erhvervsliv og politik langt fra er ukendt i en vestlig sammenhæng – ligesom forretningsforbindelser jo også ofte indeholder personlige relationer – så synes den økonomiske og politiske sfære at hænge langt tættere sammen i den kinesiske virkelighed. Kina er en markedsøkonomi, men samtidig en statskapitalisme. Kinesiske kapitalister er ofte dybt integreret i den politiske verden – et forhold, som det også vises i kapitlet, der trækker tråde tilbage til tidligere former for samfundsorganisering (i sig selv paradoksalt i betragtning af at kapitalister tidligere blev betragtet som paria). Trods reformerne i retning af mere markedsbaseret økonomi i slutningen af 1970'erne – der negerer Mao-tidens radikale planøkonomi – slipper staten aldrig tøjlerne for alvor, og Kina gennemlever ikke en radikal liberaliseringsomvæltning i stil med andre hidtidige planøkonomier, såsom Rusland og andre tidligere østbloklønde. I modsætning til hvad tilfældet typisk vil være i Vesten, vil kinesiske kapitalister ikke være fremmede over for tanken om, at de er midler i det kinesiske statsprojekt – om end de ikke nødvendigvis billiger det. Det giver dem imidlertid en fordel i forhold til udenlandske samarbejdspartnere engageret i Kina. I analysen af den danske og kinesiske kapitalist konkluderer jeg således, at trods deres gensidige gørene brug af hinanden i deres samarbejde på tilsyneladende lige vilkår og i stor fælles – 'familie'-baseret – overensstemmelse, er der en asymmetri til stede. Den kinesiske virksomhedsejer har en adgang til resurser og midler relateret til hans forbindelser til 'government', som vil forblive helt lukket land for hans danske modpart.

Den kinesiske sammenhæng bruges til at konkretisere i hverdagslige, især arbejdsmarkedsrelaterede, sammenhænge, hvordan 'globaliseringen' bliver en levende erfaring, der udspiller sig blandt 'almindelige mennesker', og som de ud fra deres livsformsspecifikke begrebsverdener læser som ændrede vilkår, som de selv i processer af neokulturation kan søge at påvirke – på livsformsspecifikke måder.

Livsformsportrætter i familie-, arbejdsmarkeds- og statslig kontekst som en indgang til et neokulturationsperspektiv

Et udgangspunkt i virksomheders praksis giver ét blik på livsformerne og deres sameksistens. Et andet fås ved at lade udgangspunktet være i livsformerne selv. Det kan give en indsigt i den helhed, der – med Hegel – udgøres af *familiens* partikulære skæbnefællesskab, af *civilsamfundets* markedsbaserede kontraktmæssige og opsigelige relationer og af det store skæbnefællesskab i *staten* (Avineri, 1995; Hegel, 2011). I *Life-modes in a Changing World Order* foretages en sådan analyse for lønarbejderlivsformens og

karrierelivsformens vedkommende; kun kapitlet om førstnævnte, som jeg er eneforfatter på, er blandt de her indleverede afhandlinger.

Gennem 'portrætter' af seks forskellige familier med børn, hvor i hvert fald en af ægtefællerne kan forstås i termer af en lønarbejderlivsform, udforskes i kapitlet *Workers' lives – family, work, and the social formation* (afhandling nr. 13) i et neokulturationsperspektiv den situation, familierne befinder sig i, og den udvikling, de er rundet af. Med inddragelse af deres familiemæssige baggrund, herunder deres forældres livsløb og beskæftigelse, undersøges – som for virksomhedernes vedkommende – hvordan eksistensbetingelser og prioriteringer har ændret sig over de seneste 4-5 årtier. Hvordan har familierne måttet finde nye måder at sikre tilknytning til arbejdsmarkedet sammenlignet med og på helt andre vilkår end deres forældre? Og hvordan skal man set fra deres perspektiv forstå nutidens betoning af ansatte, der skaber sig beskæftigelse i kraft af deres helt individuelle evner; uanset der er tale om arbejde, der stadig – trods krav om fleksibilitet, kvalifikationer og selvstændighed – må betragtes som i hovedsagen prædefineret? Som i forbindelse med virksomhedsanalysernes portræt af produktionsarbejdere er konklusionen her, at deres overlevelse, trods al tale om individualisme, fortsat er betinget af en form for kollektivt baseret lønarbejdermonopol, om end det gestalter sig mindre formelt end tidligere.

Det konkluderes endvidere, hvordan det hermed på overordnet organisatorisk og politisk plan – både nationalt og i EU-sammenhæng – er af fortsat prekær nødvendighed at sikre betingelserne for lønarbejdermonopoler. Jeg diskuterer her kritisk den tendens til – i forlængelse af den neoliberale udvikling, der har taget fart siden 1990'erne – at anskue arbejdsmarkedsorganisationer på lige fod med diverse andre NGO'er; således at den privilegerede position, arbejdsmarkedets parter har haft gennem det 20. århundrede – hvor de over en bred kamp har haft sæde i det politiske maskinrum for udvikling af arbejdsmarkeds-, social- og velfærdspolitik – smuldrer. Arbejdsmarkedsorganisationerne varetager, argumenteres det, vitale forhold i relation til menneskers subsistensgrundlag, hvilket ikke nødvendigvis er tilfældet for andre organisationer, såsom forbrugerorganisationer og andre NGO'er. Som det formuleres af forskningskoordinatoren ved The International Labour Organization, der citeres i kapitlet: "these associations [employers' and trade unions] are faced with serious difficulties... while a large number of organisations of all kinds claim to represent interests which are at times very specific (consumers, the environment, women, ethnic minorities, local communities, the unemployed and so on) (...) In short, both employers' associations and trade union federations have now to compete more

with other groups (...) there has been a significant weakening in the power of traditional social players”.

Den flygtighed, der for mange kendetegner nutidens *arbejdsmarked*, negeres – i hvert fald ideelt set – af relationerne i *familien*; hjemstedet for principielt varige og uopsigelige bånd. Og det er svært at genfinde medietalen om evigt omskiftelige familieforhold i det empiriske materiale; uden at det hermed hævdes, at *Life-modes in a Changing World Order* er baseret på et repræsentativt udsnit af den danske befolkning. Det konkluderes imidlertid, om end også familieband brister og ægteskaber går i opløsning, at familien af de fleste betragtes – ikke mindst, når der er børn involveret – som et fællesskab, der ikke skal lignedes med de midlertidige bånd, der knyttes på markedet. I kapitlet undersøges, hvordan den verden, der er familiens, bliver prioriteret, forstået og forvaltet af de seks familier, der er under lup. I alle familier er mindst en af ægtefællerne beskæftiget på en af de virksomheder, der er blevet undersøgt i dybden, således at sammenhængen mellem neokulturationen på arbejdsmarkedet og i familien kan indgå som en central dimension. Et af de kulturelle træk, der træder frem som en klar modsætning til, hvad der var typisk for et halvt århundrede siden er, at det i dag er normen, at begge forældre arbejder; et forhold, der kalder på en udstrakt grad af organisation og ofte involvering af bedsteforældre for at få hverdagen til at hænge sammen. I livsformstermer er de seks familier sammensat forskelligt; ikke alle består fx af par, hvor begge partnere kan forstås med lønarbejderbegreber. I kapitlet kortlægges de forskellige muligheder for konflikter, samarbejde og komplementaritet mellem ægtefællerne i forhold til forventninger til, hvad et familieliv skal rumme: er samvær med familien det primære mål med tilværelsen og måske helt løsrevet fra arbejdssammenhænge, er hjemmet en satellit for aktiviteter ud af huset, eller er hjemmet og familien snarere et aktiv, der sættes i spil i forhold til karrieren?

Med de mange forskellige udfald, familiepuslespillet kan have, siger det sig selv, at der er et utal af forhandlinger – og ikke altid enighed – om prioriteterne i alle de berørte familier. Det gælder i forhold til organiseringen i hverdagen, i forhold til boligen, den værdi, den repræsenterer og de drømme, der knytter sig til indretningen af den, i forhold til involvering af familiemedlemmer ud over kernefamilien og i forhold til hvilke normer og idealer, man skal give videre til sine børn. Men familien er ikke alene et internt anliggende. Gennem familien træder de enkelte subjekter frem som borgere i staten på en anden måde end tilfældet er, når det vedrører deres tilknytning til arbejdsmarkedet. Her manifesterer de sig som aktører i et lokalsamfund og med bestemte måder at se og opfylde deres rolle som samfundsborgere. Dette kan eksempelvis – ikke mindst i den undersøgte region, hvor flere byer kæmper med at fastholde sit befolkningstal – angå måden at involvere sig i det lokale miljø og tage

ansvar for at fx skoleforhold og sociale initiativer er så velfungerende i lokalområdet, at dette fremstår attraktivt for potentielle tilflyttere og i øvrigt nyder politikernes gunst, når allokering af ressourcer skal prioriteres inden for kommunen.

Et særskilt kapitel, *'Eastern workers'* (afhandling nr. 14), omhandler lønarbejderfamilier, der er karakteristiske for en æra præget af åbne grænser og fri bevægelighed, nemlig fire østeuropæiske migrantpar. At familien udgør den relativt stabile kerne i livet i forhold til den omskiftelighed, der præger arbejdsmarkedet, manifesteres særlig udpræget i tilfældet med disse mennesker, der lever under udsatte forhold. Selv deres rolle som samfundsborgere, som subjekter i en stat, balancerer på en kant, som analyserne viser. Alle har de søgt Danmark for at opnå en højere levestandard, og for to af parrene er målet at opnå permanent opholdstilladelse. I alle tilfælde har parrene forældre, der har oplevet overgangen fra en kommunistisk til en demokratisk statsform, og igennem årene, hvor de voksede op, har deres forældre skullet takle overgangen fra at være beskæftiget i en planøkonomisk kontekst til at skulle begå sig på et liberaliseret marked. Nu har de selv taget endnu et spring, til et vestligt land.

For en umiddelbar betragtning ligner de fire par da også hinanden i den danske kontekst. De er ansat i lavtlønnede stillinger i landbruget og er i øvrigt alle i samme livsfase, relativt nygifte og med et enkelt eller to små børn. Når de analyseres med livsformstermer, bliver det imidlertid tydeligt, at man ikke kan slutte fra deres fælles vilkår til en ensartet livs(forms)orientering. I de to af familierne fremstår manden udpræget som forståelig med begreber for den selvstændiges livsform, drevet af en ambition om at få sin egen virksomhed. I den forbindelse, ligesom i øvrigt i kapitlet om danske lønarbejdere, er jeg optaget af den centrale dimension af menneskelig praksis, der vedrører, hvordan en persons *subjektivitet dannes* til en særlig livsopfattelse: der er selvsagt altid påvirkning fra forældrene, ligesom fra skole og andre instanser, men, som jeg diskuterer i kapitlet, er den livsorientering, der kommer til at karakterisere et individ, ikke bare et resultat af ydre påvirkning; for så vidt kan påvirkning fra forældre lige så vel føre til en afstandtagen til deres måder at forholde sig til tilværelsen på, som til at man træder i deres fodspor. Der argumenteres i kapitlet for, at man mere hensigtsmæssigt forstår dannelsen af en subjektivitet, hvis man inddrager de erfaringer, der opnås gennem et individs tilbagevendende møde med 'verden' i skiftende kontekster. Tillærte egenskaber kastes ind i mødet med det ukendte og foranlediger enten modvilje eller mod på og lyst til at gå videre ad den vej, der åbner sig. Dannelsen formes løbende gennem den 'modstand', der mødes, og som man enten kan trives med og fastholde som led i sin livsbane – eller mistrives med, og søge at fravælge for at tage andre uprøvede veje; hvis ikke vende tilbage til det velkendte. En udtalt drøm om at være 'selvstændig' kan således ikke altid tages

for pålydende; den kan bero på en livsformscentrisme, og det er afgørende i en etnologisk optegnelse også at få indsigt i en meddelers erfaring med en sådan livsbane. En person, der bedst forstås med begreber for en lønarbejderlivsform, ser måske hos den selvstændige alene et tiltrækkende fravær af overordnede, men ikke det ansvar der påhviler den selvstændige til selv at sikre sig, at virksomheden nyder den fornødne efterspørgsel. I tilfældet med de to østeuropæiske arbejdere, der peger på en målsætning om at blive deres egen herre, har de begge levede erfaringer med en tilværelse som selvstændig, med alt hvad det indebærer vedrørende ikke blot at være uafhængig, men også med at skulle være sin egen arbejdsgiver; og på den baggrund skønnes det, at de bedst forstås i termer af en selverhvervende livsform. Analyserne af de østeuropæiske arbejdere viser således, hvor differentierede vilkår, det er, der efterspørges fra migrantside, og hvor forskellige måder, det er, at migranter kan blive en del af det danske samfund på. Trods det, at de to mænd på tidspunktet for optegnelsen synes uskelnelige fra mændene i de øvrige østeuropæiske familier, er det derfor sandsynligt, hvis de får mulighederne, at de efter en årrække vil være at finde på en helt anden livsbane.

Imidlertid er det kun den ene af de to mænd, der kan realisere drømmen. Han er polak, og således begunstiget af den frie bevægelighed af ikke blot varer, kapital og arbejdskraft, men også serviceydelser indenfor EU. Han har allerede ret til at slå sig ned som selvstændig. Den anden kommer fra Ukraine og har kun haft adgang til Danmark som landbrugspraktikant og har sammen med sin kone efterfølgende fået forlænget sit ophold, fordi han har haft fast arbejde. Udsigten til permanent opholdstilladelse, og dermed en ret til selv at vælge beskæftigelse, fortoner sig imidlertid i en uvis fremtid. Oprindeligt kunne opholdstilladelse opnås efter fem års beskæftigelse, men den danske stat har siden skærpet kravene flere gange, især på baggrund af den såkaldte flygtningekrise i 2015. Eksemplet illustrerer med al tydelighed, hvordan subjektivitet er forbundet med statslig anerkendelse, og hvordan, for afhængige subjekter, at en status som anerkendt af et selvforsvarende (stats-)subjekt til syvende og sidst er betingelsen for, at ens praksis er levedygtig. Og dét gælder også en transnational tilværelse hvis ikke den skal være præget af ekstrem prekaritet. Trods det at ukrainerne i analyserne opfylder alle tænkelige ønsker forbundet med at blive integrerbare – de tilegner sig fx det danske sprog, udviser stor villighed til at arbejde og være selvforsørgende, engagerer sig i 'det danske' foreningsliv og deltager aktivt i lokalmiljøet – er de for så vidt fortabte i en dansk kontekst, hvis ikke de opnår en status som anerkendte subjekter i staten.

Migrantpraksisser er et radikalt billede på den omskiftelighed, der præger verden af i dag; men omskifteligheden er et vilkår for alle praksisser, hvorfor denne også udgør en gennemgående problematik i *Life-modes in a Changing World Order*. Virksomheder – og dermed arbejdspladser – lukker

eller flytter og nye skyder op under indtryk af markedsfluktuationer i en global skala. Også staterne konkurrerer; om at tiltrække – og holde på – kapital, attraktiv arbejdskraft og produktion og om at udgøre velfungerende, socialt sammenhængende helheder, hvor socialforsorg, uddannelse, sundhed og diverse andre offentlige serviceydelser udgør midlerne. Selv om det samtidig er karakteristisk, at velfærdsordningerne helst skal sikres på basis af de billigst mulige løsninger, der ikke dræner de offentlige kasser, er det tydeligt at omskifteligheden på arbejds- og kapitalmarkederne også rejser sin modsætning i form af bestræbelser på at skabe stabilitet; i værket taler vi om en stadig dialektik mellem midlertidighed og varighed.

På denne baggrund er et kapitel i *Life-modes in a Changing World Order* helliget en udforskning af praksisser, der som en betingelse for deres egen overlevelse skal kunne håndtere et ansvar for om aktiviteter, herunder andres praksisser, skal afvikles eller opstartes, udfases eller faciliteres. Kapitlet ***Executors of endurance and temporiness – owners, managers and public leaders (afhandling nr. 15)*** udforsker sådanne former for praksis, dels som de udfolder sig i den private sfære, på markedet, dels hvilke former de tager i den offentlige sfære, i 'driften' af staten.

For det førstes vedkommende, business-sammenhængen, trækkes der delvis på resultaterne fra virksomhedsanalyserne i tidligere kapitler. Her ses på praksisser blandt ejerledere, topmanagere og investorer og på de betingelser, der er afgørende for at *deres* virke – trods præget af beslutninger, der skaber stor omskiftelighed for andre – opnår en varighed. Her er ikke blot tale om økonomiske betingelser, men også om forhold knyttet til familiesammenhæng og til personernes indlejring i en konkret lokal (foruden regional og national) kontekst. Blandt de analytiske indsigter her er, at det langt fra er entydigt blandt toperhvervsfolk, hvad der prioriteres fx i forhold til produktion, arbejdsprocesser, virksomhedslokalisering, engagement i lokalområdet, samarbejde med offentlige instanser osv. Hvad der for den ene forekommer som en central betingelse for at fastholde evnen til at eksekvere på andre områder, kan for den anden være en uacceptabel indskrænkning i dispositionsfriheden. Gennem sådanne brydninger skaber eller udfordrer disse differentierede praksisser vilkårene for hinanden – med en udstrakt dynamik til følge.

Specifikation af distinkte embedslivsformer

Hvad angår det andet, 'driften' af staten, har det analytiske arbejde i *Executors of endurance and temporiness – owners, managers and public leaders* foranlediget en videreudvikling af begrebsapparatet. Med den centrale rolle statssubjektet indtager i den etnologiske stats- og livsformsteori blev det under arbejdet tydeligt, at vi ikke var tilstrækkeligt rustede til at kunne udforske også de praksisser, der 'driver staten'. De eksisterende begreber gav simpelthen ikke tilstrækkeligt gode muligheder for at håndtere en kompleks empiri. I den forbindelse blev tråden taget op fra de bestræbelser, der inden for teoriudviklingen blev lavet omkring årtusindeskiftet vedrørende specifikation af et begreb om en embedslivsform (Buus, 1999; Jul Nielsen, 2001b; Vejen Hansen, 2004). Hvor de øvrige (begreber for) livsformer er udviklet i deres komplementaritet med (begreber for) forskellige produktionsmåder, er tankegangen, at embedslivsformen henter sine eksistensbetingelser og nødvendige vilkår i en given statsforms institutioner. Embedslivsformen udgør så at sige praksissiden af et statssubjekt.

I *Life-modes in a Changing World Order* videreudvikles embedslivsformsbegrebet i kritisk dialog med Foucault-inspirerede begreber om governance. I begrebsudviklingen tager jeg afsæt i aktuelle diskussioner om 'styringsparadigmer', der peger på en udvikling fra 'traditional public management' over 'new public management' til 'new public governance'. Som hos Foucault er opfattelsen i disse diskussioner, at governance – i stats- og livsformsanalytisk sammenhæng tales der som nævnt om interpellation – finder sted i mikroprocesser af menneskelige relationer såvel som i mere institutionelle sammenhænge. Det konkluderes imidlertid også, at Foucault-baserede analyser af governance, trods det at de er rige i deres beskrivelse af 'magts' mangfoldige former i diverse sammenhænge, oftest undlader at stille det centrale spørgsmål om, hvorfor bestemte former for styring – gerne i form af nye 'sandheder' – sætter sig igennem i bestemte perioder og sammenhænge og ikke andre. Der tales om forskellige, skiftende, styringsparadigmer, men uden at det udforskes, hvad disse beror på. Den asymmetri, der med nødvendighed må være impliceret, når der er tale om styring, tages således gerne for givet eller betragtes som så konstant omskiftelig, at en udforskning af betingelserne for den sjældent betragtes som relevant, hvis overhovedet legitim. I *Life-modes in a Changing World Order* er det tesen, at det er meningsfuldt altid at spørge til, hvorfor netop en bestemt form for interpellation – eller 'governance'/'styring'/'magt' – gør sig gældende i netop bestemte konkrete kontekster, samt på hvilke betingelser, den hviler. Det gælder selvsagt også, selv om den realiseres i helt forskelligartede sammenhænge, og er ikke mindre relevant, når der er tale om sammenhænge, der ikke nødvendigvis forbindes med magtudøvelse i traditionel forstand; som fx når der etableres en ny 'sandhed' om, hvad

der er godt og meningsfyldt arbejde, som diskuteret tidligere. Igen er målsætningen ikke at reducere til forsimplede årsagsforklaringer, men at udforske kompleksitetens mulige former. Arbejdet med at udvikle begreber for en embedslivsform er et led i denne bestræbelse.

Den primære inspiration til denne begrebsudvikling ligger hos Hegel, nærmere Hegels Retsfilosofi (Hegel, 2011 (1820)). Hegel identificerer her (et begreb om) *der allgemeine Stand*, der i modsætning til de markedsbaserede livsformer, 'stænder' hos Hegel, ikke kæmper for sin egeninteresse, men (ideelt set) varetager statens almene interesser. Den medierer mellem de forskellige stænder under hensyn til 'det almene bedste', og til gengæld for sin loyalitet over for dette højere mål – og samtidig for at hindre korrupsion – er den sikret sine eksistensbetingelser i staten, typisk i form af livslang ansættelse og pension.

I forhold til kapitlets videreudvikling af begrebet i en stats- og livsformsteoretisk kontekst er det centrale udgangspunkt nødvendigheden for et statssubjekt af at konstituere – det vil sige forme og forsvare – en 'politisk vilje' (i sig selv et kondensat af brydningsfulde interesser). Embedslivsformen bestemmes af denne nødvendighed; en nødvendighed, der samtidig er præget af en udstrakt kompleksitet. Ikke blot skal statssubjektet forme én vilje, der peger udad og gennem et suverænitetsarbejde anerkendes af andre statssubjekter. Suverænitetsarbejdet er også indvortes, idet denne vilje skal føres ud i livet indadtil, hvor den vil møde en mangfoldighed af interesser, der ofte peger i helt andre og ofte indbyrdes modsætningsfulde retninger – interesser, som oven i købet, i et demokrati, typisk betragtes som dem, der giver samfundet, og dermed også staten, retning.

For at kunne takle denne kompleksitet teoretisk og analytisk foretages der i kapitlet en specifikation af det almene begreb om en embedslivsform i tre forskellige, men indbyrdes forbundne og gensidigt betingende, dimensioner: 1. en politik-*udviklende* dimension (der finder sted i samspil med folkevalgte politikere), som beforder formningen af den politiske vilje gennem strategiske analyser, præsentation af forskellige fremtidsscenarier, inddragelse af internationale erfaringer m.m.; 2. en *operationaliserende* dimension, der tilsikrer at den nødvendige bureaukratiske infrastruktur og forudsætningerne for at administrativ håndtering er til stede; og 3. en politik-*implementerende* dimension, der skal føre den politiske vilje ud i livet i forhold til den differentierede og brydningsfulde verden af anerkendte subjekter med interesser, der peger i forskellige, og måske uforenelige, retninger.

Som det gælder generelt for begrebsspecifikationer i den etnologiske stats- og livsformsteori, er det vigtigt at understrege, at begreberne ikke skal forveksles med weberianske 'idealtyper', der består i en rendyrkning af bestemte empiriske observationer som udgør en form for mønster, men uden at de forskellige idealtyper som begreber indgår i en nødvendig bestemmelse i og med hinanden, og følgelig også er åbne over for tilføjelse af stadig nye begreber. De tre specificerede begrebslige dimensioner af embedslivsformen konstituerer tilsammen det overordnede embedslivsformsbegreb, og de er både distinkte fra hinanden og gensidigt betingende (forudsat selvfølgelig at de er rigtigt tænkt). Ingen af dem kan stå alene, de implicerer hinanden. Dette har stor betydning for empiriske analyser, der ikke sjældent vil være særligt fokuseret på forhold, der relaterer sig til én af dimensionerne. Her kan begreberne hjælpe til at give blik for sammenhængen til de øvrige, måske i den konkrete analyse ikke særligt synlige, dimensioner, der nødvendigvis (igen forudsat at begreberne er rigtigt tænkt) må gøre sig gældende på den ene eller anden måde.

Trods det, at de tre dimensioner tilsammen udgør det overordnede begreb om en embedslivsform, er der tale om potentielt stærkt brydningsfulde hensyn, og opfyldelse af de tre dimensioner kalder på helt forskelligartede kvalifikationer. Og selv om dimensionerne er rent begrebslige og ikke skal forveksles med konkrete personer i forskellige jobs – at tænke i politikudviklere, bureaukrater og frontlinjemedarbejdere ligger ellers lige for – er det, der kræves for at opfylde kravene til livsformens, eller livsformsvarianternes, reproduktion (det vil sige, at den/de forbliver anerkendt som praksis(ser) bundet til staten) af højst forskellig art, og for konkrete bærere af embedslivsformen vil én dimension typisk være dominerende. Der er meget stor forskel på – som 'politikudvikler' – at have evner for at skære igennem i forhold til et væld af civilsamfundsbaseerede særinteresser og udstikke en kurs, der måtte udfordre nogle af disse markant, fordi den anses for nødvendig for statens overlevelse, og på – som 'implementer' i frontlinjen – at møde disse interesser i al deres mangfoldighed og skulle overbevise fx den plejekrævende person eller den sociale klient om nødvendigheden af at nye tiltag, og måske nedskæringer, er nødvendige for det fælles bedste. Ja, frontlinjemedarbejdere ser det ofte slet ikke som deres opgave at pleje 'statens', 'systemets', interesser og har måske deres primære sympati og empati hos deres klienter, elever, studerende, patienter eller brugere, og deres motivation er måske først og fremmest drevet af hensyn over for disse. En sådan dybt forankret og borgernær embedsdimension er for så vidt også vigtig for statens indre legitimitet, fordi borgernes møde med fx empatiske socialarbejdere er afgørende for den sociale sammenhængskraft, ligesom erfaringer (med modstand) fra frontlinjen kan spille betydningsfuldt ind i fremtidig politikudvikling. Imidlertid må varetagelsen af denne implementerende dimension af embedspraksis aldrig fundamentalt stå i modsætning til 'den

politiske vilje'; i så fald vil praksissen ikke (for)blive anerkendt. Således vil selv det mest borgernære empatiske frontlinjearbejde altid, med nødvendighed, rumme dimensioner af operationalisering og politikudvikling, hvis det skal fastholde sin anerkendelse.

Den konkrete empiriske realisering af 'driften af staten' er mangefacetteret og vidtfavnende. Fx varetages som bekendt – ikke mindst som følge af 1990ernes neoliberale politik – en bred vifte af offentlige serviceydelser af private aktører (hvis performance imidlertid til syvende og sidst er den offentlige kontraktgivers ansvar), ligesom dette at være offentligt ansat ikke – hverken i dag eller i tidligere perioder – nødvendigvis indebærer, at man bedst forstås med embedslivsformsbegreber. Udviklingen af embedslivsformsbegrebet er et middel til at arbejde med den kompleksitet, der er involveret i at 'drive en stat', og samtidig til at skabe indsigt i, at denne kompleksitet ikke kan tage en hvilken som helst form. Tankegangen er, at samfundet ikke kan udvikle sig i alle mulige retninger, hvis det skal forblive overlevelsesdygtigt (hvilket der selvsagt ikke er nogen garanti for, at de ansvarlige politikere og embedsfolk formår at borge for), og suverænitetssarbejdet på de indre linjer fordrer, med embedspraksissen som middel, en vedvarende pleje af praksisser, der er nødvendige for at forblive en anerkendt vilje i verden, såvel som en frasortering eller omdannelse af praksisser, der anses for at hindre eller forringe vilkårene herfor.

I de konkrete analyserer i kapitlet *Executors of endurance and temporariness* udforskes denne dialektik empirisk i forhold bl.a. til, hvordan der fra kommunens side i det undersøgte område arbejdes på at *tiltrække* bestemte typer af borgere (resursestærke, og med potentiale til at øge kommunens skattegrundlag) og virksomheder (der passer ind i kommunens erhvervsprofil), og på at skabe særligt gunstige vilkår for de lokalsamfund – landsbyer og byer – der betragtes som værd at udvikle. I forlængelse heraf afdækkes det, hvordan der, parallelt hermed, arbejdes med at *udgrænse* eller *omdanne* personer, praksisser og beboelser, der anses for at virke hæmmende på kommunens udvikling.

I princippet er det, der foregår på lokalt plan en afspejling i lille og decentral målestok af statssubjektets tilsvarende arbejde, hvor nogle praksisser begunstiges mens andre udgrænses. Samtidig er der imidlertid tale om noget principielt andet, fordi landets kommuner selv kæmper om at fremstå som anerkendte subjekter i staten. Kapitlets resultater taler her direkte ind i det intensiverede politiske fokus i Danmark på at skabe sammenhæng på tværs af landet, der har præget det seneste årti. Den centralisering med fokus på København som vækstmotor, der tegnede perioden fra 1990, skal afbalanceres, så der bliver bedre mulighed for at man kan bo, uddanne sig og leve i alle egne af landet. Eksempler på dette fokus

er den brede politiske aftale, *Danmark i bedre balance*, indgået i 2016 under en venstreledet regering, og den opfølgende evaluering af planloven, iværksat i 2021 af den socialdemokratiske regering (senere fulgt op af det omfattende planudspil *Tættere på*), hvor der tillige med intentionerne om balance mellem øst og vest samt land og by også lægges vægt på social og etnisk sammenhængskraft. Kapitlet illustrerer, hvordan et sådant politisk fokusskift kan ændre vilkårene for at mindske de udpegede skævheder på tværs af landet, men også at det langt fra er givet, hvilke forandringer det fører til. Set fra det lokale perspektiv, er det tydeligt, hvordan man indgår i en udpræget konkurrence med andre kommuner og regioner i forhold til sådanne politiske udspil; om at tiltrække netop attraktive borgere, virksomheder, uddannelsesinstitutioner, offentlige arbejdspladser m.v., og her kan der – trods udmeldingerne og intentionerne om skabe udvikling lokalt – konstateres et udskillelsesløb inden for landets grænser, hvor nogle kommuner har succes med at opnå anerkendelse og tiltrække yderligere resurser, mens andre risikerer at ryge uden for politikernes søgelys.

Sammenfatning og perspektiver

Der er med kapitlerne til *Life-modes in a Changing World Order* givet et bud på at håndtere udfordringen med at forstå sameksistens af praksisser i helheder, der forandrer sig gennem kulturhistorien. For mit vedkommende har der været tale om en markant udvidelse af genstandsfeltet fra primært at omhandle lønarbejdere til eksplicit at involvere en række andre former for sociale praksisser; og, foruden de markedsbaserede livsformer, også livsformerne, der udgør statssubjektets praksis. Geografisk set er feltet også udvidet betragteligt, ikke mindst med inddragelse af den kinesiske sammenhæng som central for forståelsen af vor tids brydninger. Den historiske dimension er inddraget på en ny måde gennem undersøgelsen af livsformsforandringer inden for den egn, hvor de tidlige livsformsstudier blev foretaget omkring 1980. I det hele taget spiller neokulturationsprocesser – det vil sige den kulturhistoriske transformation både på dagligdagens mikroniveau og samfundets og statens makroniveau – en meget fremtrædende rolle i de nyeste afhandlinger.

Trods inddragelsen af nye forskningsfelter og aspekter, er der også tale om kontinuitet gennem arbejdet. I bund og grund er der tale om den samme forskningsagenda hele vejen igennem, idet jeg 'blot' er dykket ned i andre af samfundets diverse former for liv i deres transformative praksisser. Disse

har for så vidt hele tiden har været implicit til stede i den helhed, der uvægerligt må findes som forudsætning for dem hver især.

Denne helhed udgør med andre ord selv en del af forskningsgenstanden, selv om den er vanskelig at begribe og vedvarende må både udforskes og udfordres som begrebsstruktur. I dette arbejde er teorien både middel og mål. Fra teorien hentes begreber til at begribe empirien med, mens mødet med empirien også kan anfægte de sammenhænge, som teorien ellers indikerer, eller hævder nødvendigheden af, og føre til at denne skærpes og videreudvikles. Således er der på den ene side tale om et skarpt skel mellem begrebsstrukturen med sine ikke-empiriske begreber og 'virkelighedens verden', og på den anden side om to uadskillelige sider af det videnskabelige arbejde i en vedvarende vekselvirkning. Det vil sige i en evig bestræbelse på at komme selvmodsigelser til livs og nå frem til en sammenhængende begrebsstruktur, der kan rumme virkelighedens kompleksitet.

I opgaven med at udvikle etnologien så analyserne bliver skærpet og opnåede indsigter mere retvisende skal man ikke glemme, at etnologien ikke blot skal forstås som en udenforstående betragter, men jo selv som videnskabelig praksis udgør en del af helheden – den er så at sige selv rundet af tid, rum og socialt miljø. Som sådan indgår den som et middel blandt andre tilgængelige midler i samfundets erkendelsesproces, og den kan bringes i spil af andre praksisser på alle niveauer, hvad enten der er tale om livsformskampe eller det kontinuerlige statslige suverænitetensarbejde.

Som det blev nævnt indledningsvis, kan de voldsomme forandringer, som vor tid er præget af, med et etnologisk blik ses som distinkte livsformers eksistenskampe for at fastholde eller forny vilkår, der med livsformernes forskelligartede perspektiv anses for at være centrale for deres fortsatte livsduelighed. Forhåbentlig har ovenstående redegørelse underbygget, at et sådant blik rummer potentialer. Også brydningerne mellem forskellige statssubjekter, og deres bestræbelser på at fastholde og forny deres eksistensbetingelser – hvor forbedring eller forringelse af vilkår for bestemte livsformer og produktionsmåder indgår som væsentlige midler – er en del af det billede, der kan tegnes. I disse kampe tager de enkelte statssubjekter selvbevidst ved lære af hinanden – og kan eksempelvis over en periode følges ad i et neoliberalt spor – samtidig med, at de kan kultivere deres særkender og konsolidere eller styrke deres position på basis af disse. Der er fx grund til at formode, at den indre splittelse, der over de senere år kan konstateres i lande som USA og Storbritannien ikke på samme måde ligger latent i et land som Danmark. Én markant forskel er, at Danmark ikke har gennemgået en udvikling, hvor man for alvor har fået marginaliseret en bred gruppe af lønarbejdere. Når man skal forstå, hvorfor forskellige

stateres udvikling både udviser stor parallelitet og samtidig er præget af forskellighed, kan den kulturhistoriske erfaringsfond i de respektive lande rumme en del af forklaringen.

Danmarks udvikling illustrerer denne pointe. Landet er lille og sårbart, men har ikke desto mindre demonstreret en markant robusthed som selvbevidst vilje i verden, stærk nok til vedvarende at afkræve sig anerkendelse fra andre statssubjekter. Danmark mistede jo faktisk gennem det 19. århundrede fuldstændig sin tidligere stormagtsposition, men landet kompenserede for sin nye status som udsat småstat ved at udvikle en iøjnefaldende evne til at skabe social sammenhængskraft på tværs af forskellige livsformsinteresser. En tidlig manifestation af denne evne var Den overordentlige kommission (1914-1921), det embedsmandsstyre, der bar Danmark igennem 1. verdenskrig som hel nation ved at tvinge alle vitale samfundsinteresser ind i et forpligtende samarbejde trods dybe indbyrdes modsætninger. Siden fulgte tilsvarende forsoninger fx i forbindelse med Kanslergadegadeforliget i 1933, ligesom også efterkrigstiden har budt på flere store forlig hen over midten i det, der er blevet kendt som det 'samarbejdende danske folkestyre'.

Senest er denne evne blevet demonstreret ved håndteringen af Covid-19-pandemien, der brød ud i foråret 2020. Her kunne den danske statsminister på få dage få bl.a. arbejdsmarkedets parter – til dagligt optaget af at gøre deres partikulære interesser gældende over for hinanden – til at bakke op om krisehåndteringen samt, ikke mindst, bruge deres bredt funderede legitimitet til at få forankret denne indstilling helt ude hos de respektive medlemsorganisationer og enkeltmedlemmer; en evne, der vel dårligt forstås uden det foregående århundredes erfaring med, at man i sådanne situationer kan have tiltro til hinanden og er tjent med at bøje sine interesser i forhold til sin modpart. I processer som disse, der kan ses som statssubjektets vedvarende arbejde med at befæste sin overlevelsedygtighed, skal der etableres enighed om, hvad der er 'det fælles bedste'. Denne enighed skal anerkendes af alle involverede, der må lægge deres partikulære interesser til side for dette højere mål. Og dét kan aldrig forløbe gnidningsfrit.

Ved sådanne lejligheder tvinges 'statssubjektet' – realiseret gennem de politikere og det embedsværk, der i den konkrete situation former 'den politiske vilje' – ind i en selektionsproces, hvor de af samfundets praksisser, der anses for bærende og nødvendige, skal skilles ud fra dem, der ikke gør. I et sådant forløb efterlades nogle interesser på sidelinjen eller helt uden for indflydelse, med potentielt dyb splittelse til følge. Dét kan konstateres både i dag og i tidligere tilfælde, hvad enten det drejer sig om politisk artikulerede højre- eller venstreradikale kredse eller om mindre klart definerbare grupper af

borgere, der føler sig marginaliseret; statssubjektets kamp på liv og død implicerer en tilsvarende eksistenskamp blandt de afhængige subjekter. Det er værd at indskyde, at der for så vidt med baggrund i en clausewitzk forståelse – hvor den vedvarende suverænitetshævdelse ses om et grundvilkår for et statssubjekt – må tales om eksistenskampe, der pågår hver eneste dag, år ud og år ind, men de manifesteres med en helt anden tydelighed i krise- og krigssituationer.

Som det er bemærket flere gange i det ovenstående, er der ingen garanti for at formningen af en politisk vilje – med den deraf følgende nødvendige prioritering eller udgrænsning af bestemte praksisser i samfundet – er den mest hensigtsmæssige i den givne situation; stater kan miste social sammenhængskraft, de kan være præget af opløsning og de kan bryde helt sammen, fordi der foretages de forkerte valg. Flere af de store danske reformer, der har set dagens lys i det 21. århundrede – trods en retorik om 'nødvendighedens politik' – har ikke været ordentligt forberedt og gennemtænkt, og de er følgelig ikke blevet forankret ordentligt i de praksisser, som deres virkeliggørelse er betinget af. Folkeskolereformen 2013 er et af flere eksempler på reformer, hvor der hverken var skabt forståelse iblandt eller tilpasning til de embedslivsformer, der skulle udmønte reformen i praksis (se også Nielsen, 2021).

Men hvad er så etnologiens rolle i forhold til sådanne processer, der i et bredt perspektiv involverer såvel almindelige menneskers hverdagsliv som de samfund og stater de er en del af? Med etnologiens interesse for grundlæggende forskellige former for praksisser, tilbyder den et redskab til at forstå hvorfor det, der for den ene praksis forekommer som en velkommen udvikling mod bedre tider, for den anden kan udgøre en eksistenstrussel. I det foregående har mere åbne grænser været nævnt som et markant eksempel på et sådant fænomen. Åbne(re) grænser kan true ikke mindst lønarbejderlivsformen, fordi de på et helt fundamentalt udfordrer denne livsforms krav til at kunne monopolisere salget af arbejde. Den fri bevægelighed inden for EUs grænser, som den tog form gennem 1990erne, var imidlertid ikke noget, den danske stat kunne vende ryggen til, men ansvarlige organisationer og politikere tog hånd om danske lønarbejderes forståelige skepsis overfor en øget konkurrenceudsættelse. Så selv om øget arbejdsmigration som følge af mere åbne grænser bestemt, især i visse brancher, har udfordret danske arbejderes vilkår – og jo i øvrigt komplementært skabt nye (monopoliserings)muligheder for andre landes arbejdere i *deres* eksistenskamp – så har konsekvenserne været betydeligt mindre dramatiske end fx i USA, Storbritannien og kontinentaleuropæiske lande som Tyskland og Frankrig, hvor prekariseringen har været markant.

Når de danske arbejdsmarkedsorganisationer har kunnet spille en afgørende rolle i denne proces, skyldes det deres fortsat – relativt set – store indflydelse, traditionen for samarbejde på tværs af arbejdsgiver- og arbejderinteresser, og det forhold at de stadig i dag (trods medlemsnedgang og mange uorganiserede på begge sider) nyder stor legitimitet blandt ejere og ansatte. Men denne status varer ikke nødvendigvis ved, og man kan, som det blev nævnt tidligere, være skeptisk over for den begyndende tendens til at arbejdsmarkedsorganisationer – og andre interessegrupper, der varetager vilkår der vedrører borgernes og samfundets subsistensgrundlag – mister deres privilegerede rolle på markante politikområder, bl.a. som en følge af en inddragelse af langt bredere civilsamfundsinteresser med mere flygtige og snævre dagsordener.

Alle praksisser, interesser, identitetskampe og 'stemmer' er selvsagt relevante for en etnologisk analyse – og etnologien har til opgave at forstå forskelligartetheden i denne mangfoldighed – men samtidig må den også have et blik for, at et overlevelsesdygtigt samfund ikke kan rumme dem alle, når forholdene ses i en given helheds perspektiv. Således er dét at have redskaber til at kunne begribe *grænserne* for sameksistens og brydninger også en væsentlig etnologisk kompetence. Postmodernismens dyrkelse af flerstemmighed er relevant (om end den jo aldrig grundlæggende har udfordret etnologien, som altid har haft flerheden af praksisser i fokus) – men den må ikke stå alene. Der er altså grund til at bevæge sig ud i det minefyldte farvand, hvor det skal prioriteres, hvilke stemmer, der er de vigtigste for at sikre overlevelsesdygtighed i fremtiden.

I de indleverede afhandlinger er der argumenteret for, hvordan vi kan forstå den kulturelle udvikling frem til i dag som en brydningsfuld sameksistens af forskelligartede praksisser i familien, på arbejdsmarkedet samt inden for og imellem stater. Jeg vil afslutningsvis – kortfattet og tentativt – pege på, hvordan dette blik kan bringes ind i forhold til fremtidige udfordringer.

Der er én fremtidig stemme, det ubestrideligt er relevant at få repræsenteret, når politik skal udvikles og den politiske vilje tage form: klimaets. At styrke et bæredygtighedsperspektiv i politikskabelsen er et fremtidigt imperativ, som i den nuværende fase af den antropocæne æra nødvendigvis må rangere over andre hensyn. Men spørgsmålet er naturligvis, hvordan klimaet kan manifesteres som en uafviselig stemme? Her er ikke tale om, at en bestemt praksis kæmper for sine egne vilkår og, i tilfælde af en manglende imødekommelse af sine krav, kan yde en modstand, som det ikke er til at komme uden om. Ganske vist er klimaet i et langt tidsperspektiv et anliggende, der er en afgørende eksistensbetingelse for en hvilken som helst praksis, men på den korte sigt er dette så langt fra tilfældet. Tværtimod kan

manglende hensyn til miljø og klima give konkurrencefordele for eksempelvis virksomhedsforvaltere (og dermed også sikre livsgrundlaget for de lønarbejdere og specialister, der udgør nødvendige dele af virksomhederne). Den politiske opgave, hvis klimaet skal tilgodeses, bliver i sådanne sammenhænge at forringe eller fjerne vilkårene for hævde af den form for partikulære interesser, og gøre vilkårene gunstige for dem, der integrerer klimahensyn i deres praksis.

I vores feltmateriale blandt virksomheder i en dansk region har vi flere eksempler på virksomheder, der har bæredygtighed som en erklæret målsætning, og som henter styrke til en sådan profilering blandt andet på baggrund af statslig og kommunal satsning på virksomheder med netop sådanne karakteristika. Her er ikke tale om altruisme – alene på det kan man ikke bygge et forsvarsdueligt samfund – men om, at miljø- og klimahensyn efterspørges fra forbrugerside, og derfor kan danne basis for en (økonomisk set) sund virksomhedsdrift; hvilket anskuet i et entreprenør- eller investorperspektiv giver gode kort på hånden til dem blandt virksomhedsforvalterne, der faktisk foretrækker at tage disse hensyn, når de driver deres forretning. Hertil kommer, at denne form for pleje af sine livsformsbetingede interesser, kan give en konkurrencefordel ikke mindst i et land som Danmark, hvor virksomhederne i forvejen ikke overlever på markedet ved at skære omkostningerne ned til et minimum.

Det siger imidlertid sig selv, at hvis 'grønne virksomheder' skal være andet og mere end konjunkturbestemte profileringer – knyttet til skiftende forbrugerstemninger og politikerprioriteringer – skal der på et fundamentalt og internationalt plan arbejdes for at skabe produktionsvilkår, hvor hensyn til bæredygtighed bliver et uomgængeligt og permanent konkurrenceparameter; således at kampen for partikulære interesser – i dette tilfælde for at profitere på virksomhedsdrift – tjener helheden. Trumps fireårige regeringsperiode illustrerer, hvor hurtigt selv de ret begrænsede internationale forpligtelser til at prioritere miljøhensyn, som det trods alt var lykkedes at opnå enighed om efter årtiers arbejde, kan fejes af bordet i en håndvending af afgørende statslige spillere, når det betragtes som den mest hensigtsmæssige måde at hævde sin suverænitæt.

Her er ingen nemme løsninger, og en afgørende baggrund for det er, at inden for 'statssystemet' har staterne ikke de samme redskaber indbyrdes i forhold til hinanden, som de hver især har som 'statssubjekter' i forhold til de 'afhængige subjekter' i deres indre. Med en clausewitzk og hegeliansk baseret forståelse for anerkendelseskampen er det ikke overraskende, at en organisation som FN – uagtet opbygningen af et interstatsligt fællesskab omkring fx klimapanel, indgåelse af forpligtende

aftaler og udpegning af verdensmål – ikke kan sætte sin vilje igennem overfor fx USA. Til trods for sin globale fundering er FN ikke en stat. Organisationen er ikke en 'vilje i verden' i den forstand, at den kan forsvare et suverænitetsdomæne, inden for hvilket den kan udfolde sin vilje. Og USA er ikke et 'afhængigt subjekt', betinget af anerkendelse fra et 'statssubjekt', men selv et sådant (om end i en meget splittet forfatning, men fortsat) med evne til at hævde og afkræve sig anerkendelse som en vilje i verden. En verden, der vel at mærke – med teoremet om defensivens større styrke end offensiven in mente – vil forblive opdelt i selvforsvarende 'viljer', der indbyrdes afgrænser sig i forhold til hinanden.

Dét kan der drages to etnologiske lærer af. Den ene knytter sig til statsniveauet, den anden til niveauet for 'afhængige subjekter':

Der vil aldrig etableres et verdensimperium, som kan hævde en særlig politik og sætte denne over alle andre dagsordener. En organisation i stil med FN er formentlig det bedste bud på et forum, hvor der i det mindste kan formuleres en fælles prioritering. Medlemslandenes forpligtelse på målsætningerne vil blot altid være underordnet deres (set fra dette perspektiv: partikulære) suverænitetsarbejde. Dette blik på de statslige sammenhænge er afgørende. Skal klimahensyn blive uomgængelige skal de bringes ind som forudsætning for den indbyrdes anerkendelse imellem (suverænitetshævde) stater. Her kan et indre pres fra befolkningerne i de forskellige lande bestemt spille en afgørende rolle. Sagen er imidlertid, at etableringen af et sådant pres kræver langt mere end at nogle er udstyret med de angiveligt rette og uangribelige argumenter for klimahensynenes primat. Og det bringer ræsonnementet fra anerkendelsesrelationerne imellem stater videre til de anerkendelsesrelationer, der gælder inden for staten, i forhold til de 'afhængige subjekter'.

Staternes suverænitetsarbejde på de indre linjer befinder sig altid i en brydningsfuld udvikling. De bærende praksisformer i samfundet skal trives, hvis en stat skal opretholde sin legitimitet, og dermed råde over et tilstrækkeligt fundament i hævde af sin suverænitet udadtil. Det betyder således noget, når diverse 'stemmer', hvad enten de repræsenterer klart definerede interessegrupper eller ej, kæmper for og stiller krav om, at klimaspørgsmål sættes på dagsordenen. Hvis imidlertid dette pres skal blive stærkt nok, kræver det en dyb indsigt i de vidt forskellige praksisformer, der skal anerkende klimakampens vigtighed. Hvis disse hver især, fra deres partikulære perspektiv, skal kunne se, hvordan klimahensyn kan udgøre et meningsfuldt middel i *deres* praksis, kræver det en forståelse af, hvordan deres verden og livssyn er struktureret. Skal også fx landmænd og andre virksomhedsejere – og måske

de af dem afhængige lønarbejdere og specialister – stille politiske krav om prioritering af klimaet, skal de kunne se sig selv i kampen, og ikke frygte for deres fremtidige eksistensgrundlag.

At kunne bidrage til denne forståelse, er en kernekompetence i etnologen, optaget af, som den altid har været, med Sigurd Erixons ord, ”utforskningen av samhället i dess helhet och därmed också alla de därtill hörande samhällsgruppernas egenart och begåvning”. Kun med denne respekt for flerheden og differentieringen i samfundet – men vel at mærke i kombination med indsigten i hvad der betinger en stats levedygtighed – kan der skabes en balance mellem det mulige og det nødvendige; i forhold til familiernes, produktionslivets og staternes fremtidige transformation.

Litteratur

- Adersen, T., & Jul Nielsen, N. (2005). *Sjak, mestre og skibsbyggeri. Arbejdsliv og dagligdag på B&W 1945-1996*. Arbejdemuseet et al. 124 s.
- Avineri, S. (1995). *Hegel's theory of the modern State*. Cambridge University Press.
- Barth, F. (1966). *Models of social organization*. Royal Anthropological Institute of Great Britain & Ireland.
- Barth, F. (1967). *The role of the entrepreneur in social change in Northern Norway*. Universitetsforlaget.
- Beck, U., & Beck-Gernsheim, E. (2002). *Individualization institutionalized individualism and its social and political consequences*. Sage.
- Boserup, A. (1986). Staten, samfundet og krigen hos Clausewitz. I *Om Krig. Bd. III: Kommentar og registre*, 911–930. Rhodos.
- Buus, H. (1999). *Sundhedsplejerskeinstitutionens dannelse: En interpellationsanalyse*. Museum Tusulanum.
- Carrier, J. G., Kalb, D., & Carbonella, A. (Red.). (2015). *Anthropologies of class power, practice and inequality*.
- Damsholt, T., & Jespersen, A. P. (2014). Innovation, resistance or tinkering. Rearticulating everyday life in an ethnological perspective. *Ethnologia Europaea*, 44(2), 17–30.
- Danmarks Statistik. (u.å.). *Familier*. <https://www.dst.dk/da/Statistik/emner/befolkning-og-valg/husstande-familier-boern/familier>, besøgt 3. april 2021
- Dervin, F. (2016). *Interculturality in education: A theoretical and methodological toolbox*.
- Erixon, S. (1935). *Skultuna bruks historia: Del II. Bruksområdet och Socknen II*.
- Erixon, S. (1938). *Svenskt folkliv: Några kapitel om svensk folklivsforskning med belysning av dess arbetsuppgifter och metoder*. Lindblad.
- Giddens, A., & Beck, U. (2006). Opdagelsen af det sande Europa: En kosmopolitisk vision. I D. Jørgensen (Red.), *Eurovisioner: Essays om fremtidens Europa*. Informations Forlag.
- Hall, S., & Du Gay, P. (2000). *Questions of cultural identity*. Sage.
- Hansen, M. H., & Svarverud, R. (2010). *IChina: The rise of the individual in modern Chinese society*. NIAS.
- Hanssen, B. (1952). *Österlen: En studie över social-antropologiska sammanhang under 1600- och 1700- talen i sydöstra Skåne*. LTs Förlag.
- Hegel, G. W. F. (2010). *Ändens fænomenologi*. Gyldendal.
- Hegel, G. W. F. (2011). *Retsfilosofi: Elementær retsfilosofi eller naturret og statsvidenskab i grundrids*. Det lille Forlag.
- Holbraad, M., & Pedersen, M. A. (Red.). (2017). *Relational Ethnography: Strathern's Comparisons and*

- Scales. I *The Ontological Turn: An Anthropological Exposition*, 110–156. Cambridge University Press.
- Højrup, T. (1983). *Det glemte folk: Livsformer og centraldirigering*. Institut for Europæisk Folkelivsforskning; Statens Byggeforskningsinstitut.
- Højrup, T. (1984). Begrebet livsform: En formspecificerende analysemåde anvendt på nutidige vesteuropæiske samfund. I *Fortid og Nutid*, 194–218.
- Højrup, T. (1995). *Omkring livsformsanalysens udvikling*. Museum Tusulanum.
- Højrup, T., & Christensen, S. (2007). Afslutning: Det nærværendes fravær. I T. Højrup & K. Bolving (Red.), *Velfærdssamfund—Velfærdsstaters forsvarsform?*, 413–435. Museum Tusulanum.
- Jul Nielsen, N. (1992). *Bonden i hovedet: Præsten Joachim Junges forståelse af almuekulturen*. Kandidatspeciale, Institut for Europæisk Etnologi, København Universitet, 100 s.
- Jul Nielsen, N. (1994a). Bonden i hovedet: Jochim Junges etnografi om 1700-tallets danske almue. I *Folk og Kultur*, 48–65.
- Jul Nielsen, N. (1994b). Lifelong care and control: Paternalism in nineteenth-century factory communities. I *Ethnologia Scandinavica: A Journal for Nordic Ethnology*, 24, 70–89.
- Jul Nielsen, N. (1997). *Tuborg. Arbejdsliv og dagligdag 1955-95*. Nationalmuseet Nyere Tid. 160 s.
- Jul Nielsen, N. (1998). Arbejde—Menneske og maskine. I P. Ludvigsen (Red.), *Folkets århundrede*, 39–46. Arbejdermuseet; ABA.
- Jul Nielsen, N. (2000). Industrial paternalism in the 19th century: Old or new? I *Ethnologia Europaea*, 30, 59–74.
- Jul Nielsen, N. (2001a). Arbejdere og ledelse på Brede Klædefabrik 1850-1950. I *Arbejderhistorie. Tidsskrift for historie, kultur og politik*, 23–47.
- Jul Nielsen, N. (2001b). *Fra væsen til virksomhed: Københavns Belysningsvæsen - en kommunal arbejdsplads før, nu og i fremtiden*. Københavns Bymuseum. 28 s.
- Jul Nielsen, N. (2002). *Virksomhed og arbejderliv, bånd, brudflader og bevidsthed på B&W 1850-1920*. Museum Tusulanum. 543 s.
- Jul Nielsen, N. (2004). *Mellem storpolitik og værkstedsgulv: Den danske arbejder – før, under og efter den kolde krig*. Museum Tusulanums Forlag. 376 s.
- Jul Nielsen, N. (2013a). Arbejderen mellem praksis og ideologisering 1850-2000. I *Kulturstudier*, 2013(1), 58–81.
- Jul Nielsen, N. (2013b). Grænseløse arbejdere—En diskussion af identitet og selvbevidsthed med udgangspunkt i polske migrantarbejdere. I *Arbejderhistorie: tidsskrift for historie, kultur og politik.*, 44–60.
- Jul Nielsen, N. (2014). Ordinary Workers and Industrial Relations in a New World Order. I *Sociology Study*, 4(8), 728–737.
- Jul Nielsen, N. (2015). Polishness as entrance ticket and barrier to an altered labour market in the Danish construction industry. I *Work Organisation, Labour and Globalisation, Vol. 9*(No. 1), 63–75.
- Jul Nielsen, N. (2016a). Efter Brexit. Tag nu Europas arbejdere alvorligt. Kronik i *Kristeligt Dagblad*, September 6.
- Jul Nielsen, N. (2016b). Trabajadores sin fronteras. Un debate sobre identidad y autoconsciencia basado en casos de trabajadores emigrantes polacos. I *Cruzando fronteras: Nuevas perspectivas sobre migración, trabajo y bienestar*, 123–150. Edicions Bellaterra.
- Jul Nielsen, N. (2017a). Migratory Steps. Ukrainians in a Rural Danish Region. I K. Kuhn, K. Sonntag, & W. Leimgruber (Red.), *Lebenskunst. Festschrift für Jacques Picard*, 220–231.
- Jul Nielsen, N. (2017b). The worker between practice and ideology from the 19th to the 21st century. *Revista Murciana de Antropología*, 24, 17–47.
- Jul Nielsen, N. (2021). Etnologi som studiet af praksis. Enhed, flerhed, helhed—og forandring. *Culture and History*, 6(2), 34–41.
- Jul Nielsen, N., & Pedersen, L. L. (1992). Fra morgen til aften—Fra vugge til grav. Fabrikssamfund og arbejderliv i Brede omkring 1900. I *Arbejderhistorie. Tidsskrift for historie, kultur og politik*, 95–115.
- Jul Nielsen, N., & Rohde, S. L. K. (2018). “Talenter” – mellem forventninger og praksis. Introduktion

- til studier af højtuddannede migranter. I *Culture and History*, Oktober(3), 4–26.
- Jul Nielsen, N., & Sandberg, M. (2014). Between social dumping and social protection: The challenge and re-negotiation of creating 'orderly working conditions' among Polish circular migrants in the Copenhagen area, Denmark. I *Ethnologia Europaea*, 44:1, 23–37.
- Jul Olsen, J., & Jul Nielsen, N. (2017). Flexicurity without Security. An Inquiry into the Danish Flexicurity Model in a Neoliberal Era. I *Ethnologia Europaea*, 47:2, 40–56.
- Latour, B. (2005). *Reassembling the social an introduction to actor-network-theory*. Oxford University Press.
- Massey, D. B. (2005). *For space*. Sage.
- Møllgaard, J. (2010). *Etnologiens plads: Et forsvar for etnologi*. Centre for State and Life-mode Analysis. <https://lifemodes.ku.dk/archive/>, besøgt 28. juni 2021.
- Nielsen, S. W. (2021). *Entrepreneurstaten: Hvorfor vælgerne ønsker forsvinder op i den blå luft - og hvordan vi fikser det*. Gads Forlag.
- Olsen, L. (2021). *Rige børn leger bedst: Et portræt af det danske classesamfund*. Gyldendal.
- Pedersen, L. L., Jul Nielsen, N., & Cock-Clausen, I. (1993). *Industriens vugge: Brede - et fabriksamfund ved Mølleåen 1800-1956*. Nationalmuseet. 51 s.
- Pedersen, O. K. (2013). *Konkurrencestaten*. Pædagogisk Filosofisk Forening.
- Schiller, N. G., Basch, L. G., & Szanton Blanc, C. (Red.). (1992). *Towards a transnational perspective on migration: Race, class, ethnicity, and nationalism reconsidered*. New York Academy of Sciences.
- Stoklund, B. (1979). Europæisk etnologi. I P. J. Jensen (Red.), *Københavns Universitet 1479-1979: Bd. Del 4. Det Filosofiske Fakultet*.
- Strathern, M. (1991). *Partial connections*. Rowman & Littlefield.
- Vejen Hansen, D. (2004). Embedslivsform—Om at navigere mellem civilsamfund og stat. I M. O. Kruse (Red.), *I statens tjeneste: Korruption, bestikkelse og underslæb blandt enevældens embedsmænd*, 13–27.

Bilag 1

Meddelere, optagne interview, knyttet til afhandlingerne nr. 7-15.

Afhandlingerne nr. 7-15 bygger i vid udstrækning på etnografisk feltmateriale i form af optegnelser foretaget i forskellige miljøer og i forskellige geografiske kontekster. Optegnelserne består af interviews, observationer og indtryk nedfældet i feltdagbøger, forskningsnotater og arbejds papirer, og de er i mange tilfælde dokumenteret også gennem fotografering. I sit fulde omfang kan dette materiale ikke præsenteres på kort og oversigtlig vis, men den meget centrale del af optegnelserne, der udgøres af foretagne – optagede – interviews fremgår af nedenstående oversigt.

Af fortrolighedshensyn er de fleste meddelere anonymiseret og kun præsenteret i overordnede kategorier eller med det navn – i citationstegn – de optræder under i afhandlingerne. Meddelerne der repræsenterer en bestemt organisation eller udtaler sig som forskere er som hovedregel ikke anonymiseret.

I nogle tilfælde er interviews foretaget med en eller flere forskellige personer på en gang i forbindelse med en optegnelse, og her nævnes blot stedet og anledningen.

Der er medtaget optegnelser, der går tilbage til 2013, hvor projektet *Linsformernes neokulturation under verdensøkonomiens og statsystemets forandring* var defineret. Kun de interviews, jeg gør brug af i afhandlingerne nr. 7-15 er medtaget i skemaet. Et 2-tal eller et 3-tal indikerer, at den eller de pågældende er interviewet to eller tre gange. Interviewene er i mange tilfælde foretaget med kolleger og/eller studerende. I de fleste tilfælde har jeg selv deltaget i interviewet. Det fremgår af skemaet, hvem der har medvirket.

Den angivne tid angiver optagelængden, der ikke nødvendigvis svarer til optegnelsens længde. Desuden er eventuelle forberedende og/eller opfølgende samtaler med meddelerne ikke nævnt i skemaet, der kun indeholder optagne – og senere transskriberede – interviews. Oversigten er sorteret efter land/lokaltid og herefter dato.

Meddeler	Sted	Dato	Tid	Medvirkende
Jens Erik Ohrt (m) International sekr., LO	Danmark, København	2013-01-07	1:26	NJN, JJO
Chunrong Liu (m), politolog, leder af Fudan-European Centre, KU	Danmark, København	2013-10-24	1:25	NJN, TH, JH
Tre topembedsmænd (m)	Danmark, København	2014-10-21	2:31	NJN, TH, MA, LF, TN
Topembedsmand (m)	Danmark, Roskilde	2018-11-04	0:28	NJN
Poul Jean (m) 3F-Skive, byggeri	Danmark, Salling	2014-01-08	1:49	NJN, TH, JH, SL

Sven Irgens Møller (m) Leder, Marienlyst produktionsskole	Danmark, Salling	2014-01-09	3:05	NJN, TH, SL
CEO (m) Fødevarer virksomhed	Danmark, Salling	2014-01-09	1:23	TH., NJN, JH, SL
Leder af iværksættervæksthus (k)	Danmark, Salling	2014-01-10	1:58	NJN, TH, JH, SL
Tillidsmand (m) 'Multimont'	Danmark, Salling	2014-02-18	1:45	NJN
Direktør (m), 'Multimont' Virksomhedsbesøg, flere meddelere	Danmark, Salling	2014-02-18	1:58	NJN, TH
Kina 3.0-møde Diverse meddere	Danmark, Salling	2014-02-20	2:22	NJN, SL
Top-manager (k), 'Tempcon'	Danmark, Salling	2014-02-20	1:47	NJN, SL
'Allan' (m) og 'Anni' (k) Arbejder 'Multimont' og pædagogisk leder	Danmark, Salling	2014-02-21	2:34	NJN, SL
'Mads' (m) og 'Marie' (k) Arbejder 'Multimont' og lægesekretær	Danmark, Salling	2014-02-21	1:38	NJN, SL
Investor (m)	Danmark, Salling	2014-08-08	1:57	TH
Top-manager (k) i Skive Kommune	Danmark, Salling	2014-09-23	2:32	TH, CJ
Top-manager (k), møbelfabrik B	Danmark, Salling	2014-09-25	0:45	TH, TJ, CJ
Ungdomskonsulent (m)	Danmark, Salling	2014-09-25	1:25	TJ
Top manager 1 (m), 'Tempcon'	Danmark, Salling	2014-10-30	2:50	TH, SL
To arbejdere (m), møbelfabrik B	Danmark, Salling	2014-10-30	1:17	TJ, MA
Møbelfabrik A Virksomhedsbesøg, flere meddelere	Danmark, Salling	2014-11-07	2:25	NJN
'Kate' (k) og 'Carlo' (m) Arbejdere møbelfabrik A og fødevarerindustri	Danmark, Salling	2014-11-08	2:31	NJN
'Kurt' (m) og 'Carina' (k) Arbejder møbelfabrik A, arbejdsløs	Danmark, Salling	2014-11-09	2:45	NJN
Landmand (m)	Danmark, Salling	2014-11-9/10	1:31	NJN
Erik Østergaard (m) og Tina Bak Hansen (k), 3F-Skive	Danmark, Salling	2014-11-10	0:47	NJN
'Jytte' (k) og 'Jørgen' (m) Arbejder 'Tempcon' og udvikler	Danmark, Salling	2014-11-10	3:35	NJN, TH
'Grethe' (k) og 'Gert' (m), Arbejder 'Tempcon' og selvstændig	Danmark, Salling	2014-11-11	3:07	NJN, TH

'Tempcon' Virksomhedsbesøg, flere meddelere	Danmark, Salling	2014-11-11	4:04	NJN, TH
'Adam' (m) Udvikler, 'Tempcon'	Danmark, Salling	2014-11-13	4:10	TH, SL
Top manager 2, 'Tempcon'	Danmark, Salling	2014-11-13	3:11	TH, SL
'TechFac' Virksomhedsbesøg, flere meddelere	Danmark, Salling	2014-11-14	4:19	NJN, TH, SL
'Tina' (k), top-manager, 'TechFac'	Danmark, Salling	2014-11-14	2:20	NJN, TH, SL
Developer, manager, (m), 2 'TechFac'	Danmark, Salling	2014-11-14	3:08	TH, SL
Top-manager (m), TechFac	Danmark, Salling	2014-11-14	1:09	TH, SL
CEO (m) TechFac	Danmark, Salling	2015-01-05	2:54	TH
Top manager (m), TechFac	Danmark, Salling	2015-03-26	0:57	TH, SL
Top-manager 3, 'Tempcon'	Danmark, Salling	2015-04-28	2:57	TH
'Tina', top manager, privat	Danmark, Salling	2015-05-10	1:12	SL
'Kurt' og 'Carina' 2 Arbejder møbelfabrik A, arbejdsløs	Danmark, Salling	2015-06-02	1:21	NJN
Forhenværende tillidsmand (m) 'Tempcon'	Danmark, Salling	2015-06-02	3:15	NJN, TH
Top-manager, 'Tempcon' (m)	Danmark, Salling	2015-06-02	2:37	NJN, TH, SR
'Sergei' (m) og 'Sveta' (k) Ukrainere, landbrug, diverse	Danmark, Salling	2015-06-03	2:31	NJN, SR
'Antoon' (m) og 'Berniss' (k) Mælkebønder	Danmark, Salling	2015-06-04	2:03	NJN, SR
'Irina' (k) og 'Ilya' (m) Ukrainsk landbrugsmedhjælper, kleinsmedelærling	Danmark, Salling	2015-06-04	1:19	NJN, SR
'Oleksander' (m) og 'Adalina' (k), Ukrainsk landbrugsmedhjælper/- barsel	Danmark, Salling	2015-06-04	1:01	NJN, SR
'Pawel' (m) og 'Sylvia' (k) Polske landbrugsmedhjælpere	Danmark, Salling	2015-06-04	1:36	NJN, SR
'Jacob' (m) and 'Lise' (k) Avlsgård, svinegener	Danmark, Salling	2015-06-05	3:19	NJN, SR
Developer (m) 'TechFac' og administrator (k), privat	Danmark, Salling	2016-01-28	2:59	TH, SL
Developer, manager, (m), 2 'TechFac', privat	Danmark, Salling	2016-01-30	2:59	SL

'Grethe' (k) 2 Arbejder 'Tempcon'	Danmark, Salling	2016-02-25	1:57	NJN
Tina Bak Hansen (k), 2; Nissim Koren (m) 3F, Skive	Danmark, Salling	2016-02-25	1:44	NJN
'Allan', 2; direktør 2 arbejder og direktør, 'Multimont'	Danmark, Salling	2016-02-26	2:29	NJN
'Jytte' og 'Jørgen' 2 Arbejder 'Tempcon' og udvikler	Danmark, Salling	2016-02-26	1:58	NJN
'Mads' og 'Marie' 2 Arbejder 'Multimont' og lægesekretær	Danmark, Salling	2016-02-27	1:23	NJN
Fodboldturnering, Durup Diverse ukrainske og danske meddelere	Danmark, Salling	2016-02-27	3:17	NJN
'Kurt' og 'Carina' 3 Arbejder møbelfabrik A, administration flybase	Danmark, Salling	2016-02-28	1:08	NJN
'Sergei' (m) og 'Sveta' (k), 2 Ukrainere, landbrug, diverse	Danmark, Salling	2016-02-28	0:54	NJN
'Pawel' (m) og 'Sylvia' (k) 2 Polske landbrugsmedhjælpere	Danmark, Salling	2016-02-29	1:06	NJN
Gert Ringgaard (m) 3F-Skive	Danmark, Salling	2016-02-29	2:39	NJN
Harri Talega (m) Tidl. formand, estisk LO	Estland, Tallin	2013-07-01	1:25	NJN
China Institute of Industrial Relations Li Hongjian (m), Yan Li (k) m.fl.	Kina, Beijing	2013-12-	1:48	NJN, JJO
Liu Aiyu (k) og Tong Xin (k) Sociologi, Beida	Kina, Beijing	2013-12-17	1:52	NJN
Ming Ou Lü (m) Pressechef, Danmarks Ambassade	Kina, Beijing	2013-12-20	1:16	NJN, JJO
Lu Huilin (m), sociolog, Dep. Of Social Work, BeiDa	Kina, Beijing	2013-12-21	1:20	NJN, JJO
Kinesisk arbejderfamilie Hjemmet i Beijing	Kina, Beijing	2013-12-22	2:33	NJN, JJO
Mads Kjeldsen (m) 1. sekretær, Danmarks Ambassade	Kina, Beijing	2014-04-09	0:40	NJN
Skolelærer (m)	Kina, Beijing	2014-04-10	0:43	NJN
ACFTU – Wang Yan (k), Xu Yubao (m), Zhao Liang Liang (m)	Kina, Beijing	2014-04-11	2:12	NJN, TH, KMH
Migrantarbejderkvarter, Lujiang Chunrung Liu (m)	Kina, Guangzhou	2014-04-01	1:08	NJN, TH, JH, CL
'Olsen' (m) Fabrikant	Kina, Shandong	2014-04-05	4:30	NJN, TH

'Aiyu' (k) CEO, 'Hortcraft'	Kina, Shandong	2014-04-06	1:38	NJN, TH
Top-manager (m) 'Wujin'	Kina, Shandong	2014-04-07	2:51	NJN, TH, KMH
Iværksætter (k)	Kina, Shanghai	2014-03-19	1:27	NJN, TH, JH, SL, CL
Non Profit Organization Flere meddelere	Kina, Shanghai	2014-03-25	1:50	NJN, TH, JH, CL
Community Service Center Diverse meddelere	Kina, Shanghai	2014-03-26	2:04	NJN, TH, JH, CL
CEO (m) 'TechFac'	Kina, Shanghai	2015-03-24	2:59	NJN
'TechFac' Virksomhedsbesøg, flere meddelere	Kina, Shanghai	2015-03-25	9:07	NJN
Arbejdere, virksomhed A Li Kai Yun, Wang Liang, Jiang Su Ming	Kina, Shanghai	2015-06-02	0:26	JJO
CEO (m), virksomhed A	Kina, Shanghai	2015-06-02	0:55	JJO
Wash (m), Bing Ning (k), Marylyn (k), ingeniør, marketingmedarbejdere, virksomhed A	Kina, Shanghai	2015-06-02	0:48	JJO
CEO (m), 'Tempcon'	Kina, Suzhou	2014-03-20	2:10	NJN, TH, JH, SL
'Tempcon', virksomhedsbesøg, hjemmebesøg, flere meddelere	Kina, Suzhou	2015-03-23	9:09	NJN
Kinesisk entreprenør i landdistrikt (m)	Kina, Xiangfan	2014-03-28	0:38	NJN, TH, JH, CL
Agnieszka Zielienska (k) arbejdsgiverorganisation, Temporary Agency Work	Polen, Warszawa	2013-04-15	1:28	NJN, AS
Anna Reda (k) Solidarnosz, Temporary Agency Work	Polen, Warszawa	2013-04-15	1:13	NJN, MS, AS
Jakub Kus (m) Budowlani	Polen, Warszawa	2013-04-16	1:55	NJN, AS
Agnieszka Zielienska 2	Polen, Warszawa	2014-10-30	1:12	NJN
Jakub Kus 2 Budowlani	Polen, Warszawa	2014-10-31	1:15	NJN
Piotr Ostrowski (m) Int. sekretær, KPZZ	Polen, Warszawa	2014-10-31	1:16	NJN

Medvirkende ved optegnelsen

NJN: Niels Jul Nielsen

TH: Thomas Højrup

JH: Jeppe Høst

SL: Sigrid Leilund
CL: Chunrong Liu
JJO: Janus Jul Olsen
SR: Sabine Louis Køhn Rohde
TJ: Tor Stene Jul-Rasmussen
CJ: Camilla Skou Jørgensen
MA: Malene Andersen
LF: Linda Friisgaard
TN: Thomas Nejland
MS: Marie Sandberg
KMH: Kirsten Monrad Hansen
AS: Anna Søndergaard